

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Szente-Varga Mónika

Konfliktus és biztonság Közép-Amerikában

Szente-Varga Mónika
Konfliktus és biztonság
Közép-Amerikában

Szente-Varga Mónika

Konfliktus és biztonság Közép-Amerikában

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2023

Szakmai lektorok
Thomázy Gabriella és Bata-Balog Amadea

Kiadja a Nemzeti Közszerológati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt
Olvasószerkesztő: Csinta Áron
Tördelőszerkesztő: Kilián Zsolt
Korrektor: Kutas Éva

DOI: <https://doi.org/10.36250/01088>

ISBN 978-615-6598-24-0 (ePDF)
ISBN 978-615-6598-25-7 (ePub)

© Szente-Varga Mónika, 2023
© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Bevezető gondolatok</i>	9
 Guatemala	11
Gazdaság	11
Történelmi háttér és politikai élet	13
Társadalom	21
Kihívások	26
Külkapcsolatok	28
Magyar vonatkozás	31
 Honduras	33
Gazdaság	34
Történelem és politika	37
Bűnözés, bandák, kábítószer-kereskedelem, korrupció	40
Társadalom	45
Kivándorlás	48
Külpolitika	49
Kihívások és lehetőségek	51
Magyar vonatkozás	52
 El Salvador	53
Politikai élet	54
Korrupció, bandák és migráció	64
Kihívások	66
Külkapcsolatok	68
Magyar vonatkozás	71
 Nicaragua	73
Gazdaság és társadalom	74

Politikai élet	77
Külfkapcsolatok	87
Magyar vonatkozás	90
 Costa Rica	 93
Gazdaság és társadalom	93
Konfliktus és béke	96
Energia	101
Politika és hadsereg	103
Magyar vonatkozás	104
 Panama	 107
Geostratégiai kontextus	107
Politikai fejlemények	109
Gazdaság és társadalom	117
Magyar vonatkozás	121
 <i>Összefoglaló táblázat</i>	 123
 <i>Irodalomjegyzék</i>	 125

„A béke nem terror vagy félelem eredménye.

A béke nem a temetők csendje.

A béke nem az erőszakos elnyomással
elért némaság.

A béke mindenki nagyvonalú és háborítatlan
hozzájárulása mindenki más javáért.

A béke dinamizmus.

A béke nagylelkűség.

Jog és kötelesség.”

(Óscar Romero)

Bevezető gondolatok

A modern kori Latin-Amerikával kapcsolatos kutatásokon belül a közép-amerikai földhíd általában marginális szerepet tölt be, kivéve azokat a vészterhes időszakokat, amikor a konfliktusok a régióra irányítják a figyelmet. Ilyen volt az 1980-as évek, amikor három országban, Nicaraguában, El Salvadorban és Guatemalában is polgárháború zajlott. Ahogy a fegyveres konfliktusok elcsitultak az 1990-es években, úgy a figyelem is lanyhult, s inkább csak a 2010-es évektől jelentek meg átfogó elemzések,¹ amikor is a helyi és transznacionális bandák térnyerése, az emberölések kiemelkedően magas száma, a kábítószer-csempészet, a korrupció, a jelentős elvándorlás újra a régióra irányította a figyelmet.

A könyv célja, hogy rámutasson, milyen politikai, társadalmi, gazdasági és környezeti biztonsági kihívásokkal szembesül a közép-amerikai térség a 21. században. Mindezt szelektált történelmi háttér keretében teszi, amely elsősorban az utóbbi 50 évre terjed ki. A kötet hat, spanyol gyarmati háttérrel rendelkező, a közép-amerikai földhídon elhelyezkedő ország, Guatemala, Honduras, El Salvador, Nicaragua, Costa Rica és Panama politikai, társadalmi és gazdasági folyamatait elemzi. Kitér a külkapcsolatokra, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államokkal való változó, de mindig alárendelt viszonyra, továbbá a Kínai Népköztársaságra, amely az USA közelsége és a Tajvant elismerő országok miatt szeretné megerősíteni gazdasági és diplomáciai jelenlétét a földhídon.

A Barry Buzan és Ole Wæver által jegyzett regionális biztonsági elméletben² az amerikai kontinens két részre oszlik. Az észak-amerikai biztonsági komplexum része Kanada, az Amerikai Egyesült Államok, Mexikó, a Karib-térség és külön alrendszerként alkotva a közép-amerikai földhíd. Utóbbi saját biztonsági dinamikával rendelkezik, de – mint jelen kötet is alátámasztja – kitett a komplexumban zajló folyamatoknak, és nagyban függ a nemzetközi viszonyoktól,

¹ Fabrice Lehoucq: *The Politics of Modern Central America: Civil War, Democratization, and Underdevelopment*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012; Aviva Chomsky: *Central America's Forgotten History: Revolution, Violence, and the Roots of Migration*. Boston, Beacon Press, 2021.

² Barry Buzan – Ole Wæver: *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

mint például a világgazdasági változások, a nemzetközi rendszer polaritása és az Amerikai Egyesült Államok szerepe a világban.

Magyar nyelven elérhetőek átfogó tudományos, a szubkontinens történetét a prehiszpan időszaktól a 20. század második feléig nyomon követő kötetek;³ a régió történetének bizonyos időszakára vagy országcsoportjaira fókuszáló könyvek;⁴ továbbá országmonográfiák: Brazília, Kuba és Mexikó esetében.⁵ Ez a könyv hiánypótló céllal, tankönyvjelleggel íródott. Egy nagyjából 500 ezer km²-nyi területre fókuszál a megközelítőleg 20 millió km²-es Latin-Amerikán belül. Ezáltal mód nyílik a vizsgált folyamatok mélyebb elemzésére, amelyet a korábban kiadott átfogó kötetekben a területi korlátok nem tettek lehetővé. Minden országelemzés magyar alfejezettel zárul, amelynek célja az adott államot a bilaterális kapcsolatok, a történelmi találkozói, avagy metszéspontok segítségével közelebb hozni az olvasókhoz. A könyv magyar célközönségnek, elsősorban egyetemi hallgatóknak készült. Haszonnal forgathatják továbbá oktatók, kutatók és a latin-amerikai régió iránt érdeklődők.

³ Wittman Tibor: *Latin-Amerika története*. Budapest, Gondolat, 1971; Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Szeged, Pannonica, 1998.

⁴ Semsey Viktória: *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. Budapest, L'Harmattan, 2013; Szenté-Varga Mónika – Bács Zoltán György (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.

⁵ Boris Fausto: *Brazília rövid története*. Budapest, Equinter, 2011; Anderle Ádám: *Kuba története*. Budapest, Akkord, 2004; Lynn V. Foster: *Mexikó története*. Szeged, Pannonica, 1999; Daniel Cosío Villegas et al.: *Mexikó rövid története*. Budapest, Eötvös József Kiadó, 2002.

Guatemala

A maják egy része elmenekült az európai hódítók elől, és – a mai Guatemala területén – Petén dzsungelében telepedtek le, ahol egészen a 17. század végéig megőrizték önállóságukat. Az utolsó Itza-uralkodó erőszakos halála és Nojpeténnek, a birodalmi központnak a lerombolása (1697) időben nagyjából egybeesett II. Károly, Spanyolország utolsó Habsburg-uralkodójának halálával (1700).⁶ Bár a maja civilizációval sokan inkább Mexikót kapcsolják össze, azonban – a jelenlegi politikai határok alapján – Guatemalára, Belizére, El Salvadorra és Hondurasra is kiterjedt. Guatemala gazdag maja emlékekben (például tikali piramisok, quiriguái sztélék) és természeti látványosságokban (a Semuc Champey, a Yaxhá-lagúna, a vulkáni Atitlán-tó). „Az Atitlán-tó, a tűzhányók és kertek ezüstöszöld ragyogása a meztelen nap sugárkéveit áteresztő ködben, a hegyormokra tűzött fehér felhőfoslányok – ó, Guatemala, köszönet neked, ezt a látványt sohasem felejtjük el!”⁷

Gazdaság

Guatemala perifériaorszádként kapcsolódik a világgazdasághoz; legfőbb kiviteli cikkei mezőgazdasági termékek. A banán (9,9%), a kávé (5,9%) és a cukor (6%) együtt az export egyötödét tette ki a 2010-es évek végén (2019).⁸ Érdemes hozzátenni, hogy a banán, a kávécserje és a cukornád sem őshonos az amerikai kontinensen, termesztésük a gyarmati időszakban – a banán esetében még később, nagy mennyiségben csak a 20. században – kezdődött.

Guatemala legfontosabb kereskedelmi partnere az Amerikai Egyesült Államok. A guatemalai export döntő többsége Észak- és Közép-Amerikába irányul.

⁶ Foster (1999): i. m. 91.

⁷ Norbert Frýd: *Mosolygó Guatemala*. Budapest, Gondolat, 1960. 117.

⁸ A fejezetben minden gazdasági statisztika a 2019-es évre vonatkozik, ha nincs külön jelezve.

A Kínai Népköztársaság nem tartozik a guatemalai kivitel fontosabb célországai közé, viszont import tekintetében a második.⁹

Ennek nemcsak gazdasági, hanem politikai jelentősége is van, hiszen Guatemala azon kevés állam közé tartozik, amely továbbra is Tajvant ismeri el, és a Kínai Népköztársasággal nem tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Utóbbi erősödő gazdasági jelenléte azonban külkapcsolatai újragondolására készítheti a közép-amerikai ország vezetését.

A mezőgazdaság az ország GDP-jének 14%-át adja, míg a lakosságnak közel egyharmada dolgozik ebben a primer szektorban. Kukoricát termelnek a legnagyobb termőterületen, utána következik a kávé, a cukornád és a bab a terület nagysága alapján.¹⁰

Guatemala a közép-amerikai államokkal ellentétben rendelkezik kőolaj-készlettel. Vannak arany- és ezüstlelőhelyei. A Motagua folyó völgyében továbbá jelentős, talán a világ egyik legnagyobb jádelelőhelye található.¹¹ Bár mindezek fontos bevételi forrást jelenthetnének, kitermelésükkel kapcsolatban számos kérdés merül fel, különösen környezetvédelmi megfontolások és a helyi lakosság életminősége szempontjából. Tanulságos lehet az ún. Marlin Project. Ennek hátterében a *Montaña Exploradora de Guatemala* cég áll, a kanadai Glamis Gold leányvállalata,¹² amelyet azzal a céllal hoztak létre, hogy aranyat és ezüstöt termeljen ki San Marcos tartományban. A projektet a Világbank 45 millió dolláros kölcsönrel támogatta, s mellette állt ki a guatemalai kormány is. Ugyanakkor súlyos kritikákkal illették mind a helyiek, mind magas rangú egyházi vezetők. Aggodalomra ad okot a várható vízigény (egy helyi földműves napi vízfogyasztása 30 liter körül mozog, míg a bánya 250 ezer litert használna óránként); a gépek üzemeltetéséből és az anyagszállításból adódó környezetkárosítás, továbbá a szinte elkerülhetetlen ciánszennyezés, amely a talajvízbe kerülve hosszú távú egészségkárosodáshoz vezet.¹³

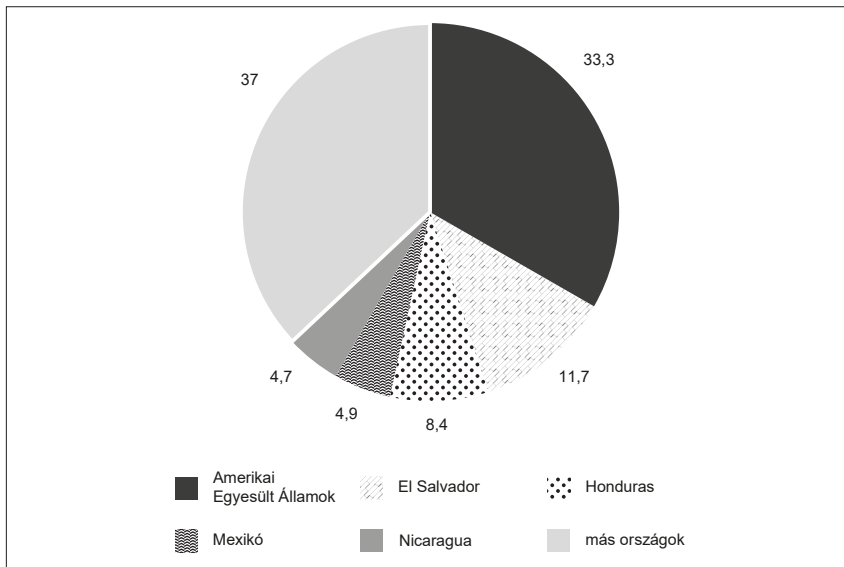
⁹ OEC (2019b): i. m.

¹⁰ InfoIarna: *Agricultura* (é. n.).

¹¹ La Casa del Jade: *Sobre el jade* (2020).

¹² Megvásárolta a Goldcorp.

¹³ Benjamin Witte: Multinational Gold Rush in Guatemala. *NACLA Report on the Americas*, 39. (2016), 1. 8–11.

1. ábra. Guatemala exportjának célországai

Forrás: OEC: *Country Profile: Guatemala* (2019b)

A guatemalaiak közel 10%-a él külföldön, elsősorban Mexikóban, az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában és a közép-amerikai földhíd államaiban. A hazautalt összegek a GDP 9,9%-ának feleltek meg 2014-ben,¹⁴ és százalékos arányuk azóta folyamatosan nőtt, elérve a 14,7%-ot 2020-ban,¹⁵ ezáltal mind gazdasági, mind társadalmi szempontból jelentősek.

Történelmi háttér és politikai élet

Guatemalát nem demokratikus politikai irányítás jellemezte története során, gyakoriak voltak a caudillók és/vagy diktátorok az ország élén. Bár akadtak

¹⁴ *Migration and Remittances Factbook*. Harmadik kiadás. Washington, DC, KNOMAD – World Bank Group, 2016. 13.

¹⁵ World Bank: *Personal Remittances Received (% of GDP) – Guatemala* (2020d).

hosszan regnálók, mint például Justo Rufino Barrios (1873–1885), a több mint 20 éven át elnöklő, ezáltal Közép-Amerikában rekordernek számító Manuel Estrada Cabrera (1898–1920) és Jorge Ubico tábornok (1931–1944),¹⁶ inkább a gyakori hatalmváltás tekinthető általános tendenciának. 1930 és 1996 között, azaz a gazdasági világválság és a guatemalai polgárháború lezárása között 24 elnöke volt az országnak, közülük mindössze hatan tudták kitölteni teljes elnöki ciklusukat.¹⁷

Az 1931-ben az elnöki székbe kerülő Jorge Ubico hatalmát végül az 1940-es évek közepén tüntetések és sztrájkhullám törte meg. A Guatemala élére kerülő triumvirátust rövid időn belül fiatal tisztek által szervezett puccs döntötte meg 1944-ben (októberi forradalom). Ennek eredményeképpen választásokat tartottak, szavazhattak a 18. életévüket betöltött írástudó nők és a férfiak (írástudók és analfabéták). Ez a politikai nyitás egybeesett az általános latin-amerikai folyamatokkal: a második világháború vége demokratizálódási hullámot indított el, amely Latin-Amerika számos országában politikai változásokat indukált, például választások formájában. Guatemala szempontjából szintén fontos volt, hogy a szomszédos El Salvadorban 1944-ben buktatták meg Maximiliano Hernández Martínez diktátort.

Az 1945-ös választásokat nagy fölényrel, a szavazatok 85%-ával Juan José Arévalo filozófiaprofesszor nyerte meg.¹⁸ Ugyanebben az évben került sor az új alkotmány kidolgozására, amely nagyban az 1910-es mexikói forradalom vívmányán, az 1917-es mexikói alkotmányon alapult. Az 1945-ös alapcharta legelső cikke a következőképpen fogalmaz: „Guatemala független, szuverén és szabad köztársaság; elsődleges célja, hogy garantálja lakosainak a szabadságot, a kultúrához való hozzáférést, a gazdasági jólétet és a társadalmi biztonságot.” A harmadik, *Társadalmi garanciák* című fejezetben rögzítették, hogy „a munka egyéni jog és társadalmi kötelezettség”, továbbá hogy a munkakerülés

¹⁶ Thomas E. Skidmore – Peter H. Smith – James N. Green: *Modern Latin America*. Hetedik kiadás. New York – Oxford, Oxford University Press, 2010. 108.

¹⁷ Dirk Kruijt: Guatemala's Political Transitions, 1960s–1990s. *International Journal of Political Economy*, 30. (2000), 1. 34–35.

¹⁸ Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Második, javított és bővített kiadás. Szeged, JATEPress, 2010. 115.

büntetendő. Szerepel benne az is, hogy „az államnak védenie kell a termelési tényezőket, azaz a tőkét és a munkát”, és hogy bevezetik a kötelező társadalombiztosítást (lásd az Alkotmány 55., 56. és 63. cikke).¹⁹ Arévalo nagy hangsúlyt fektetett továbbá az oktatásra és a kultúrára, elnökségének 5 éve alatt több könyv jelent meg, mint az azt megelőző 50-ben.²⁰

1930 és 1966 között mindössze egyetlen guatemalai elnöknek sikerült az ország élén maradnia egészen az elnöki ciklus végéig: Arévalónak. Azonban neki is folyamatos kihívásokkal kellett szembenéznie, elnöki periódusa alatt több mint 20 puccsot kíséreltek meg ellene. A következő elnök Arévalo védelmi minisztere, az 1944-es októberi forradalom egyik kulcsfigurája, Jacobo Árbenz lett (1950–1954). Elsődleges céljai között szerepelt az ország gazdasági kiszolgáltatottságának csökkentése, a guatemalai gazdaság fejlesztése és az állampolgárok életszínvonalának növelése.²¹ Mindehhez elengedhetetlen volt a földkérdés rendezése, amelyet a megműveletlen területek felosztásával kívánt elérni. Az 1952-es agrárreform a 90 hektár feletti földeket érintette. Kisajátíthatóvá váltak a 90–300 hektár nagyságú birtokok, „abban az esetben, ha nem művelték meg területük legalább kétharmadát; a 300 hektár fölötti birtokoknak pedig a megműveletlen területeire vonatkozott”.²² A törvény kárpótlást állapított meg, amelyet a volt tulajdonosok 25 éven keresztül kaptak volna. Közel 100 ezer parasztsalád jutott földhöz.²³

A földreform leginkább a United Fruit Companyt (UFCO) sújtotta. A cég a 19. század legvégén jelent meg Guatemalában. Helyzete a 20. század közepén talán az „állam az államban” kifejezéssel szemléltethető leginkább. Az ország legnagyobb földbirtokosa, a Közép-amerikai Vasúttársaság részvényeinek 46%-át birtokolta, ellenőrzése alatt állt Guatemala telefon- és rádióhálózata, és saját karhatalommal rendelkezett. Az adóterhek csökkentése végett a cég

¹⁹ Constitución Política de la República de Guatemala, 1985 con reformas de 1993.

²⁰ Zolcsák Attila: A guatemalai forradalom (1944–1954) mint a periféria forradalma. *Orpheus Noster*, 8. (2016), 4. 75.

²¹ Thomas E. Skidmore – Peter H. Smith – James N. Green: *Modern Latin America*. 7. kiadás. New York – Oxford, Oxford University Press, 2010. 109.

²² Zolcsák (2016): i. m.

²³ Anderle (2010): i. m. 116.

saját földterületeinek értékét jócskán alábecsülte, azonban a földosztással kapcsolatos kártérítést a guatemalai állam a becsült/bevallott érték alapján számította. Így az UFCO rosszul járt (volna). 1953-ban 95 ezer hektár, 1954-ben további 70 ezer hektár földet veszített, de még ekkor is az ország legnagyobb földbirtokosának számított.²⁴

A United Fruit Company érdekeinek,²⁵ és általánosságban az amerikai (USA) érdekeknek a védelme az intervenció alapvető mozgatórugói közé tartozott. Az Amerikai Egyesült Államok szerette volna a pár évvel korábban, 1948-ban Bogotában alapított Amerikai Államok Szervezetét felhasználni arra, hogy a guatemalai belpolitikai helyzetet megváltoztassa (caracasi X. pánamerikai konferencia). Az USA fellépése nyilvánvalóvá tette a guatemalai vezetés számára, hogy fegyveres beavatkozásra számíthat. Éppen ezért Árbenz megpróbált a szocialista országok felé nyitni. Mivel Guatemala már a két világháború között is vásárolt fegyvereket Csehszlovákiától, szeretett volna lőszert venni a már meglévő eszközökhöz. Mivel Csehszlovákia ilyen municióval nem rendelkezett, második világháborús, zsákmányolt német fegyvereket ajánlott fel megvételre, természetesen szovjet beleegyezéssel. Ezeknek a kedvező ár mellett az az előnye is megvolt, hogy nehezebb volt bizonyítani a kelet-európai eredetet. A guatemalai vezetés a vásárlást titokban akarta tartani, azonban az üzletre fény derült, s a szocialista blokkból beszerezett fegyverek „bizonyítékként szolgáltak” a szovjet befolyásra és veszélyre, egyúttal ürügyként az USA-intervencióra. A sors fintora, hogy Árbenz kormánya a megérkezett fegyvereket sosem használta.²⁶

A guatemalai akciót (*Operation Success*) hondurasi és salvadori segítséggel²⁷ a CIA készítette elő. A fegyveres intervenció vezetését egy Hondurasban élő

²⁴ Zolcsák (2016): i. m. 78.

²⁵ Részvényesei közé tartozott a Dulles család.

²⁶ Lukaš Perutka: La exportación de armas de Checoslovaquia a Guatemala y la caída de Jacobo Árbenz. In Avital Bloch – María del Rosario Rodríguez (szerk.): *La Guerra Fría y las Américas*. Morelia, Universidad de Colima – Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, 2013. 403–416.

²⁷ A közép-amerikai politikai vezetőknek nem volt érdeke, hogy a guatemalai változások hozzájuk is eljussanak, példaként szolgáljanak.

guatemalai ezredesre, Carlos Castillo Armasra bízta.²⁸ Kevesebb mint 1000 fős csapata amerikai légi támogatást kapott az akcióhoz. Árbenz minden bizonnyal túlbecsülte a támadók erejét, és az ellenállás helyett – maga is katonatiszt volt – lemondott. Castillo Armas bevonult a fővárosba, és átvette a hatalmat. A puccsot a helyszínen élte át egy fiatal argentin orvos, Ernesto (Che) Guevara, aki nem sokkal később Mexikóban csatlakozott a Batista-diktatúra megdöntésére készülő kubaiakhoz.²⁹

Castillo Armas rövid életű elnöksége – 1957-ben az ezredet meggyilkolták – 180 fokal fordulatot hozott: megszüntette az 1945-ös alkotmányt, a kisajátított földeket visszaadta eredeti tulajdonosuknak (lásd UFCO), és bilaterális védelmi szerződést kötött az Amerikai Egyesült Államokkal. A guatemalai forradalom végével kiüresedett a politikai közép és balközép, az országban jobb- és baloldali erők maradtak, amelyek közül 1954-től folyamatosan a jobboldal volt hatalmon.³⁰ A politikai élet polarizálódása és egyben beszűkülése (a progresszív csoportok nem juthattak hatalomra), egyúttal a társadalmi problémák megoldatlansága vezetett el az 1960-ban kirobbanó polgárháborúhoz.

A közép-amerikai konfliktusok közül a guatemalai polgárháború tartott a leghosszabb ideig, 1960-tól 1996-ig. A 36 év alatt a megközelítőleg 11 millió lakosságból mintegy 200 ezren veszítették életüket, 1 millióan menekültek külföldre, az országon belül százezrek kényszerültek lakóhelyük megváltoztatására.³¹ Az évek során a küzdelem egyre véresebb és kegyetlenebb lett. A 60-as években Méndez Montenegro elnöksége alatt zajlott az ún. Operation Guatemala

²⁸ A puccsot a szarkasztikusan *Gloriosa victoria* (Dicsőséges győzelem) című festményen örökítette meg Diego Rivera mexikói művész. A képen jól felismerhetők a főszereplők: Carlos Castillo Armas guatemalai ezredes (görnyedt tartású, revolveres alak, zsebében pénzzel); John Foster Dulles külügyminiszter (központi alak, bal kezét a rakétafejen tartja, jobb kezével Castillo Armas jobbát szorongatja); Allen Dulles, a CIA igazgatója (a külügyminiszter mögött áll, a fülébe súg valamit); John Peurifoy, az Amerikai Egyesült Államok guatemalai nagykövete (guatemalai tiszték gyűrűjében áll, és pénzt osztogat); Mariano Rossell y Arellano guatemalai püspök (megáldja a katonákat); és Dwight D. Eisenhower amerikai elnök (rakétafej). Valószínűleg politikai tartalma miatt a festmény évtizedekre eltűnt, majd 2000-ben került elő a moszkvai Puskin Múzeum egyik raktárából.

²⁹ Későbbi kubai vonatkozás, hogy a Castro-kormány megdöntésére a CIA által szervezett disznó-öbölbeli invázióhoz a résztvevőket Guatemalában és Nicaraguában képezték ki, s maga az 1961-es támadás is ezekből a közép-amerikai államokból indult, nem USA-területről.

³⁰ Skidmore–Smith–Green (2010): i. m. 111.

³¹ Patrick Smith: Memory without History: Who Owns Guatemala's Past? *The Washington Quarterly*, 24. (2001), 1. 62.

ellenforradalmi akció, amelynek célja a gerillák megsemmisítése volt: több száz gerillát és több ezer, a mozgalomhoz nem kötődő parasztot öltek meg. A hatalom hálás volt a műveletet vezető katonatisztnek, Carlos Manuel Arana Osorio ezredesnek, aki később Guatemala managuai nagykövete lett, majd megszerezte a Somoza család támogatását 1970-ben Guatemala elnöki székébe került. Míg 1972-ben a politikai gyilkosságok számát havi 30–50-re lehetett becsülni, addig 1980-ra ez a szám 80–100-ra, 1981-re 250–300-ra nőtt.³² A legjelentősebb felkelőcsoportok összefogtak, és 1982-ben megalakították az *Unidad Nacional Revolucionaria Guatemalteca* (UNRG) szervezetet. Ennek tagja volt az *Ejército Guerrillero de los Pobres* (EGP), a *Fuerzas Armadas Rebeldes* (FAR), az *Organización del Pueblo en Armas* (ORPA) és a guatemalai kommunista párt, a *Partido Guatemalteco del Trabajo* (PGT).

Míg Nicaraguában sikerült a polgárháborút 1990-re lezárni, valamint 1992-ben El Salvador esetében is megegyeztek a harcoló felek, a guatemalai béketárgyalások tovább elhúzódtak, egészen az 1990-es évek második feléig. A fegyveres konfliktus sikeres lezárásában mind külső, mind belső tényezők szerepet játszottak. A hidegháború végével szertefoszlottak azok az ideológiai megfontolások, amelyek az Amerikai Egyesült Államok külpolitikáját a hidegháború idején meghatározták, az USA nem feltétlenül támogatta már a kontinens antikommunista erőit. Fontossá váltak más közép-amerikai államok jó példái is, hiszen mind Nicaragua, mind El Salvador képes volt saját fegyveres konfliktusait lezárni. Továbbá figyelembe kell venni, hogy Guatemalában az elhúzódó harcok óriási károkat okoztak, a lakosság egyre inkább békére és biztonságra vágyott.

A békefolyamat részeként az UNRG politikai párttá alakult, és indult az 1999-es választásokon. Elnökjelöltje, Álvaro Colom a szavazatok 12,96%-át kapta meg, ezzel harmadik helyen végzett. A párt későbbi jelöltjeinek már jóval kisebb volt a támogatottsága, a voksok 2-3%-át szerezték meg. Köztük volt Rigoberta Menchú kicse indián emberjogi aktivista, aki a 2011-es elnökválasztáson indult. Érdemes megemlíteni, hogy Álvaro Colom az 1999-es választási vereség után saját pártot alapított *Unidad Nacional de la Esperanza* néven. A 2003-as elnökválasztásokon

³² Kruijt (2000): i. m. 15.

második helyen végzett, 2007-ben viszont nyert, így Guatemala elnöke lett 2008 és 2012 között. Abban, hogy Colóm és felesége, Sandra Torres 2011-ben elvált, minden bizonnyal szerepet játszhatott, hogy az ország alkotmánya tiltja a hivatalban levő elnök közeli rokonainak az elnökválasztáson való részvételét. „Elváltam, hogy összeházasodhassam a néppel” (*me divorcié para casarme con el pueblo*) – nyilatkozta Torres. Végül is a 2011-es megmérettetésen mégsem indulhatott, 2015-ben viszont második helyen végzett a komikus-színész-rendező Jimmy Morales mögött. 2019-ben az első körben Sandra Torres szerezte a legtöbb szavazatot, azonban a második fordulóban veszített az olasz-guatemalai Alejandro Giammattei ultrakonzervatív, az abortuszt és az azonos neműek házasságát ellenző, a halálbüntetést támogató politikussal szemben.

Giammattei eredeti foglalkozása orvos, sclerosis multiplexben szenved; botalt jár. Korábban a büntetés-végrehajtási rendszer igazgatója volt (2005–2007), ekkor került sor az ún. Páva-műveletre (*Operación Pavo Real*), amelynek során guatemalai fegyveres erők különleges egységei elfoglalták az ország leghírhedtebb börtönét (*Granja Penal de Pavón*), hogy az ott zajló illegális tevékenységeknek véget vethessenek. Mások szerint az akció a törvényen kívüli kivégzések álcázására szolgált. Többen, köztük Giammattei is börtönbe került, 10 hónap után azonban szabadlábra helyezték. Azt ígérte, elnökként újra bevezeti a halálbüntetést, és leszámol a bűnbandákkal.

Visszatérve a 20. század utolsó évtizedére a békefolyamat előrehaladtával, a 90-es években elindultak a guatemalai polgárháborúval kapcsolatos általános jellegű feltáró vizsgálatok. 1994-ben hirdette meg Juan Gerardi püspök más katolikus vezetőkkel együtt a *Recuperación de la Memoria Histórica* (REMHI) projektet. Célul tűzték ki, hogy feltárják a múltban történt atrocitásokat, és dokumentálják a polgárháború eseményeit. A REMHI 1998-ban adta ki négykötetes munkáját *Guatemala: soha többé! (Guatemala: Nunca más)* címmel. A 75 éves Gerardi püspököt két nappal a kötet bemutatása után meggyilkolták. „Az üzenet nyilvánvaló volt. A polgárháború véget ért. Azonban új küzdelem kezdődött, harc a múlt, egyúttal a jövő birtoklásáért.”³³ 1999-ben a békefolyamat által

³³ Smith (2001): i. m. 61.

létrehozott *Comisión para el Esclarecimiento Histórico* szintén a polgárháborúval kapcsolatos szintézist jelentetett meg. Ez egy 12 kötetes könyv, amely a *Guatemala: a csend emléke (Guatemala: Memoria del Silencio)* címet viseli, és a REMHI folytatásának tekinthető. A jelentés kimondta, hogy a polgárháború alatt a hadsereg, illetve a paramilitáris erők (ilyen a *Patrullas de Autodefensa Civil*) követték el az atrocitások több mint 90%-át, és hogy a maja népeesség ellen népiirtás zajlott.³⁴

Nemzetközileg is nagy figyelmet kapott 1980-ban a spanyol nagykövetség megtámadása. Ennek pontos okai és körülményei ugyanakkor tisztázatlanok. Valószínűsíthető azonban, hogy a fővárosba tüntetni indult földművesek egy csoportja összetűzésbe keveredett a rendőrséggel, majd menekülés közben a nagykövetség falai közé vette be magát. A karhatalom emberei a nagykövet tiltakozása ellenére megtámadták az épületet, ahol tűz ütött ki. A követségen tartózkodók – több mint 30 fő – néhány kivétellel bent égtek. Az akciót túlélte az ablakon kiugró követ, Máximo Cajal López, aki az 1980-as és 1990-es évek spanyol külpolitikájának egyik kulcsfigurája lett.³⁵ Az incidenst követően Spanyolország megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Guatemalával. A nexust csak 1984-ben normalizálták.

Az 1980-as évek első felében készült a *When the Mountains Tremble* című Skylight Pictures-film, amely egy 22 éves kicse indián lány – Rigoberta Menchú – családjának a történetét mutatja be dokumentumfilm formájában. Ugyan az alkotás egyes részleteivel kapcsolatban felmerültek olyan kritikák, hogy nem teljes mértékben egyeznek meg a tényekkel, mégis ez a film sokat tett azért, hogy a nemzetközi figyelem Guatemalára és a guatemalai eseményekre irányuljon, ezáltal kialakuljon egyfajta presszió a békés rendezés irányába. 1992-ben Rigoberta Menchú első bennszülöttként kapta meg a Nobel-békedíjat. Maga az év is nagyon beszédes, hiszen 1992 Kolumbusz első útjának 500. évfordulója volt. Menchú a következőképpen fogalmazott: „Amit én teszek, az csak

³⁴ Smith (2001): i. m. 60–61.

³⁵ (1935–2014). A spanyol külügyminisztériumban az észak-amerikai ügyek főigazgatója, később külügyminiszter-helyettes. A *UN Alliance of Civilizations* megalakítása (2005) után Zapatero miniszterelnök különmegbízottjaként segítette a szervezet munkáját.

egy picike adalék, egy homokszem. Nem hiszek a hősökben, és szerintem senki sem hősiesebb a másíknál. Egyszerűen, ha a sors kiválaszt valamire, akkor azt meg kell tenned, nincs más opció.”³⁶ Az 1983-as filmnek a 21. században forgatták le a folytatását: *Granito: How to Nail a Dictator* (2011). Menchúhoz köthető Efraín Ríos Montt bíróság elé állítása. Montt 1982–1983-ban, a polgárháború talán legvéresebb időszakában vezette az országot. 2013-ban a bíróság genocídium és emberiség elleni bűncselekmények miatt összesen 80 évre ítélte. A guatemalai legfelsőbb bíróság azonban megsemmisítette az ítéletet. Az ügy újrakezdődött, Montt viszont 91 évesen, 2018-ban elhunyt.

A filmekre visszatérve a polgárháborúval és annak utóéletével kapcsolatban számos alkotás készült, amelyeknek köszönhetően a közép-amerikai események nagyobb nyilvánosságot kaptak. Gerardi életét például feldolgozta egy 2010-es guatemalai film, amelyet a későbbi elnök, Jimmy Morales rendezett, és testvére, Samuel Morales játszott benne a feddhetetlen egyházi vezetőt. A sors fintora, hogy a Morales testvérek nem sokkal később korrupciós botrányba keveredtek. A hab a tortán, hogy Morales az elnökválasztás előtt a „ni corrupto, ni ladrón” azaz, a „sem korrump, sem tolvaj” szlogennel kampányolt. 2020-ban került a közönség elé a *The Art of Political Murder (A politikai gyilkosság művészete)* című, szintén Gerardi életéhez köthető HBO-alkotás.

Társadalom

Guatemala alapvetően rurális ország, 1960-ban lakosságának kevesebb mint egyharmada élt városban (31,12%), 2010-re a fele (49,32%),³⁷ jelenleg a lakosság 51%-a.³⁸ A legnépesebb maga a főváros, a közel 3 milliós Guatemalaváros. 1776-ban alapította III. Károly spanyol uralkodó, miután földrendés következtében a korábbi főváros elpusztult (Antigua Guatemala). Azonban ezt az új várost

³⁶ „Lo que yo doy es solamente una contribución, un grano de arena. Para mí no hay héroes, uno más héroe que otro. Simplemente cuanto a uno le toca en la piel hacer algo, no tiene opción.” Forrás: Daniel Rivera: Celebrating Rigoberta Menchú and her Fight for Justice. *Skylight*, 2017. október 12.

³⁷ MOxLAD: *Montevideo-Oxford Latin American Economic History Data Base* (é. n.).

³⁸ CIA: *World Factbook – Guatemala*. Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2020a.

sem kímélték a földmozgások (például 1917–1918, 1976). Az ország jelentősebb kikötői: az Atlanti-óceán felé néző Puerto Barrios és az eredetileg belga telepesek által lakott Santo Tomás de Castilla, amelynek kikötői kapacitásait az 1976-os földrengés után kezdték el fejleszteni; a Csendes-óceán partján Champerico, Puerto San José és a mindössze 40 éves Puerto Quetzal, amelynek kialakítása 1980-ban kezdődött.

A névadás nem véletlen. A quetzal fontos szereppel bírt a prehispán kultúrákban – például Quetzalcoatl isten –, Guatemalának nemzeti madara. Fogságban csak nagyon ritkán szaporodik, így a szabadság szimbólumává is vált. Megjelenik Guatemala címerén, zászlaján, és egyúttal az ország fizetőeszköze is a quetzal nevet viseli. A madárhoz számos legenda kötődik. Ilyen például, hogy az európai hódítók csak akkor tudták legyőzni Tecún Umán kicse harcost, amikor a feje felett köröző quetzalt megölték. 1960 óta – elnöki rendelet alapján – Tecún Umán nevét viseli egy, az ország nyugati részén, a mexikói határon fekvő város. Jelentős legális és illegális migráció jellemzi; a Guatemala–Mexikó migrációs folyosó egyik állomása.

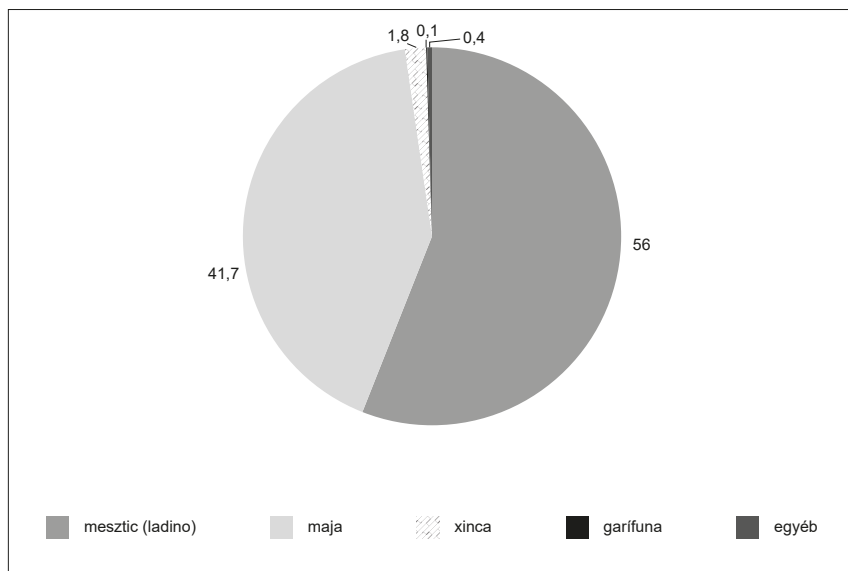
A guatemalai társadalom számos törésvonal által szabdalta. A lakosság alapvetően két nagy csoportra osztható: őslakos (elsősorban maja) és nem őslakos (ún. ladino). A 17,2 milliós lakosság (2020) a CIA becslése alapján a következőképpen oszlik meg: 56% mesztic (ladino), 41,7% maja, 1,8% xinca (nem maja, bennszülött etnikum), 0,1% garífuna (afrokaribi és arawak leszármazott)³⁹ és 0,4% egyéb.

A társadalmi egyenlőtlenségek óriásiak, a Gini-index 44,5% volt (2018).⁴⁰ A jövedelmek 53,6%-ával rendelkezett a társadalom felső 20%-a, míg

³⁹ Garífunák élnek Guatemalában, Belizében, Hondurasban, Nicaraguában, Mexikóban és az Amerikai Egyesült Államokban. Számuk 2010 környékén nagyjából 600 ezer fő lehetett. A garífuna népesség fele mára az USA-ban él, legnépesebb közép-amerikai csoportjuk – 150–250 ezer fő – pedig Hondurasban található. Forrás: Kéri András: Közép-Amerika különös népe a garífunák vagy fekete karibok. *Nyelvvilág*, 10. (2013), 14. 37–51. A térség etnikai és nyelvi megoszlásáról részletesen lásd Berkics Erika: Latin-amerikai etnikai nyelvi mozaik. *Külgügyi Szemle*, 7. (2008), 3. 124–147.

⁴⁰ Guatemalai az egyetlen közép-amerikai vállalkozó, aki felkerült a *Forbes* leggazdagabb embereket bemutató listájára. Mario López Estrada az 1980-as évek második felében kommunikációért és infrastruktúráért felelős miniszter volt a guatemalai kormányban. Ekkor alapította meg mobiltelefoncégét, amely ma a Tigo multinacionális vállalat.

a legszegényebb 20% csak a 4,5%-ával.⁴¹ A 0–4 év közötti gyerekek 47%-a alultáplált. Ha a lakosság legszegényebb 20%-át nézzük, akkor ez az arány 66% (2013–2018).⁴² Ha valaki vidéki és/vagy őslakos, valószínűbb, hogy a szegények közé tartozik. 2014-ben, tehát egy olyan évben, amikor még csak éppen elkezdődtek a gazdasági problémák a régióban, s Latin-Amerika mögött sikeres évtized állt, amely számos országban a szegénység visszaszorításában is megmutatkozott, Guatemalában a lakosság 59,3%-a élt a szegénységi küszöb alatt.⁴³ „A bennszülött többség (a lakosság 40–60%-a) továbbra is kirekesztett mind politikai, mind gazdasági tekintetben.”⁴⁴ A felfelé irányuló társadalmi mobilitás csekély.

2. ábra. A lakosság etnikai megoszlása (%)

Forrás: CIA (2020a): i. m.

⁴¹ Knoema: *World Data Atlas – Guatemala* (2018).

⁴² UNICEF: *The State of the World's Children. Children, Food and Nutrition*. New York, UN, 2019.

⁴³ CIA: *World Factbook – Guatemala*. Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2020.

⁴⁴ BTI: *BTI 2020 Country Report – Guatemala*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2020a. 4.

Guatemala emberi fejlettségi mutatója (Human Development Index, HDI) alapján a közepesen fejlett országok közé tartozik, csak a 127. helyet érte el a 189 országot tömörítő HDI-listán (2020).⁴⁵ Bár a születéskor várható átlagos élettartam sokat javult az elmúlt 120 évben (23,7 év 1900-ban; 38 év 1950-ben; 67,7 év 2000-ben),⁴⁶ és 2019-re elérte a 74,3 évet, elmarad például a kubai, a Costa Rica-i és a hondurasi értékektől.⁴⁷ Az 1000 lakosra jutó orvosok száma mindössze 0,36. Összehasonlításképpen a régióban Hondurasban a legrosszabb a helyzet, míg Costa Ricában a legjobb.⁴⁸

1. táblázat. Fejlettségi mutatók összehasonlításban

	<i>Guatemala</i>	<i>Honduras</i>	<i>Costa Rica</i>	<i>Kuba</i>
HDI (2020)	127.	132.	62.	70.
várható élettartam (év, 2019)	74,3	75,3	80,3	78,8
orvosok száma/1000 fő (2019)	0,36	0,31	2,95	8,4 (2018)

Forrás: UNDP (2020a): i. m. 343–346; CIA (2020a): i. m.;

World Bank: *Physicians (per 1,000 people)* (2020e)

A latin-amerikaiak nagyjából 90%-a katolikusnak számított 1900 és az 1960 között.⁴⁹ Az arányok azonban a 21. századra jelentősen megváltoztak, különös tekintettel Közép-Amerikára. Guatemalában a katolikusok arányát 50%-ra, más keresztény felekezetekét 41%-ra becsülte a Pew Research Center (2013–2014-es adatok). Pár évvel később a Bertelsmann Stiftung országelemzése már 50-50%-os megoszlásról írt.⁵⁰

⁴⁵ UNDP: *Human Development Report. The Next Frontier*. New York, UN, 2020a.

⁴⁶ Knoema (2018): i. m.

⁴⁷ UNDP (2020a): i. m. 343–346.

⁴⁸ CIA: *World Factbook*. Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2020.

⁴⁹ Pew Research Center: *Religion in Latin America. Widespread Change in a Historically Catholic Region* (2014. november 13.).

⁵⁰ BTI (2020a): i. m. 8.

A 20. században a kormányok jelentős eredményeket értek el az állami oktatás kiépítése terén, ami például tetten érhető az analfabéták arányának (88,1% 1900-ban; 70,6% 1950-ben; 38,85% 1990-ben és 31,4% 2000-ben) csökkenésében,⁵¹ viszont még 2015-ben is csak a lakosság 81,5%-a volt írástudó. Ez az arány a nőknél rosszabb: 76,3%.⁵² Az oktatásra fordított összegek alacsonyak, 2017-ben a guatemalai GDP 2,7%-ának feleltek meg, ezzel Guatemala a világ országai között a 145. helyet foglalta el.⁵³

A lakosság azonban nem az oktatást tekinti az ország legégetőbb problémájának. Egy 2018-as felmérés szerint a legnagyobb kihívásnak a bűnözést/a közbiztonság hiányát tartják; második helyen a gazdasági problémák, a harmadikon pedig a munkanélküliség szerepelt, amelyet szorosan követett a korrupció kérdése. Sokan jelölték meg az erőszakot/bandákat, továbbá a politikai helyzetet mint kihívást.⁵⁴ A korrupció nem véletlenül szerepelt előkelő helyen, hiszen növekvő tendenciát mutat. A Korrupcióérzékelési Indexen (Corruption Perceptions Index, CPI) Guatemala a 100.-nál rosszabb helyeken szokott végezni, azaz a mezőny hátsó részében. 2012 óta besorolása folyamatosan romlik:

2. táblázat. *Guatemala a CPI-indexen*

2012	2015	2018	2019	2020
113.	123.	144.	146.	149.

Forrás: CPI: *Corruption Perceptions Index*. Berlin,
Transparency International, 2011–2021.

Az ENSZ által felállított büntetlenség elleni nemzetközi bizottság (*Comisión Internacional contra la Impunidad en Guatemala*, CICIG) a guatemalai kormány kérésére érkezett az országba, és 2007-től a helyi hatóságokkal együtt kezdett el dolgozni bűnügyek, többek között korrupciós esetek felgöngyölítésében. Amikor azonban

⁵¹ MOxLAD (é. n.): i. m.

⁵² CIA (2020a): i. m.

⁵³ CIA (2020a): i. m.

⁵⁴ Latinobarometro: *Análisis online, Guatemala – problema más importante en el país* (2018b).

hozzáfogtak a 2015-ös választási kampány finanszírozását vizsgálni, ami közvetlenül érintette a hivatalban levő elnököt, Jimmy Moralest, Morales azzal vágott vissza, hogy nem hosszabbította meg a CICIG mandátumát, amely így 2019 szeptemberében lejárt.⁵⁵

3. táblázat. *A lakosság bizalma különböző testületekben (%)*

<i>Testület</i>	<i>Guatemalai érték</i>	<i>Latin-amerikai átlag</i>	<i>Legmagasabb érték Latin-Amerikában (Uruguay)</i>
Hadsereg	33%	44%	62%
Rendőrség	25%	35%	59%
Politikai pártok	11%	13%	21%
Kormány	15%	22%	39%

Forrás: Latinobarometro: *Informe 2018*. Santiago de Chile,
Corporación Latinobarómetro, 2018c. 50, 53, 54.

A lakosság bizalma nagyon alacsony mind a politikai pártok/politikusok, mind – a polgárháborús időszak miatt – a fegyveres és rendvédelmi szervek irányában. A guatemalai érték mindegyik megjelenített kategóriában alacsonyabb a latin-amerikai átlagnál. A legkisebb eltérés a politikai pártok esetében mutatkozik, azonban ezek támogatottsága általában is igen csekély a régióban, alig haladja meg a 10%-ot.

A guatemalaiak többsége nem bízik a politikusokban, kiábrándult az ország politikai életéből, és pesszimista a jövővel kapcsolatban. A Latinobarometro felmérésében a megkérdezettek 52,2%-a vélekedett úgy, hogy az ország nem halad előre, 28% szerint pedig Guatemala rossz úton jár, visszafejlődik.⁵⁶

Kihívások

Guatemala természeti katasztrófák által (földrengés, vulkánkitörés, földcsuszamlás, hurrikán) sújtott ország. Gyakran csak az ezekkel kapcsolatos

⁵⁵ BTI (2020a): i. m. 3.

⁵⁶ Latinobarometro (2018b): i. m.

hírek jutnak el Magyarországra. A Guatemalavárostól nagyjából 40 km-re fekvő Fuego-vulkán (*Volcán del Fuego*) 2018-as kitöréseiről több cikk is olvasható a magyar sajtóban. A júniusi katasztrófában több mint 300 ember vesztette életét, több ezer embert telepítettek ki, és „az okozott gazdasági károkat 219 millió dollárra (61 milliárd forintra) becsülték”.⁵⁷

Az országnak azonban nem csak a természeti erőkkal kell megküzdenie. Nagy kihívást jelent a kábítószer-csempészet és az ezzel összefonódó egyéb bűncselekmények, mint a korrupció és a pénzmosás. Guatemala kábítószer-termelő is, becslések szerint nagyjából 4500 hektárnyi területen termeltek mákot első-sorban heroin előállítás céljából,⁵⁸ azonban elsősorban tranzitállam, itt halad át a Dél-Amerikából érkező és Mexikón keresztül az Amerikai Egyesült Államokba csempészett kábítószer jelentős része. Az ájtuttatott kokain éves mennyiségét 400 tonnára becsülik.⁵⁹ Az ország északi részén elterülő, Mexikóval szomszédos és Guatemala egyharmadát kitevő Petén megyét a *U.S. Drug Enforcement Administration* kiemelt kábítószer-csempész-folyosóként kezeli 1998 óta.⁶⁰ A 2010-es évek második felétől a kábítószer egyre gyakrabban az összeomlás szélén álló Venezuelából érkezett repülőgépeken, amelyek az őserdőben kialakított leszállópályákon landoltak. A növekedés a venezuelai helyzet romlása mellett azzal is kapcsolatban lehet, hogy a szomszédos Hondurasban a radarrendszert izraeli segítséggel fejlesztették, nehezebb tehát az ország légterébe észrevétlenül bejutni.⁶¹

2005 és 2010 között 100 ezer guatemalaira több mint 40 emberölés jutott, ezzel az ország az egyik legrosszabb helyet foglalta el világviszonylatban.⁶² A szám 2018-ra 22,5-re mérséklődött,⁶³ amely az utóbbi 25 év legjobb eredménye. Felmerül a kérdés, hogy az eddigi kedvező tendencia folytatódni fog-e, vagy

⁵⁷ MTI/HVG: Elképesztő fotók jöttek a Guatemalában kitört vulkánról. *HVG*, 2018. november 19. CIA (2020a): i. m. 2015-re vonatkozó adat.

⁵⁸ InSight Crime: *Guatemala Profile* (2017. november 29.).

⁵⁹ Óscar Martínez – Victor Peña – Hector Guerrero: The Lost Border in the Jungle. *El País*, 2019. október 11.

⁶⁰ Yuri Neves: Drug Flights Coming to Guatemala Continuing to Soar. *InSight Crime*, 2019. július 18.

⁶¹ A hatóságok szerint az emberölések 45%-a kábítószer-csempészethez köthető. Forrás: InSight Crime (2017): i. m.

⁶² World Bank: *Intentional Homicides (per 100,000 people) – Guatemala* (2020c).

legalább az elért eredmények fenntarthatóak lesznek-e a koronavírus-járvány okozta gazdasági, politikai és társadalmi válság és feszültség mellett.

A szervezett bűnözésből mind a helyi szervezetek, úgymint a Mendoza, Lorenzana, Ortíz López és León család által irányított csoportok, mind a közép-amerikai transznacionális bandák – Mara Salvatrucha (MS-13) és Barrio 18 –, mind a mexikói drokartellek, például a Los Zetas és a Sinaloa-kartell, kiveszik a részüket.⁶⁴ A bűnözők sikereihez nagyban hozzájárul a büntetlenség kirívóan magas aránya. A legvalószínűbb tehát az, hogy a bűnözők nem kerülnek rács mögé. Ehhez természetesen a rendőrség és a politikai szféra complicitására is szükség van.

Külkapcsolatok

Guatemalának kiemelt fontosságúak az Amerikai Egyesült Államokkal, Mexikóval és a közép-amerikai államokkal kialakított kapcsolatok. Az USA-val ez a nexus a 20. század jelentős részében feszültségekkel volt terhelt a United Fruit Company hatalmas befolyása miatt, valamint azért, mert az USA aktív szerepet játszott az 1954-es guatemalai puccsban. Az Amerikai Egyesült Államok hidegháborús külpolitikája hozzájárulhatott továbbá a guatemalai polgárháború elhúzódásához. 1999-es guatemalai látogatása során Bill Clinton amerikai elnök elismerte és bocsánatot kért az országa által elkövetett hibákért.⁶⁵ A Guatemalából elmenekültek egy része az USA-ban telepedett le, amely mára jelentős guatemalai közösséggel rendelkezik, s onnan érkezik a hazautalások jelentős része. Az Amerikai Egyesült Államok Guatemala első számú kereskedelmi partnere, ugyanakkor az USA export-import struktúrájában Guatemala nem szignifikáns. Az USA számára mégsem elhanyagolható a közép-amerikai ország, mivel az illegális migráció és kábítószer-csempészet olyan kihívás, amelyet – illetve az ezekkel kapcsolatos fellépést – szívesen externalizálna, akár

⁶⁴ InSight Crime (2017): i. m.

⁶⁵ Irma Alicia Velasquez Nimatuj: Guatemala Suffered for U.S. Foreign Policy. *The New York Times*, 2013. május 19.

guatemalai területre. Erre példa többek között a Trump-adminisztráció idején megkötött guatemalai–amerikai egyezmény, amely Guatemalát biztonságos harmadik országgá nyilvánította. Az USA így számos közép-amerikai menedékkérőtől „megszabadulhat”, ugyanakkor ezeknek az embereknek egy része pontosan a közbiztonság hiánya és az erőszak miatt hagyta el eredeti lakóhelyét, s Guatemala nemhogy nem mentes ezektől a problémáktól, de a kitoloncoltak akár ugyanazokkal a bandákkal – lásd marák – is szembetalálhatják magukat, amelyek elől elmenekültek.⁶⁶ Az Amerikai Egyesült Államok és Guatemala közötti kapcsolat hagyományosan aszimmetrikus.

A mexikói–guatemalai viszony harmonikusabb, bár itt is voltak hullámvölgyek. Egy halászlati incidens nyomán 1959 elején Mexikó megszakította a diplomáciai kapcsolatokat, azonban ezeket még ugyanabban az évben normalizálták.⁶⁷ A polgárháborús évek, a Mexikóba érkező menekültáradat ugyan feszültségeket szült, azonban ezek már nem feszítették szét a hivatalos kereteket. Az 1990-es évektől kezdve Mexikó, Guatemala, El Salvador és Honduras tárgyalásokat folytatott egy szabadkereskedelmi egyezmény kialakításáról. Ennek aláírására 2000-ben került sor, és 2001-ben lépett életbe. 2010-ben Mexikóvárosban tárgyalások kezdődtek egy tágabb, Mexikó és a közép-amerikai országok közötti szabadkereskedelmi együttműködésről. Ebben már Nicaragua és Costa Rica is szerepelt. A megegyezést hamar, 2011-re tető alá hozták, és 2013-ra mindegyik fél ratifikálta.⁶⁸ 2018 augusztusában, nem sokkal választási győzelme után a leendő mexikói elnök, Andrés Manuel López Obrador találkozott Jimmy Morales guatemalai vezetővel Chiapasban, Mexikóban. 2020-ban újabb kétoldalú találkozóra került sor, a bilaterális kapcsolatok előremozdítása céljából.

Természetesen Guatemalának nagyon fontosak a közép-amerikai földhíd államaival ápoltságok is. Az ország a kezdetektől, az 1950-es évektől részt vett a közép-amerikai integrációs folyamatokban. A Közép-amerikai Parlament (PARLACEN) felállításának az ötlete a 80-as években született meg, első

⁶⁶ Kevin Sieff: The U.S. is Putting Asylum Seekers on Planes to Guatemala – Often Without Telling Them Where They’re Going. *The Washington Post*, 2020. január 14.

⁶⁷ SRE: *Manual de la organización de la embajada de México en Guatemala* (2008).

⁶⁸ Angeles M. Villareal: Mexico’s Free Trade Agreements. *CPS Report. Congressional Research Service*, 2017.

ülését 1991-ben tartotta. Jelenleg hat állam (Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua, Panama és a Dominikai Köztársaság) 20-20 képviselője vesz benne részt. Nem tagja viszont a földhíd leggazdagabb állama, Costa Rica és a volt brit gyarmat, Belize. A PARLACEN székhelye Guatemalában van.

Guatemala és az 1981-ben függetlenedett Belize között területi vita áll fenn. A konfliktus megoldásában próbált bizalomépítő mechanizmusok révén segíteni az Amerikai Államok Szervezete, azonban a feszültség időnként felerősödik. Például 2016-ban lelőttek egy 13 éves guatemalai tinédzsert a határon, mire Guatemala 3000 fegyverest küldött a területre, és ideiglenesen hazarendelte nagykövetét Belizéből.⁶⁹ Úgy tűnik, az évtized második felében mégis sikerült a feleknek a rendezés módjáról megegyezniük: 2019-ben a területi vita kérdésében a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordultak.

A guatemalai polgárháborút lezáró békefolyamatban fontos szerepet játszott az ENSZ MINUGUA békefenntartó missziója, amely kezdetben 1997 januárja és májusa között egy nagyjából 150 fős kontingenssel felügyelte a fegyverszünet betartását. A misszióba 16 országból érkeztek résztvevők, köztük öt latin-amerikai államból.⁷⁰ A misszióvezető és egyben az ENSZ főtitkárának különleges megbízottja Jean Arnault francia diplomata volt, aki később szintén különleges megbízottként a 2010-es években a kolumbiai békefolyamatot segítette, majd 2019 őszétől a bolíviai krízis megoldását. A MINUGUA 1997 után is Guatemalában maradt, szerepe viszont átalakult (mediátor, külföldi segélyek koordinátora stb.). Működését 2004-ben fejezte be. Alig pár évvel később kezdte meg munkáját a korábban már említett, az ENSZ által felállított, addig precedens nélküli szerv, a büntetlenség elleni nemzetközi bizottság – *Comisión Internacional contra la Impunidad en Guatemala*, CICIG.⁷¹

Bár Guatemala az ENSZ alapító tagja, a Biztonsági Tanács (BT) munkájában csak a polgárháborús időszak lezárásával és a belpolitikai konszolidáció után vehetett részt közvetlenül. A BT nem állandó tagja volt 2012 és 2013 között.

⁶⁹ BBC: *Belize–Guatemala Border Tensions Rise Over Shooting* (2016. április 22.).

⁷⁰ Statista: *United Nations. 2020. Guatemala – Minugua. Facts and Figures* (2020d).

⁷¹ Gabriel Aguilera Peralta: *Guatemala in the UN Security Council. A New Experience for a Founding Member State*. Berlin, Friedrich Ebert Stiftung, 2012. 1–5.

Mára Guatemala maga is békefenntartó, a Kongói Demokratikus Köztársaságban 2010 óta működő MONUSCO békefenntartó misszióban 150 guatemalai kéksapkás is részt vesz.

Magyar vonatkozás

„Közép-Amerika földjét tűzből, vízből és álomból gyúrt irodalom járja át. Egy-fajta vulkáni láva, értékes ásvány, szent kőolaj” – írta Miguel Ángel Asturias.⁷² A Nobel-díjas guatemalai író (1899–1974) járt Magyarországon. Sőt, Pablo Neruda chilei költővel közös kötetet készítettek magyarországi élményeiről *Comiendo en Hungría (Megkóstoltuk Magyarországot)* címmel. Az eredetileg spanyol nyelven készült útleírás, „gasztronómiai élménybeszámoló” magyar, angol és francia fordításban is megjelent, és hozzájárult ahhoz, hogy a (hispan) világban jobban megismerjék a magyar konyhát, a magyar tájakat, és általánosságban Magyarországot. Asturias számos munkája – elsősorban regények, továbbá rövidebb írások – látott napvilágot magyarul. Ilyenek: *Az a félvér nőszemély* (2011, 1968); *Forgószél* (1985); *A kincses úrfi* (1976, 1970); *Elbeszélések* (1972); *Elnök úr* (1971, 1959) és *A Zöld Pápa* (1968). „Könyveink célja nem a szenzációhajhászat, hogy helyet foglaljunk a betűk köztársaságában. Emberek vagyunk, akiket a vér, a földrajz és az élet összeköt a több száz, több ezer, több millió nélküli amerikaival, akik nyomorúságban szenvednek termékeny és gazdag Amerikánkban. Regényeink célja, hogy mozgósítsák azokat az erkölcsi erőket, amelyek arra szolgálnak, hogy meg tudjuk védeni ezeket az embereket.”⁷³

⁷² Miguel Ángel Asturias: *A Zöld Pápa*. Budapest, Európa, 1968. 68.

⁷³ Miguel Ángel Asturias: *Nobel lecture. The Nobel Prize* (1967. december 12.). Asturias regényeiről magyarul lásd Garaczi Imre: Diktatúra, mágia és varázslat. Az identitás lelki és szakrális alapjai Miguel Ángel Asturias regényművészetében. *Acta Scientiarum Socialium*, 18. (2015), 45. 197–204.

Honduras

A közép-amerikai államok többségének zászlaja kék-fehér-kék tagolású, amelynek leggyakoribb magyarázata, hogy a két óceánt és a közöttük fekvő földhidat szimbolizálja. Honduras esetében a fehér sávon öt csillag látható, amelyek az összetartozást jelképezik, a rövid életű, 1823–1838 között fennálló Közép-amerikai Egyesült Tartományokra utalnak, amikor is a mai Guatemala, El Salvador, Honduras, Nicaragua és Costa Rica egy államot alkotott. Az összetartozásra emlékeztet a hondurasiak köznyelvi elnevezése, a *catracho* is, amelynek eredete a 19. század közepére nyúlik vissza, és Florencio Xatruch katonai vezetőhöz kapcsolódik,⁷⁴ aki a területen megjelenő filibuszterek (zsoldosok/kalózkodók) ellen harcolt a már önálló közép-amerikai országok által küldött csapatok élén, s rövid időre az egyesült seregek főparancsnoka volt.

A függetlenség utáni gazdasági és politikai káoszából, továbbá a földhíd geostratégiai elhelyezkedéséből (átjáró a két óceán között) kívánt hasznot kovácsolni többek között William Walker kalandor, akinek céljai közé tartozott egy saját rabszolgatartó állam létrehozása a földszoroson. Csapatát az Amerikai Egyesült Államokban toborozta, amely különböző nációkból állt. Akadtak köztük 1848–1849-es magyar emigránsok is. Például Schlesinger Lajos, aki sokáig Walker bizalmi emberének számított, végül azonban egymás ellen fordultak. Sorsuk eltérően alakult, Walkert a hondurasiak 1860-ban kivégezték, Schlesinger viszont letelepedett, és sikerrel illeszkedett be a helyi társadalomba: elvette a volt salvadori elnök, Joaquín Eufrasio Guzmán lányát, az országban ültetvényt létesített, és később Guillermo Nanne Meyerrel közösen megépíttette az első vasútvonalat Guatemalában San José kikötője és Escuintla között. Az 1880-as megnyitón részt vett a guatemalai, a hondurasi és a salvadori elnök is.⁷⁵ Schlesinger utolsó éveit

⁷⁴ Valószínűleg Xatruch nehezen kimondható nevének birtokos alakja (Xatruch katonái) alakult át *catrachó*vá.

⁷⁵ Mónika Sente-Varga: Interpretaciones sobre el papel de Louis Shlesinger en los eventos centroamericanos en la segunda mitad del siglo XIX. In Stefan Rinke (szerk.): *Entre espacios: la historia latinoamericana en el contexto global*. Berlin, Freie Universität Berlin, 2016c. 131–143;

Franciaországban töltötte, 1892-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak számos néprajzi tárgyat adományozott.⁷⁶

Visszatérve a Közép-amerikai Egyesült Tartományokra, majd az öt állam kialakulására (1838) érdemes megjegyezni, hogy a közép-amerikai államok függetlenségi ünnepe szeptember 15-e. Ez nem 1838-ra, hanem 1821-re, tehát a spanyol koronától való elszakadásra utal, és megegyezik Mexikó függetlenségi napjával, hiszen ezek a területek a gyarmati korban egyetlen egységhez, Új-Spanyolország alkirálysághoz tartoztak. A függetlenségi megemlékezések színfoltja az 1960-as évek óta bevezetett „fáklyafutás”. A fáklyát diákok viszik Guatemalából, a függetlenségi hősök emlékművétől indulva egészen Costa Rica Cartago városáig.

Gazdaság

A közép-amerikai országok közül Honduras rendelkezik a legtöbb hegyvidéki területtel. Ásványkincsekben gazdag ország, arany-, ezüst-, réz-, cink- és egyéb készletekben bővelkedik. Az ezüstkitermelés változó ütemben folyik; a legtöbbet az 50-es évek közepén bányászták ki, közel 170 ezer kg-t (1954. január 1-jei adat), míg az 1970-es évek elején, az ezredfordulón és a 2010-es években a mennyiség jelentősen zuhant, 2016-ban mindössze 17 600 kg volt.⁷⁷ Az aranykitermelés a 20. század második felében nem volt jelentős, a 2000-es években azonban megnőtt, évi 3000 kg feletti értékek is akadtak. Ugyanakkor ezek jóval elmaradnak az 1942-es csúcstól (8018 kg).⁷⁸ A bányászat jelentőségére utal a hondurasi címerben látható bánya és bányaszerszámok.

A gazdaság forgandóságára és a készletek végeességére kiváló példa San Juan-cito. Bár a településnek vannak gyarmati előzményei, a 19. század végén vált

Mónika Szente-Varga: From Hungarian Major to Central American Entrepreneur? The Life of Louis Schlesinger in Exile. *Focus: Papers in English Literacy and Cultural Studies*, 10. (2016). 75–86.

⁷⁶ Főzy Vilma – Gyarmati János: Amerika-gyűjtemény. In Fejős Zoltán (szerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2000. 606.

⁷⁷ Luxeor: Honduras: History of Silver Production. *24hGold*, 2020b.

⁷⁸ Luxeor: Honduras: History of Gold Production. *24hGold*, 2020a.

jelentőssé a Compañía Minera Rosario de Nueva York y Honduras elnevezésű bányavállalat arany- és ezüstkitermelése révén. Bár hivatalosan sosem volt Honduras fővárosa (a függetlenedéstől 1880-ig Comayagua, utána pedig Tegucigalpa a főváros), a 20. század első évtizedeiben az ország gazdasági és politikai központjának számított. Itt működött az első hivatalos amerikai (USA) képviselő az országban. San Juancitóban volt elektromos áram, vezetékes víz, szennyvízhálózat, saját vízerőművel rendelkezett, építettek mozit, sportpályákat stb. Modernebb volt, mint Honduras bármelyik városa. 1954-ben azonban a bányákat bezárták, a cég és (munka hiányában) a lakosság jelentős része elköltözött. Mára romos épületek emlékeztetnek a régi gazdagságra, illetve arra, hogy ez már akkor sem egyenlően oszlott el: San Juancito a külföldiek és a helyiek által lakott, elkülönített részekből állt, még a temetőt is ennek megfelelően alakították ki. A társadalmi szegregáció az embereket nemcsak életük során, hanem még utána is meghatározta.⁷⁹

Hondurasnak nemcsak nemesfémlelőhelyei, hanem feltételezések szerint kőolajkészletei is vannak.⁸⁰ A legjelentősebbeket a miszkító indiánok által lakott tengerparti La Mosquitia területén sejtik, illetve a part menti tenger alatt. 2013-ban a hondurasi kormány szerződést kötött a BG Group-pal (később Shell). A cég 4 + 2 évet kapott a terület feltérképezésére és a kőolajlelőhelyek felkutatására, továbbá 20 + 5 évet a kitermelésre. Jelenleg (2020) kitermelés nem zajlik. A megállapodás nagy port kavart, egyrészt a megfelelő tájékoztatás hiánya miatt, másrészt mert La Mosquitia-ban van a Río Plátano bioszféra-rezervátum, és a partok előtt a világ második legnagyobb korallzátonya húzódik.⁸¹

2017-re a hondurasi GDP 57%-át a tercier szektor adta, utána következett az ipar (28,8%) és a mezőgazdaság (14,2%).⁸² Ugyanakkor a primer és a tercier szektor hasonló foglalkoztatási mutatókkal bír, nagyjából a munkaerő 40-40%-át

⁷⁹ San Juancito: *San Juancito, Enclave minero, capítulo 1. Serie Reescribiendo la historia* (2018. november 10.).

⁸⁰ Kaelyn Forde: *Banana Republic Blues: Militarization and Resources in Honduras. NACLA Report on the Americas*, 47. (2014), 1. 10–13.

⁸¹ Criterio: *En Honduras hay petróleo pero el gobierno mantiene el tema en secreto* (2018. szeptember 20.).

⁸² CIA: *World Factbook – Honduras*. Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2020b.

foglalkoztatja. Honduras hagyományos exporttermékei a kávé és a banán. Brazília és Kolumbia után Latin-Amerika harmadik legnagyobb kávétermelője. Évi átlagos kávétermése 2016 és 2018 között meghaladta a 7,4 millió zsákot (1 zsák = 60 kg).⁸³ Az *Observatory of Economic Complexity* (OEC) adatai szerint 2018-ban az exportnak több mint 40%-át textilipari termékek tették ki, 11,8% volt a kávé és 3,45% a banán. Sikertől tehát bizonyos mértékben diverzifikálni, a mezőgazdasági termékek mellett megjelentek újak az exportstruktúrában, ugyanakkor a textilipar olyan gazdasági ágazat, amely jelenleg a világgazdaság periféria-országaihoz kötődik, nem valószínű tehát, hogy segítene Hondurasnak abban, hogy ebből a perifériából ki tudjon lépni.

Honduras legfontosabb kereskedelmi partnere az Amerikai Egyesült Államok; ide irányul az export több mint fele (55,6%, 2018), és innen származik az import közel 50%-a (47,7%, 2018). Jelentős kereskedelmet bonyolít még közép-amerikai államokkal, különösen El Salvadorral és Mexikóval. A Kínai Népköztársaság felvevőpiacként nem jelentős Honduras számára, viszont a behozatal tekintetében igen, a 2010-es évek végére a második legfontosabb származási ország. Nagyjából az összes hondurasi importnak 10%-át tette ki a kínai áru. Tajvan esetében ez az arány 0,9% volt.⁸⁴ Mindennek az a pikantériája, hogy Guatemalához hasonlóan Honduras továbbra is Tajvant ismeri el, Tajvannal tart fenn diplomáciai kapcsolatokat, következésképpen a Kínai Népköztársasággal nem.

Honduras nagyban függ az Amerikai Egyesült Államokban zajló gazdasági folyamatoktól, egyrészt a kereskedelem, másrészt az USA-ban élő hondurasi közösség és a hazautalások révén.⁸⁵ Nagyjából 1 millió hondurasi élhet az Amerikai Egyesült Államokban; becslések szerint csak 40%-uk legalisan.⁸⁶ Hondurasban csak 30 ezer USA-állampolgár él, viszont sok az országba látogató amerikai turista. 2019-ben – a hondurasi szigetekenél⁸⁷ kikötő luxushajókon

⁸³ ICO: *Crop Year Production by Country*. London, International Coffee Organization, 2020.

⁸⁴ OEC: *Country Profile: Honduras* (2019c).

⁸⁵ CIA (2020b): i. m.

⁸⁶ US Department of State: *U.S. Relations with Honduras. Bilateral Relations Fact Sheet* (2020).

⁸⁷ Az Islas de la Bahía Honduras 18 közigazgatási egységének (provincia/tartomány) egyike. Három nagyobb (Utila, Roatán, Guanaja) és több kisebb karib-tengeri szigetből áll (például Cayos Cochinos). Kedvelt üdülőhely, kiváló búvárkodási lehetőségekkel.

utazókat is beleszámítva – 1,25 millió amerikai látogatott el a közép-amerikai országba.⁸⁸ 2006-ban lépett életbe a Dominikai Köztársaság, Közép-Amerika és az USA (DR–CAFTA) szabadkereskedelmi egyezménye. Beruházások tekintetében azonban valószínűleg nem fog az elvárt mértékben profitálni ebből Honduras, hiszen az észak-amerikai befektetési kedvet nagyban csökkenti az országban egyre inkább teret nyerő erőszak és bűnözés.

Történelem és politika

Honduras politikai életét a nem demokratikus rendszerek jellemezték. Az 1950-es évek közepétől az 1980-as évek elejéig, mintegy két és fél évtizeden keresztül a hadsereg irányította az országot. 1982 óta civil elnökök váltották egymást, azonban a hadsereg továbbra is befolyásos maradt, különösen a 80-as években. Mindez szoros összefüggésben állt az Amerikai Egyesült Államok hidegháborús külpolitikájával. Honduras kulcsfontosságú partnere volt az USA-nak a 80-as években zajló közép-amerikai konfliktusok miatt (nicaraguai, salvadori és guatemalai polgárháború), mivel mindhárom érintett állammal szomszédos. Hondurasban tudtak felkészülni, illetve oda húzódhattak vissza veszteségek esetén a sandinista kormánnyal szemben harcoló nicaraguai contrák, továbbá a gerillák ellen küzdő, a salvadori kormányt támogató paramilitáris és egyéb fegyveres csapatok. Bár az említett országokkal ellentétben Hondurasban nem volt polgárháború, a konfliktusok mély nyomokat hagytak a helyiekben (Hondurasba hurcolt foglyok, kihallgatások, kínzások, kivégzések). Mindezek általában speciális bázisokon zajlottak, mint például a nicaraguai határ közelében található El Aguacate.⁸⁹

A hondurasi fegyveres erők 1990 után már nem számíthattak olyan támogatásra az Amerikai Egyesült Államok részéről, mint a hidegháború idején. A bipoláris konfliktus végével Hondurasban így lehetőség nyílt a hadsereg

⁸⁸ US Department of State: *U.S. Relations with Honduras. Bilateral Relations Fact Sheet* (2020).

⁸⁹ Thelma Mejía: Honduras: El Aguacate, una base militar de droga y corrupción. *InterPress Service*, 1999. augusztus 14.

befolyásának csökkentésére. Mindebben fontos szerepet töltött be két elnök, Carlos Roberto Reina (1994–1998) és Carlos Flores (1998–2002). Irányításuk alatt sikerült a hadsereg autonóm pénzügyi forrásait megnyirbálni; megszűnt a katonai titkosszolgálat, a rendőrség hadsereg alá rendelve és a sorkötelezettség; továbbá a védelmi miniszteri poszt civilek kezébe került.

Maradt ugyanakkor a kétpólusú politikai élet, amelyben a Liberális Párt (*Partido Liberal*, PL) és a Nemzeti Párt (*Partido Nacional*, PN) fölénye érvényesült. Ezek több mint 100 éves múltra visszatekintő konzervatív politikai csoportosulások. Köztük az ideológiai különbség nem jelentős. A progresszív csoportok azonban nem tudtak érvényesülni a hagyományos politikai életben. A változásra 2013-ban került sor, amikor is a választásokon indult a 2009-es puccsot elutasító politikai erőkből szervezett Szabadság és Újraalapítás Párt (*Partido Libertad y Refundación*, LIBRE).

A hondurasi elnökválasztások és maga a politikai élet az 1980-as évek elejétől a 2000-es évek elejéig (nagyjából) demokratikus keretek között zajlott. Ezt a folyamatot szakította meg Manuel Zelaya elnök hatalomból való eltávolítása 2009-ben. Magára a vértelen puccsra június 28-án a hajnali órákban került sor, amikor 200 fegyveres – részben katona, részben rendőr – vette körül az elnök házáat, akit azon nyomban még pizsamában repülőgépre ültettek, és Honduras elhagyására kényszerítettek. Az ország irányítását Roberto Micheletti, a Kongresszus elnöke vette át. A változást és az ideiglenes elnököt támogatta többek között Óscar Rodríguez Maradiaga bíboros.⁹⁰

A puccs miatt több regionális szervezet – például az Amerikai Államok Szervezete (AÁSZ)⁹¹ és a SICA – felfüggesztette Honduras tagságát. A 2009-es elnökválasztásokat a hivatalos végeredmény szerint nagy fölénnyel, a szavazatok 57%-ával Porfirio Lobo (PN) nyerte meg. Lobo elnökségét (2010–2014) nemzetközi elszigeteltségben kezdte meg, amelyet egy-másfél év alatt tudott enyhíteni.

⁹⁰ (1942–). Korábban progresszista nézeteiről ismert egyházi vezető. II. János Pál pápa nevezte ki 1993-ban Tegucigalpa érsekévé, majd 2001-ben bíborossá. II. János Pál 2005-ös halálakor felmerült mint lehetséges pápajelölt. A 2009-es puccshoz való hozzáállása sokakban visszatetszést váltott ki mind Hondurasban, mind az országon kívül. Forrás: Carlos Salinas: Óscar Maradiaga, un papable progresista venido a menos. *El País*, 2013. március 12.

⁹¹ Hasonló lépésre az AÁSZ-ben 1962-ben kerül sor Kuba esetében.

Egyre több kormány ismerte el, a SICA és az AÁSZ is visszafogadta Honduras sorai közé. Végül Zelaya 2011-es hazatérével az ország helyzete rendeződött a nemzetközi porondon. Lobót az elnöki székben Juan Orlando Hernández (PN) követte (2014–2022).⁹² Ciklusa alatt alkotmánymódosításra került sor, így lehetővé vált az ország elnökének újraválasztása. Hernández élt is a lehetőséggel 2017-ben, ennek a választásnak az eredményét azonban többen vitatják. A szavazatok 57%-ának feldolgozásakor – amikor az ellenzéki jelölt, Salvador Nasralla, az Ellenzéki Szövetség a Diktatúra Ellen (*La Alianza de Oposición contra la Dictadura*) 5%-kal vezetett – a szerver „felmondta a szolgálatot”, s a javítások elvégzése után a hivatalos végeredmény szerint Hernández nyert, 50 ezer szavazattal (42,95% vs. 41,42%).⁹³ Az Amerikai Államok Szervezetének választási megfigyelői nem fogadták el az eredményt, és új választások kiírását javasolták. „A 2017-es választások nem voltak sem tiszták, sem szabadok, ami a választások utáni erőszakhoz, megtorláshoz, a demokrácia és az emberi jogok további eróziójához vezetett.”⁹⁴ Ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió elismerte Hernández győzelmét, aki 2018-ban megkezdte második ciklusát.

Hernández irányítása alatt jelentős hatalomkoncentráció és a politikai élet militarizálódása figyelhető meg. A hadsereg közép- és magas rangú vezetőiből már nagyjából 800–1000 fő került különböző állami kulcspozíciókba.⁹⁵ Az elnök támogatottsága a lakosság részéről csökken (62% 2015-ben, 47% 2016 és 2017-ben, 41% 2018-ban), de így is jelentős, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a latin-amerikai átlag 2018-ban 32% volt, s Hondurasnál jobb értéket a földhídon csak Costa Rica ért el, 53%-kal.⁹⁶

A Latinobarometro felmérése alapján a demokrácia támogatottsága az országban jelentősen csökkent: 64%-ról (1999) 34%-ra (2018) esett vissza.⁹⁷ A kiábrándultság, a fatalizmus (úgy sem lehet mit csinálni) és a félelem

⁹² Legfőbb ellenfele a 2013-as elnökkiválasztáson a volt elnök, Zelaya felesége, Xiomara Castro de Zelaya volt, a Szabadság és Újraalapítás Párt jelöltje.

⁹³ BTI: *BTI 2020 Country Report – Honduras*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2020b. 3.

⁹⁴ BTI (2020b): i. m. 6.

⁹⁵ BTI (2020b): i. m. 11.

⁹⁶ Latinobarometro (2018c): i. m. 45–46.

⁹⁷ Latinobarometro (2018c): i. m. 16.

a társadalom politikai aktivitásában is megmutatkozik. Bár a hondurasi alkotmány szerint az országban a választójog nemcsak univerzális, hanem gyakorlása kötelező a választási névjegyzékben szereplőknek, a választásokra kevés szavazó megy el, az átlagos részvétel a 21. században 56% volt.⁹⁸ 2018-ban csak a lakosság 23%-a gondolta azt, hogy az ország előre halad. Ez egyébként magasabb, mint a meglehetősen kiábrándító latin-amerikai átlag, amely 20%.⁹⁹

Bűnözés, bandák, kábítószer-kereskedelem, korrupció

Szándékos emberölések tekintetében gyakran Hondurashoz és El Salvadorhoz köthetők a legrosszabb statisztikák világviszonylatban. 2018-ban El Salvadorban a 100 ezer főre jutó emberölések száma elérte az 52-t, utána következett Jamaica (44) és Honduras (39).¹⁰⁰ Figyelemre méltó, hogy mindhárom ország a tágabb értelemben vett Közép-Amerikában található. Venezuela esetében minden bizonnyal az összes eddig említett érték felett járnánk, hivatalos statisztika azonban nincs.

Hondurasban az emberölések száma mintegy két évtizeden keresztül, 1990 és 2010 között növekvő tendenciát mutatott, majd 2011-ben tetőzött. A 100 ezer főre jutó emberölések száma elérte a 88-at. 2011 és 2018 között ezt sikerült a felére csökkenteni,¹⁰¹ azonban 2019-ben a gyilkosságok száma újra emelkedésnek indult, 4,5%-os növekedést mutatott. Az Universidad Nacional Autónoma de Honduras által gondozott *Observatorio Nacional de la Violencia* kiadvány szerint¹⁰² havonta átlagosan 321 ember esik gyilkosság áldozatául Hondurasban, napi 11 fő. Az áldozatok többsége 18 és 39 év közötti.¹⁰³ A lakosság továbbra is

⁹⁸ IFES: *Election Guide, Honduras*. Arlington, VA, International Foundation for Electoral Systems, 2020.

⁹⁹ Latinobarometro (2018c): i. m. 5.

¹⁰⁰ Az afrikai Lesothónál is 44-es értéket becsültek (2015), friss adat azonban nem érhető el. World Bank: *Intentional Homicides (per 100,000 people)* (2020).

¹⁰¹ World Bank: *Intentional Homicides (Per 100,000 People)* (2020b).

¹⁰² UNAH: *Observatorio nacional de la violencia*. Tegucigalpa, Universidad Nacional Autónoma de Honduras, 2020. 1–2.

¹⁰³ Infosegura – USAID: *Caracterización de violencia e inseguridad en Honduras* (2020). 8.

a közbiztonság hiányát tartja az ország legfontosabb kihívásának, azonban a százalékok csökkennek: 71% 2014-ben, 61% 2016-ban és csak 43% 2018-ban. Ennek hátterében más – például gazdasági jellegű – problémák előtérbe helyeződése állhat.¹⁰⁴ Az országon belül a második legnépesebb városnak, a 700 ezres San Pedro Sulának van a legrosszabb híre – 2013-ban 187-es gyilkossági rátát produkált¹⁰⁵ –, a település jelentős részeit bandák tartják ellenőrzésük alatt. A mexikói *Consejo Ciudadano para la Seguridad Pública y la Justicia Penal* szervezet által összeállított, a világ 50 legveszélyesebbnek tartott városát felsorakoztató listát San Pedro Sula éveken keresztül vezette. A 2010-es évek végére a helyzet valamelyest javult: a listán továbbra is látható San Pedro Sula, de kevésbé prominens helyen. Szerepel még a hondurasi főváros, Tegucigalpa. Elgondolkodtató, hogy az említett listán az 50 városból 43 latin-amerikai.¹⁰⁶

A burjánzó erőszaknak és bűnözésnek összetett okai vannak. A Világbank a következő tényezőket emelte ki: gyors urbanizáció, tartósan fennálló szegénység és egyenlőtlenség, társadalmi kirekesztettség, politikai erőszak, szervezett bűnözés, posztkonfliktusos környezet és kultúra, növekvő kábítószer-használat és -kereskedelem, autoriter családi struktúrák.¹⁰⁷ Honduras, El Salvador, Guatemala mára óhatatlanul a transznacionális bandákat (mara) juttatja az ember eszébe: Barrio 18 és Mara Salvatrucha, avagy MS-13. A marák eredete az 1960-as évekre nyúlik vissza, amikor is Los Angelesben a bevándorló mexikóiak saját bandát hoztak létre, hogy megvédjék magukat a helyi csoportoktól. A létrejövő Barrio 18-ba hamarosan más latin-amerikai bevándorlók is beléptek, és elvesztette mexikói jellegét. Sok volt a közép-amerikai, hiszen a földhídon az 1980-as években három országban (El Salvador, Guatemala és Nicaragua) is polgárháború zajlott. Az évtized második felében, valószínűleg a Barrio 18-on belüli szakadás eredményeképpen salvadori bevándorlók

¹⁰⁴ Infosegura – USAID (2020): i. m. 2.

¹⁰⁵ Aristegui Noticias: *Las 50 ciudades más violentas del mundo en 2013* (2014. január 17.).

¹⁰⁶ Consejo Ciudadano: *Metodología del ranking (2019) de las 50 ciudades más violentas del mundo*. México, Consejo Ciudadano para la Seguridad Pública y la Justicia Penal A.C., 2019.

¹⁰⁷ World Bank: *Urban Crime and Violence in LAC: Status Report on Activities*. Washington, DC, The World Bank, Sustainable Development Department, Latin American and Caribbean Region, 2008.

alakították meg az MS-13-at (a szervezetről részletesen lásd az *El Salvador* fejezetet). A két banda hamarosan egymás riválisa és halálos ellensége lett.¹⁰⁸ 1997 áprilisától lépett életbe az *Illegal Immigration Reform and Immigrant Responsibility Act of 1996* az Amerikai Egyesült Államokban, amely kimondta, hogy az egy év börtönbüntetésre vagy annál hosszabb időre ítélt, amerikai (USA) állampolgársággal nem rendelkező személyeket származási országukba haza kell toloncolni. „1998 és 2005 között az USA közel 46 ezer elítéltet deportált Közép-Amerikába. [...] A deportáltak 90%-a három ország (Guatemala, El Salvador és Honduras) között oszlott meg.”¹⁰⁹ A polgárháborús időszakban meggyengült, posztkonfliktusos gazdaságok azonban nem sok lehetőséggel kecsegtettek a deportáltak sikeres integrálását illetően. Tovább rontotta az esélyeket a Mitch hurrikán. Az 1998-as természeti katasztrófa az utóbbi 200 év legnagyobb pusztítással járó hurrikánja volt a nyugati féltekén. A halálos áldozatok száma meghaladta a 10 ezret, a fedél nélkül maradtaké az 1 milliót. A legnagyobb csapás Hondurast és Nicaraguát érte. „Az ország alapvető infrastruktúrájának 75%-a megsérült vagy teljesen tönkrement. A mezőgazdaságunk romokban. A legfontosabb agrártermékeink, az exporttermékeink megsemmisültek – nyilatkozta a hondurasi elnök, Carlos Flores. – Ez olyan csapás, amely egyszer történik egy országban. De nekünk ez az egy országunk van, úgyhogy talpra kell állnunk.”¹¹⁰ A területre látogató volt amerikai elnök, Jimmy Carter úgy vélekedett, hogy Hondurasnak és Nicaraguának akár 15 évre is szüksége lehet ahhoz, hogy gazdaságilag teljesen helyreálljon.¹¹¹ Szinte ugyanekkor kezdődtek a már említett deportálások az Amerikai Egyesült Államokból. „Hazatérve tehát azokba az országokba, amelyeket alig ismertek [hiszen többségük kisgyerekként került az USA-ba], a deportáltak reprodukálták azokat a struktúrákat és magatartási formákat, amelyek az Amerikai Egyesült Államokban számukra támogatást és biztonságot nyújtottak. Létrehozták a mara

¹⁰⁸ Dennis Rodgers – Robert Muggah – Chris Stevenson: *Gangs of Central America. Causes, Costs, and Interventions*. Geneva, Small Arms Survey, Graduate Institute of International and Development Studies, 2009. 7–8.

¹⁰⁹ Rodgers–Muggah–Stevenson (2009): i. m.

¹¹⁰ CNN: *Mitch Termed Central America's Disaster of the Century* (1998. november 6.).

¹¹¹ CNN (1998): i. m.

közép-amerikai egységeit. A helyi bandákat (*pandilla*) pedig kitűrták vagy soraikba integrálták.”¹¹² Taglétszámuk és befolyásuk nő, a *UN Office on Drugs and Crime* szerint csak Hondurasban a két szervezet legalább 36 ezer új tagra tett szert a 2010-es évtizedben.¹¹³ 2019-ben az MS-13 és a Barrio 18 felkerült a 10 legveszélyesebb latin-amerikai bűnszervezet listájára.¹¹⁴

Közép-Amerika tranzitzóna a kábítószer-csempészet számára; a dél-amerikai drog Közép-Amerikán keresztül jut az Amerikai Egyesült Államokba. Az, hogy a csempészet milyen mértékben zajlik a földhídon keresztül, és milyen mértékben a karib-térségi szigetek beiktatásával, folyamatosan változik. Megnövekedett szerepe volt a földhídnak az 1980-as években, amikor a polgárháborús helyzetet kihasználva nemcsak fegyverek és muníció utazott az országok között, hanem kábítószer is (lásd a *Panama* fejezetben Manuel Noriega panamai diktátor tevékenységét). Ebben a dél-észak üzletben volt érdekelt a hondurasi Rivera Maradiaga klán is, a Los Cachiros, amelynek a működése már a poszt-hidegháborús idősakra tehető. Kolumbiai szervezetektől vásároltak kábítószer, elsősorban kokaint (Nicaraguában és Hondurasban), majd azt mexikói vevőknek adták tovább. A Los Cachiros szoros együttműködést alakított ki a Sinaloa-kartellel. 2015-ben azonban a klán két vezetője, a Javier Eriberto, Davis Lionel testvérpár feladta magát az Amerikai Egyesült Államokban. Vallomásaik alapján új adatokra derült fény, illetve megerősítést kaptak a már sejtett összefonódások a kábítószerüzlet és a hondurasi politikai és gazdasági elit között.

2015-ben Haitin letartóztatták Fabio Lobót, Porfirio Lobo volt hondurasi elnök fiát kábítószer-kereskedelem miatt (az Amerikai Egyesült Államokba juttatott be kokainszállítmányokat). 2017-ben az USA-ban 24 év börtönre és pénzbírságra ítélték, „70 évesen szabadulhat”, írta a hondurasi *La Prensa*.¹¹⁵ Lobo feleségét a hondurasi hatóságok ítélték el sikkasztás és pénzmosás vádjával, így egyre inkább szorul a hurok a politikus körül. Ráadásul a Los Cachiros azt vallották, hogy kétszer fizettek egyenként nagyjából félmillió dolláros összeget Porfirio Lobónak annak érdekében,

¹¹² Rodgers–Muggah–Stevenson (2009): i. m.

¹¹³ BTI (2020b): i. m. 7.

¹¹⁴ Jeremy McDermott: *GameChangers 2019: Latin America's Top 10 Criminal Groups. InSight Crime*, 2020. január 22.

¹¹⁵ César Panting: Fabio Lobo saldrá libre a los 70 años. *La Prensa*, 2017. szeptember 5.

hogy büntetlenséget és védelmet élvezzenek, továbbá üzleti lehetőségekhez juthassanak, ha megválasztják elnöknek – ami egyébként 2009-ben megtörtént.¹¹⁶

A Los Cachiros tanúvallomásai az Hernández családdal kapcsolatos szálakra is rávilágítottak. A jelenlegi elnök, Juan Orlando Hernández testvérét, Antonio Hernández 2018 novemberében Miami-ban tartóztatták le kábítószer-kereskedelem vádjával, ügyének tárgyalása 2019 őszén kezdődött.¹¹⁷ A bíróság szerint a kábítószerüzletben az elnök is érintett. Juan Orlando Hernández azonban visszautasította a vádak azzal, hogy ezek „gyilkosok tanúvallomásain alapszanak”. A hondurasi fővárosban az elnök mellett szimpátiatüntetést szerveztek, amelyen kb. 7000, főleg vidéki, szervezett buszokkal Tegucigalpába szállított hondurasi vett részt.¹¹⁸

A Rivera Maradiaga-vallomások a Rosenthal családot is súlyosan érintették. A Rosenthalok a két világháború között vándoroltak ki Romániából, és telepedtek le Hondurasban. Jaime Rosenthal már San Pedro Sulában született 1936-ban, és hozzá kötődik a Banco Continental megalapítása (1974), amely fénykorában Honduras 10 legnagyobb bankja közé tartozott. Miután napvilágot látott, hogy a bankon keresztül 2004 és 2015 között kábítószer-kereskedelemből származó jövedelmet mostak tisztára, bezárták. Jaime Rosenthal 82 évesen 2019-ben szívrohamban elhunyt. Unokaöccsét, Yankel Rosenthalt – hondurasi üzletember, volt kabinettag, Juan Hernández első kormányában miniszter és az egyik leghíresebb hondurasi focicsapat, a Marathón elnöke volt – Miami-ban letartóztatták, és 2018-ban 29 hónap börtönbüntetésre és 50 ezer dollár pénzbüntetés megfizetésére ítélte egy USA-bíróság.¹¹⁹ 2020 elején szabadult.¹²⁰ Jaime fia, Yani Rosenthal szintén pénzmosás miatt ült három évet az Amerikai Egyesült Államokban, és 2020 augusztusában tért

¹¹⁶ AFP: Honduras: Exjefe narco dice que pagó sobornos al expresidente Lobo. *El Heraldo*, 2017. március 6.

¹¹⁷ AFP: Trial Begins for Honduran President's Brother on Drug Charges. *France 24*, 2019. október 2. [2019a.]

¹¹⁸ AFP: Marchan en Honduras en apoyo al presidente Juan Orlando Hernández. *La Jornada*, 2019. október 20. [2019b.]

¹¹⁹ AFP: Exministro hondureño Yankel Rosenthal condenado por lavado de dinero del narcotráfico. *La Nación*, 2018. január 19. [2018a.]

¹²⁰ Marco Aguilar: Yankel Rosenthal llega a Honduras tras dos años en prisión en Honduras. *Diez*, 2020. február 10.

vissza Hondurasba. A sors fintora, hogy politikai körökben arra számítanak – sőt többen felajánlották már támogatásukat is –, hogy 2021-ben elnökjelöltként indul a választásokon a Partido Liberal színeiben.¹²¹ A hondurasi alvilággal fenntartott szálak és az, hogy az Amerikai Egyesült Államokban börtönbüntetést kellett letöltenie, úgy tűnik, nem törte meg politikai karrierjét.

Nagy kihívás az országban a korrupció. Honduras besorolása a Corruption Perceptions Indexen a 2010-es évek második felében folyamatosan romlott, a 111. helyről (2015) a 146.-ra csúszott le (2019), és azonos helyezést ért el Guatemalával. Rosszabb besorolást Latin-Amerikából – a Karib-térséget nem számítva – csak a mély válságban levő Venezuela kapott (173.).¹²²

Maga Hernández elnök az Amerikai Államok Szervezete segítségét kérte abban, hogy Honduras csökkenthesse a korrupció és a bűnözés mértékét. Ezért kezdte meg működését az országban a *Mission to Support the Fight against Corruption and Impunity in Honduras* (MACCIH) elnevezésű AÁSZ művelet. A MACCIH-hoz köthető a Rosa Elena Bonilla de Lobo elleni nyomozás és bírósági ügy, amikor is a volt elnök (Porfirio Lobo) felesége többek között sikkasztás (4 nappal azelőtt, hogy férje átadta az ország irányítását 2014-ben, nagyjából félmillió dollárnak megfelelő, 12 millió lempirát utalt át saját bankszámlájára) és pénzmosás miatt került rács mögé.¹²³ Bár eredetileg 58 évre ítélték, 2020-ban szabadlábra helyezték. Mivel a MACCIH megkérdőjelezte a politikai elit bűntetlenségét, továbbá „túl hatékonnak” bizonyult, a hondurasi vezetés már nem támogatja, sőt akadályozni próbálja működését.

Társadalom

Közép-Amerikában kiugróan magas azoknak a gyilkosságoknak az aránya, amelyeket nők ellen követnek el (*feminicidio*). 100 ezer nőre Hondurasban 6,2; El

¹²¹ Reuters: *Político y banquero exconvicto en EEUU por lavado de dinero lanza precandidatura presidencial en Honduras* (2020. október 11.).

¹²² A legjobban Uruguay (21.) és Chile (23.) szerepelt a 2019-es CPI-listán.

¹²³ La Prensa: *Caso Caja Chica de la Dama: Rosa Elena de Lobo pasará 58 años en prisión* (2019. szeptember 4.).

Salvadorban 3,3 gyilkosság jut.¹²⁴ Ez Latin-Amerikán belül a legmagasabb. Hondurasban minden 23. órában egy nő emberölés áldozatává válik.¹²⁵ A jelenség rövid időre nemzetközi nyilvánosságot kapott, amikor a 2014-es Miss Honduras verseny 19 éves győztese és nővére „eltűnt”, majd kiderült, hogy utóbbi élettársa ölte meg őket számos lövéssel. Az *Universidad Nacional Autónoma de Honduras* kutatásai szerint a nők ellen elkövetett gyilkosságok 41%-ánál tapasztalható a test megcsonkítása, elcsúfítása vagy más kegyetlenség.¹²⁶

Hondurasban az abortusz illegális, még nemi erőszak, vérfertőzés esetén, illetve akkor is, ha az anya életét a terhesség veszélyezteti.¹²⁷ A hondurasi lányok egyharmada 18 éves kora előtt megy férjhez – ez 16 éves kortól legális volt egészen 2017-ig, amikor a Kongresszus új törvényt fogadott el, amelynek értelmében a 18 éven aluliak házasságkötése nem megengedett.¹²⁸

A hondurasi nők 1954-ben kaptak választójogot. 2020-ban nagy valószínűséggel a következő politikusnők voltak a legismertebbek: Xiomara Castro de Zelaya, Manuel Zelaya volt elnök felesége, a 2013-as elnökválasztás második legtöbb szavazatot szerzett jelöltje; Rosa Elena Bonilla de Lobo, Porfirio Lobo volt elnök felesége, aki bírósági ügyei miatt híresült el; továbbá Iroshka Elvir de Nasralla, a 2015-ös Miss Universe szépségverseny hondurasi résztvevője, aki 2016 óta Salvador Nasralla felesége, potenciális first lady, de emellett saját politikai karrierben is gondolkodik. Mind Xiomara, mind Rosa Elena és Iroshka befolyásos, ugyanakkor ez nem függetleníthető a férjüktől. Támogatottságuk mögött a házastársuk, illetve a hozzá kötődő politikai erők állnak.

Az egészség, az oktatási eredmények, a politikai szerepvállalás és a munkaerő-piac dimenzióit figyelembe vevő generegyenlőtlenségi indexen (Gender Inequality Index, GII) 2019-ben Honduras a 100. helyen állt 189 országból. Összehasonlításképpen El Salvador a 85., Nicaragua a 101. és Guatemala a 119. helyen végzett.

¹²⁴ OIG: *Feminicidio*. Santiago de Chile, Observatorio de Igualdad de Género de América Latina y el Caribe – CEPAL, 2019.

¹²⁵ Telesur: *Denuncian que cada 23 horas ocurre un feminicidio en Honduras* (2020. február 4.).

¹²⁶ Sonia Nazario: „Es como si siempre hubiera alguien que quisiera matarte”: los feminicidios en Honduras. *The New York Times*, 2019. április 17.

¹²⁷ HRW: *Human Rights Watch – Informe Mundial 2020*.

¹²⁸ HRW (2020): i. m.

A hondurasiak többsége az ország nyugati részében él. Más közép-amerikai országokkal ellentétben Hondurasnak nem egy, hanem két nagyobb városa van: a 700 ezres San Pedro Sula és a 1,5 milliós Tegucigalpa. Ugyanakkor a hondurasiaknak kevesebb mint 60%-a él városban (58,4%).¹²⁹ Az 1982-es alkotmány szerint az ország fővárosa Tegucigalpa és Comayagüela ikervárosok. Balázs Dénes 1981-ben kiadott úti beszámolójában Budapesthez hasonlítja ezeket: a hegyes-dombos Tegucigalpa „Buda”, a sík Comayagüela „Pest”, míg a két részt elválasztó folyó itt a Río Choluteca.¹³⁰ Mivel a legfontosabb hivatalok mind Tegucigalpában találhatók, mára ezt szokás fővárosként megnevezni.

A hondurasiak általában vallásosak, azonban a lakosságnak kevesebb mint a fele római katolikus: 46% a Pew Research Center (2014) és 34% a CIA (2020) szerint.¹³¹ Az adventista, pünkösdi és egyéb felekezetek egyre inkább teret nyernek, különösen a lakosság marginalizált szegmenseiben, közösségépítő, alfabetizációs és egyéb programjaikkal. A háztartások 61,9%-a élt a szegénységi küszöb alatt 2018-ban; 38,7%-a mélyszegénységben.¹³² A nagyjából 9 milliós népességből 2 millióan éltek elektromos áram nélkül (2019).¹³³ A társadalmon belüli különbségek óriásiak, Latin-Amerikában Honduras a legmagasabb Gini-indexet produkáló országok közé tartozik. Ennek értéke 2016-ban – amikor ugyan jelentkeztek már nehézségek, de mégis a szubkontinens mögött volt 10 jó, gazdasági fellendülést hozó év (2004–2013), amelynek eredményeit részben társadalmi felzárkóztatásra is fel lehetett használni – 50 volt.

A népesség többsége mesztic. Az őslakosokat több etnikum, például chorti, lenka, maja, paja, pipil és tuahka csoportok alkotják. A spanyol hódítók ellen harcoló lenka indián vezető, Lempira (meghalt 1537) nevét viseli a hondurasi fizetőeszköz (lempira) és Puerto Lempira kikötőváros, Gracias a Dios tartomány székhelye. Utóbbi nagyjából megfelel a miszkító indiánok által lakott La Mosquitia területének. A miszkítók a földszávon élő bennszülöttek és fekete rabszolgák,

¹²⁹ CIA (2020b): i. m.

¹³⁰ Balázs Dénes: *Vándorúton Panamától Mexikóig*. Budapest, Gondolat, 1981. 320–321.

¹³¹ Pew Research Center (2014): i. m.; CIA (2020b): i. m.

¹³² BTI (2020b): i. m. 19.

¹³³ CIA (2020b): i. m.

a garifunák pedig fekete rabszolgák, karibiak és arawak indiánok leszármazottai, az ország tengerparti régióiban élnek.

Hondurasban a születéskor várható átlagos élettartam 74,6 év (2020). Az írástudók aránya – hivatalos adatok szerint – nem éri el a 90%-ot (2016).¹³⁴

Kivándorlás

A klímaváltozás, a megélhetés hiánya, a rossz közbiztonság, az erőszak, a korrupció, az alacsony életszínvonal mind növeli a kivándorlási hajlandóságot. Ezt tovább erősítik az Amerikai Egyesült Államokban élő hondurasi diaszpórával való kapcsolatok (például információcsere, a migrációból fakadó kockázat csökkenése). Az USA-ba történő (illegális) belépés, továbbá az odáig vezető út Közép-Amerikán és Mexikón keresztül óriási kockázatokat rejt nemcsak a távolság, hanem a migránsok kifosztására szakosodott bűnszervezetek miatt is. Annak érdekében, hogy meg tudják magukat védeni, egyre gyakoribbá vált, hogy nagyobb csoportok indultak el egyszerre. Így alakultak ki az ún. migránskaravánok.

Az első nagy, a nemzetközi és a magyar sajtóban is port kavaró migránskaraván 2018. október 13-án indult el a hondurasi San Pedro Sulából. Egy több mint 1000 fős csoport kelt útnak, hogy gyalog az Amerikai Egyesült Államokba érjen. Napi átlag 30 km gyaloglással két hét alatt átlépték a hondurasi–guatemalai és a guatemalai–mexikói határt. Számuk 7000-re duzzadt.¹³⁵ Az USA-kormányzat megpróbált nyomást gyakorolni mind Mexikóra, mind a közép-amerikai államokra. Donald Trump kilátásba helyezte, hogy katonákat küld az USA–mexikói határra, továbbá hogy felfüggesztik a segélyeket Hondurasnak, El Salvadornak és Guatemalának. Minden bizonnyal ezzel összefüggésben a mexikói kormányzat ideiglenes munkavállalási engedélyt ajánlott fel a karaván azon tagjainak, akik Mexikóban kérnek menedékjogot. Az „Estás en tu casa” program továbbá orvosi ellátással, iskoláztatással és lakhatási támogatással is

¹³⁴ CIA: *World Factbook*. Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2020.

¹³⁵ Vaskor Máté: Emberfolyam hömpölyög Amerika felé, Trumpnak nem is jöhetett volna jobbkor. *24.hu*, 2018. október 25.

kecsegtetett.¹³⁶ A többség azonban kitartott az eredeti terv mellett. November 4-én érték el Mexikóvárost, és november 13-án – összesen közel 4400 km megtétele után – Tijuana városánál az USA–mexikói határt.¹³⁷ Az USA-hatóságok az amerikai oldalon 2019 elejére több ezer főt fogtak el, és deportáltak. Volt, aki végül Mexikóban maradt, mások hazamentek. A karavánban részt vevők többségének tehát nem teljesült az álma, nem tudtak új életet kezdeni az USA-ban.¹³⁸ Ennek ellenére újabb és újabb karavánok indulnak Közép-Amerikából.

A klímaváltozás, a 2010-es évek második felére jellemző, évek óta tartó szárazság egyre szélesebb társadalmi csoportok megélhetését veszélyezteti, és kényszeríti őket lakóhelyük elhagyására. 2019 augusztusában például a hondurasi kormány szükségállapotot rendelt el, mivel az aszály miatt az ország déli részén a kukorica-termésnél 72%-os, a babtermésnél 75%-os veszteségeket becsültek.¹³⁹ Ugyanakkor 2019 tavaszától megváltozott a mexikói kormány politikája, már nem engedi át ezeket az embercsoportokat az USA-határig, hanem megpróbálja a karavánokat az ország déli határszakaszán feltartóztatni.¹⁴⁰ A bevándorlás kérdése továbbra is jelentős feszültségeket fog okozni az USA–hondurasi viszonyban, illetve ha a mexikói álláspont tartósnak bizonyul, a hondurasi–mexikói relációban is. A Világbank a Mexikóból és Közép-Amerikából a 21. század közepéig útnak induló klímamenekültek számát 1,4 és 2,1 millió közé teszi.¹⁴¹

Külpolitika

1969. július 14–19. között zajlott Honduras és El Salvador között a „százórás háború”. Ennek hátterében nemcsak a 19. század óta fennálló határvita állt,

¹³⁶ BBC: *Migrant Caravan: Mexico Offers Temporary Work Permits* (2018. október 27. [2018a]).

¹³⁷ BBC: *Migrant Caravan: What is It and Why Does It Matter?* (2018. november 26. [2018b]).

¹³⁸ Jacinta Astles: *Migrant Caravans: Explained*. San José, CR, IOM Regional Office for Central America, North America and the Caribbean, 2020.

¹³⁹ Jeff Master: Fifth Straight Year of Central American Drought Helping Drive Migration. *Scientific American*, 2019. december 23.

¹⁴⁰ Astles (2020): i. m.

¹⁴¹ World Bank Group: *Preparing for Internal Climate Migration*. Washington, DC, Groundswell Report, 2018. 4.

hanem aktuális gazdasági és politikai érdekek. A 60-as évek végére „mintegy 300 ezer salvadori bevándorló élt és dolgozott a szomszédos Hondurasban. Salvadori bevándorlók tették ki a földművesek egyötödét az országban.”¹⁴² A velük kapcsolatos ellenérzések egyre erősödtek. Maga a konkrét fegyveres összecsapás nem sokkal az 1970-es mexikói labdarúgó-világbajnokság selejtezői után tört ki, ezért is nevezik futballháborúnak. Mivel az egyik meccset Honduras, a másikat El Salvador nyerte, szükség volt a továbbjutás eldöntéséhez egy harmadik összecsapásra. A növekvő feszültség miatt a találkozót semleges területen, Mexikóban rendezték. A rendes játékidő 2:2-es eredményt hozott, a harmadik, döntő találat a hosszabbításban született. Így történetében először El Salvador kijutott a világbajnokságra. Nem sokkal később a két ország már hadban állt egymással. A háború salvadori támadással indult. A kezdeti sikerek után azonban a salvadori csapatok egyre erőteljesebb ellenállásba ütköztek. Mindkét oldalon voltak ellátási gondjai. Végül az Amerikai Államok Szervezetének nyomására fegyverszünetet kötöttek, amely július 20-ától lépett érvénybe.¹⁴³

„Mindkét kormány elégedett: napokon keresztül Honduras és El Salvador a nemzetközi lapok első oldalain szerepelt; a világ figyelme rájuk irányult. A harmadik világbéli kis országoknak egyetlen esélyük van arra, hogy a nemzetközi érdeklődés középpontjába kerüljenek, ha vért ontanak” – írta szarkasztikusan a helyszínen tartózkodó Ryszard Kapuściński lengyel újságíró.¹⁴⁴ Annak ellenére, hogy a fegyveres konfliktus csak néhány napig tartott, feltűnően nagyok voltak az emberveszteségek, különösen a civilek között. Mintegy 2000-en haltak meg, elsősorban a hondurasi oldalon.¹⁴⁵ Közel 100 ezer salvadori kényszerült lakhelyének elhagyására. Mindkét ország gazdasága megsínylette a háborút; a hondurasi azonban nagyobb mértékben.¹⁴⁶

Siker volt az Amerikai Államok Szervezetének, hogy tető alá hozta a tűzszünetet, ugyanakkor kudarcnak számított, hogy magát a fegyveres konfliktust,

¹⁴² Yuriy Veytskin – Claire Lockerby – Steven McMullen: *The Soccer War* (2009).

¹⁴³ Veytskin–Lockerby–McMullen (2009): i. m.

¹⁴⁴ Ryszard Kapuscinski: *The Soccer War*. H. n., Vintage Books, 1992. 184.

¹⁴⁵ Szabó Éva Eszter: Gólok és golyók. A salvadori–hondurasi futballháború. *Rubicon*, 17. (2006), 2–3. 43.

¹⁴⁶ Veytskin–Lockerby–McMullen (2009): i. m.

tehát a háború kitörését nem tudta megakadályozni. Latin-amerikai országok között utoljára 1941-ben volt háború¹⁴⁷ – Peru és Ecuador között.

A futballháború a mai napig kísért. Az indulatok és a lappangó feszültség a 2010-es dél-afrikai vb kvalifikációs meccsei során mutatkozott meg. Az USA–Honduras találkozóra 2009-ben Hondurasban került sor, pár hónappal Manuel Zelaya megbuktatása után, amikor az ország olyan ideiglenes kormány irányítása alatt állt, amelyet a nemzetközi közösség nem ismert el. Végül az USA csapata 3–2-re győzött. Hondurasnak azonban volt még egy utolsó esélye Dél-Afrikába kijutni. A sors fintora, hogy El Salvador ellen kellett játszania. A meccset végül a hondurasi válogatott 1–0-ra megnyerte, így az ország 1982 után másodszorra is vb-szereplési lehetőséghez jutott.¹⁴⁸

Kihívások és lehetőségek

Honduras bemutatásából nem hiányozhat a prehiszán múlt. Az ország nyugati részén fekszik Copán, a legfontosabb maja romvárosok egyike. Itt található az ún. hieroglifalépcső. „2200 szépen faragott kőből épül fel, többségük máig olvasható. Az egyetlen gond velük, hogy összeolvasva nem adnak ki értelmes szöveget. Ennek az az oka, hogy egy régebbi földrengés miatt a templom beomlott, a 19. századi őnjelölt régészek pedig nem ismervén a maja írásjeleket, véletlenül rakták a kőveket egymás mellé.”¹⁴⁹ Az országban számos más prehiszán rom is található, a Río Plátano bioszféra-rezervátum területén állítólag több mint 200.¹⁵⁰ Van azonban egy, amely évtizedek óta mozgatja az emberek fantáziáját: Ciudad Blanca, más néven Ciudad del Dios Mono, azaz a Majomisten városa. 2012-ben a *National Geographic* lehozott egy cikket, amely szerint egy kis repülőre szerelt speciális LiDAR-szkennerral sikerült megtalálni a várost. Pontos

¹⁴⁷ Alain Rouquié – Michel Vale: Honduras – El Salvador, the War of One Hundred Hours: A Case of Regional „Disintegration”. *International Journal of Politics*, 3. (1973), 3. 17.

¹⁴⁸ The Guardian: *Honduras Qualify for 2010 World Cup after Win Over El Salvador* (2009. október 15.).

¹⁴⁹ Nagy Endre: Copán, Mirador. *Kilátó a világra*, 2017. május 30.

¹⁵⁰ UNESCO: *Rio Plátano. Honduras. Biosphere Reserve Information* (é. n.).

helyet azonban nem közöltek, sőt képeket is alig, azzal az indoklással, hogy ez a régészeti leletek biztonságát szolgálja.¹⁵¹ Aztán évekig jóformán semmit sem lehetett a Fehér városról hallani. 2017-ben végül megjelent Douglas Preston könyve, amelyet *A Majomisten elveszett városa* címmel 2018-ban Magyarországon is kiadtak.¹⁵²

A prehiszpán emlékek egyszerre jelentenek óriási kincset és felelősséget. Kihívásként jelentkezik többek között az állagmegőrzés és a régiségcsempészet, továbbá az, hogy az aktuális gazdasági érdekek miatt (mezőgazdasági területek növelése, fakitermelés stb.) ne pusztuljanak el a még fel nem tárt romok.

Magyar vonatkozás

2019-ben Ferenc pápa Pintér Gábor érseket (Kunszentmárton, 1964–) nevezte ki Hondurasba apostoli nunciussnak. A szentszéki diplomata korábban Haitin, Bolíviában, Svédországban, Franciaországban, a Fülöp-szigeteken, Ausztriában és Fehéroroszországban szolgált.¹⁵³

¹⁵¹ Douglas Preston: Exclusiva: Descubierta la ciudad perdida del Dios Mono en Honduras. *National Geographic*, 2012.

¹⁵² Douglas Preston: *A Majomisten elveszett városa*. Budapest, General Press, 2018.

¹⁵³ Bolletino: *Rinunce e nomine* (2016. május 13.).

El Salvador

Amerika „Hüvelyk Matyija”,¹⁵⁴ a 21 ezer km²-es El Salvador az amerikai szárazföld legkisebb országa. Hasonlóan a többi latin-amerikai államhoz alárendelt, periferikus szerepben integrálódott a világpiacba. Azonban a többi közép-amerikai államtól eltérően, amelyek mindkét óceán felé nyitottak, El Salvadornak nincs atlanti kijárata – a kikötői a Csendes-óceán partján találhatók –, így nehezebben tudott a függetlenedés után az euroatlanti kereskedelembe bekapcsolódni. Ezen némileg enyhített a panamai vasútvonal megnyitása az 1850-es években,¹⁵⁵ majd a Panama-csatorna megépítése (1914-től működik). El Salvador 19. századi történetének nagy részét gazdasági nehézségek és politikai instabilitás jellemezte. 1824 és 1842 között a salvadori erők 40 csatában vettek részt;¹⁵⁶ 23 államfő irányította az országot. Az 1871 és 1886 közötti kevesebb mint két évtized alatt El Salvadornak hat különböző alkotmánya volt. Utóbbi már a modernizációs folyamatok részének tekinthető, amelyek a századfordulótól gyorsultak fel.

A 19. században a salvadori mezőgazdaság húzótermékének számított az indigó, a kávé és a kakaó. Az indigó iránti kereslet azonban a 19. század második felében hanyatlásnak indult a mesterséges színezőanyagok elterjedése miatt. Így a kávé vált az ország legjelentősebb exporttermékévé. 1880 és 1914 között a kávéexport értéke több mint 1100%-kal emelkedett.¹⁵⁷ A kávéból származó gazdagságból azonban csak keveseknek jutott. A kávétermelés növekedése egyre nagyobb birtokkoncentrációval párosult, az indiánok kiszorultak eredeti

¹⁵⁴ Gabriela Mistral Nobel-díjas chilei költőnőnek tulajdonított kifejezés. Mistral tényleg használta, de nem elsőként. A *pulgarcito* kifejezést a salvadori értelmiségi, Julio Enrique Ávila (1892–1968) költő, író, gyógyszerész és tanár találta ki. Ismertté Roque Dalton: *Historias prohibidas del Pulgarcito* című, 1974-ben megjelent kötete tette.

¹⁵⁵ Erick Rivera Orellana (szerk.): *El Salvador: Historia mínima, 1811–2011*. San Salvador, Universidad de El Salvador, 2011. 44.

¹⁵⁶ A lakosságárányos embervesztéseket Héctor Lindo-Fuentes az 1981–1992-es polgárháború adataihoz hasonlította. Forrás: Rivera Orellana (2011): i. m. 41.

¹⁵⁷ Richard Haggerty (szerk.): *El Salvador: A Country Study*. Washington, DC, Department of the Army, 1990. 10.

területeikről, a közösségi földek (*ejido*) egyre inkább magánkézre, pontosabban néhány család kezébe kerültek. Ők voltak az ún. *las catorce familias*. A salvadori oligarchia azért nem csak 14 családból állt, Richard Haggerty például a számot pár százra teszi. Tény azonban, hogy a gazdasági, és ezzel összefüggésben a politikai hatalom a kis létszámú csoport kezében összpontosult. 1929-re az exportbevételek 90%-át a kávé szolgáltatta.¹⁵⁸ A gazdasági világválság azonban a kávé iránti kereslet rohamos csökkenését és a termék árának zuhanását eredményezte. A salvadori „kávéköztársaság” összeomlott.¹⁵⁹

Politikai élet

Az országban meglévő társadalmi különbségek tovább mélyültek, a nagy gazdasági válság az elitnél hátrányosabban érintette a marginalizált rétegeket, amelyeknek körülményei elviselhetetlenné váltak. A földművesek (zömében indiánok) fegyvert ragadtak. Az ország élén ekkor Maximiliano Hernández Martínez tábornok állt, aki 1931-ben puccs révén jutott hatalomra. A felkelés hírére az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia hajókat küldött Közép-Amerikába. Hernández tehát úgy érezhette, hogy gyors és határozott beavatkozást várnak tőle, máskülönben külső intervencióra számíthat. Mindez hozzájárulhatott a kormány erőszakos fellépéséhez, amely az 1932-es mészárlás néven híresült el. A mai napig vita tárgyát képezi, hogy a felkelést valójában ki szervezte és irányította. Maguk a bennszülött parasztok, és ebbe a mozgalomba kapcsolódott be az 1930-ban megalakult salvadori kommunista párt, vagy fordítva, a kezdeményezők maguk a kommunisták voltak

¹⁵⁸ Rivera Orellana (2011): i. m. 67.

¹⁵⁹ Mára El Salvador legfőbb exporttermékei a textiliparhoz köthetők, ugyanakkor ez nem jelent kitörést az alárendelt szerepkörből a világgazdaság tekintetében, hiszen jelenleg a textilipar a periferiák jellemző tevékenysége. 2019-ben az export értékének a 2%-át sem érte el a kávé. El Salvador arabicát termel, elsősorban Bourbon kávé, ezzel a gourmet kávék között versenyez. A salvadori export legfőbb célországa az Amerikai Egyesült Államok (40,44%), továbbá Guatemala (15,4%) és Honduras (15,1%) volt 2019-ben. Az import legnagyobb része az Amerikai Egyesült Államokból (29,8%), a Kínai Népköztársaságból (13,5%), Guatemalából (12,5%) és Mexikóból (8,29%) származott. Forrás: OEC: *Country Profile. El Salvador* (2021).

– Farabundo Martí,¹⁶⁰ Alfonso Luna,¹⁶¹ Mario Zapata,¹⁶² Abel Cuenca¹⁶³ stb. –, s ők mozgósították a földműveseket? Mindenesetre a létrejövő kombináció, a „vörös indiánok” felkelése a hatalom szemében a lehető legrosszabb forgatókönyv volt. Hernández Martínez közel 30 ezer indián lemészárlásával és a kommunista párt tagjainak kivégzésével válaszolt. „Salvadorinak lenni annyi, mint félig holtnak lenni” – írta Roque Dalton költő. A 32-es mézárálás választóvonal az ország történetében. A vérfürdő hozzájárult a bennszülött kultúra és hagyományok eltűnéséhez (*culturicidio*), az Hernández-kormány konszolidációjához, sőt ahhoz is, hogy a megfélemlített lakosság felett évtizedeken keresztül a katonaság gyakorolja a politikai hatalmat. Ugyan 1944-ben Hernández Martínezt megbuktatták, a második világháborút követő, Latin-Amerikára általánosságban jellemző demokratizálódási hullám El Salvadort elkerülte. Hernández bukása után csupán egy másik katonatiszt vette át az ország irányítását, maga a katonai diktatúra egészen az 1980-as évek elejéig fennállt. Ezzel El Salvador csúcstartó latin-amerikai viszonylatban, itt irányította az országot legtovább katonai diktatúra: 50 évig.

A katonai vezetés nem tudta/akarta a társadalmi problémákat felszámolni, amelyek egyre intenzívebbé váltak. A kiutat a kormány a nemzeti érzelmek felkorbácsolásában, a bűnbak, egyúttal közös ellenség (Honduras) megtalálásában látta. Az 1969-es futballháború (lásd *Honduras* fejezet) azonban tovább rontott a helyzeten. A fegyveres konfliktust mindkét ország gazdasága megsínylette,

¹⁶⁰ (1893, Teotepeque – 1932, San Salvador), közép-amerikai forradalmár, kommunista vezető. Jogot tanult az Universidad de El Salvadoron, tanulmányait azonban nem fejezte be. A Közép-amerikai Kommunista Párt alapítója, a salvadori és a mexikói kommunista párt tagja. Éveken keresztül száműzetésben élt. 1920 és 1932 között kilencszer börtönözték be: hatszor El Salvadorban és egyszer Guatemalában, az Amerikai Egyesült Államokban és Mexikóban. Augusto C. Sandín-val együtt harcolt Nicaraguában az USA ellen. Később útjaik elváltak, Martínak a nemzeti cél kevés volt, társadalmi átalakulásért is küzdött. A világválság idején visszatért El Salvadorba, és a bennszülöttfelkelés egyik vezetőjévé vált. Életéről lásd Anderle Ádám: *Távol Istentől...* Budapest, Kosmosz Könyvek, 1985. 76–92 és FMLN: *Biografías: Farabundo Martí* (é. n.).

¹⁶¹ (1909–1932), az Universidad de El Salvador hallgatója, diákvezető, az *Estrella Roja* (Vörös csillag) kommunista lap szerkesztője.

¹⁶² Diákvezető, az *Estrella Roja* másik szerkesztője. Martíval és Lunával együtt 1932-ben a fővárosi köztemető (*Cementerio General*) falánál végezték ki.

¹⁶³ (1909–1975), a salvadori kommunista párt egyik alapítója. Apja és három testvére az 1932-es mézárálásban halt meg. Életének jelentős részét száműzetésben töltötte (Honduras, Guatemala, Chile és Mexikó).

az alig pár napos összecsapásnak összesen 4000 áldozata volt (civiliek és katonák), és legalább 80 ezerre teszik azon salvadoriak számát, akik kénytelenek voltak Hondurásból elmenekülni.¹⁶⁴ Mégis, a salvadori vezetés saját győzelme-ként ünnepelte a háború kimenetelét, 1969. augusztus elején a fővárosban katonai parádét tartottak, és az ország más pontjain is szerveztek ünnepségeket, felvonulásokat és egyéb rendezvényeket. Egy évvel később már nem a győzelmet, hanem a nemzeti egység napját (*Día de la Unidad Nacional*) ülték meg. A sors fintora, hogy a háború a salvadori hivatalos történelembe mint *Guerra de la legítima defensa* került be (azaz a legitim védelem háborúja), ugyanakkor az első támadást a salvadori hadsereg hajtotta végre.¹⁶⁵

Az a nemzeti egység, amelyet a katonai kormányzat maga körül szeretett volna létrehozni, tisztavirág-életűnek bizonyult, és közvetlenül a háború után szertefoszlott. Újra előtörték a rövid nacionalista fellángolás által ideiglenesen háttérbe szorított gazdasági, társadalmi és politikai feszültségek. A katonai kormányzat ezek orvoslása helyett a problémákkal kapcsolatos elégedetlenség erőszakos elnyomására törekedett. A 70-es években sorra alakultak meg a változást fegyverrel is elérni kívánó gerillaszervezetek.¹⁶⁶ A válasz a hatalom részéről szisztematikus erőszak és terror volt. Az ellenzéki vagy másként gondolkodó mozgalmak erőszakos felszámolása önkényes letartóztatások, gyilkosságok, a vezetők eltüntetése által (*desaparecidos*) bevett gyakorlattá vált.¹⁶⁷

Számos szerzetes és pap vált az állami erőszak áldozatává, minekutána a társadalom marginalizált rétegeivel álltak közvetlen kapcsolatban, tisztában voltak az őket ért atrocitásokkal, és próbáltak tiltakozni, továbbá ezeket a csoportokat támogatni.

¹⁶⁴ Oscar García: La Memoria de la Mal llamada „Guerra del Fútbol”. *Iberoamericana – Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 48. (2019), 1. 73.

¹⁶⁵ Ricardo Argueta: *La memoria de „la guerra de las cien horas” – Victoria o legítima defensa?* San Salvador, Universidad de El Salvador, 2013. 10–16.

¹⁶⁶ Például a Fuerzas Populares de la Liberación (FPL, 1971), az Ejército Revolucionario del Pueblo (ERP, 1972), a Fuerzas Armadas de la Resistencia Nacional (FARN, 1975) és a Partido Revolucionario de los Trabajadores Centroamericanos (PRTC, 1976).

¹⁶⁷ Comisión de la Verdad para El Salvador: *De la locura a la esperanza. La guerra de 12 años en El Salvador*. San Salvador – Nueva York, Informe de la Comisión de la Verdad para El Salvador – Naciones Unidas, 1992–1993. 18.

Közéjük tartozott Rutilio Grande jezsuita szerzetes,¹⁶⁸ akinek az élete, és különösen erőszakos halála nagy hatással volt Óscar Romeróra, aki 1977-ben lett San Salvador érseke. „Azoknak, akiknek van hangjuk, beszélniük kell azokért, akiknek nem lehet” – vallotta. Egyre erőteljesebben állt ki a polgárháború befejezése, az erőszak megszüntetése mellett. Kritizálta a kormányt, elítélte az állami terrort. „Amikor az egyház hallja az elnyomottak sírását, nem tehet mást, mint hogy megkérdőjelezi azokat a fennálló társadalmi struktúrákat, amelyek megalapozzák és állandósítják a segélykérők nyomorát.” 1980 februárjában az érsek levelet intézett a Fehér Házhoz, amelyben az El Salvadornak küldött katonai segélyek felfüggesztését kérte. Az amerikai vezetés ignorálta a kérést. Ekkorra Romero élete már nagy veszélyben forgott. 1980. március 23-án többek között a következőket mondta: „Szeretnék felhívást intézni a fegyveres erők felé. Pontosabban a Nemzeti Gárda, a rendőrség és a katonaság tagjai felé. [...] Testvéreim, ti ugyanannak a népnek a fiai vagytok. A saját testvéreiteket ölitek. Bármilyen emberi parancs felett áll Isten törvénye: ne ölj! [...] Az egyház mint az isteni jogok és Isten törvénye, az emberi méltóság védelmezője nem maradhat csendben ennyi szörnyűség láttán. Azt akarjuk, hogy a kormány vegye komolyan, hogy semmire sem jók a reformok, ha ennyi vér áztatta ezeket. Isten nevében, és ennek a sokat szenvedett népnek a nevében, amelynek fájdalmas kiáltása napról napra egyre hangosabban ostromolja az egeket, esedezem, könyörgöm, parancsolom: fejezzétek be az elnyomást!”¹⁶⁹ Egy nappal később az érsek már halott volt; misézés közben mesterlövész lőtte le. Bár a gyilkosság körülményei a mai napig tisztázatlanok, a megrendelés a legfelsőbb körökből érkezhettek. A szálak Roberto D'Aubuisson ezredeshez¹⁷⁰ vezettek.¹⁷¹

A hatalom nem kímélte a felsőoktatást sem. Fegyveresek többször megszállták az Universidad de El Salvador létesítményeit (1972, 1980 és 1989), és támadásokat

¹⁶⁸ (1928–1977.)

¹⁶⁹ Juan José Tamayo: Monseñor Romero, conciencia crítica. *El Periodico*, 2018. március 22.

¹⁷⁰ (1944–1992), katonatiszt és politikus. A salvadori katonai akadémián, majd a *The School of the Americas* intézményeiben tanult és kapott kiképzést. A polgárháború idején a halálosztagok irányítója. 1981-ben az Alianza Republicana Nacionalista (ARENA) párt társalapítója, majd vezetője. 1984-ben az ország elnökjelöltje. 47 évesen rákban hunyt el.

¹⁷¹ Oscar Romerót 1977-ben Nobel-békedíjra javasolták, helyette azt azonban Kalkuttai Teréz anyja kapta meg. Romerót 2018-ban Ferenc pápa avatta szentté (*San Romero de las Américas*).

intéztek az Universidad Centroamericana ellen.¹⁷² Merénylet következtében veszítette életét 1980 októberében Félix Ulloa, az Universidad de El Salvador rektora. Gépkocsijára mintegy 40 lövést adtak le, de a támadást látszólag szerencsésen megúsza – a sofőrrel ellentétben – két lött sebbel. Aznap éjjel azonban a kórházban szívrohamban elhunyt. A merénylet teljes kivizsgálását, az ügy újraindítását kezdeményezte 2020-ban az Universidad de El Salvador, ami minden bizonnyal nemcsak a 40 éves évfordulóhoz köthető, hanem ahhoz is, hogy a jelenlegi salvadori alelnök, Félix Ulloa Garay a volt rektor fia.

Egy hónappal a Félix Ulloa elleni merénylet után, 1980 novemberében gyilkosság áldozata lett Enrique Álvarez Córdova, a leggazdagabb salvadoriak egyike, a las catorce familias tagja, az egyik legnagyobb kávéültetvényes.¹⁷³ A híres sportember (kosárlabda), aki korábban háromszor volt az ország mezőgazdasági minisztere, szükségszerűnek látta a társadalmi különbségek mérséklését. El Jobó-i ültetvényén szövetkezeti formával kísérletezett. A hatalom célkeresztjébe került, ugyanis a katonai junta és az állami erőszak ellen kiálló, ellenzéki *Frente Democrático Revolucionario* (FDR) civil szervezet elnöke volt.

A biztonsági erők által elkövetett gyilkosságok 1980-ra elérték a havi 1000-et.¹⁷⁴ A kormányzat egyre kevésbé bízott a lakosságban, hatalmát erőszakkal próbálta konszolidálni. A katonai vezetés aggodalmait tovább fokozta, hogy 1979-ben Nicaraguában megdőlt a Somoza-diktatúra, és a Sandinista Nemzeti Felszabadítási Front vette át a hatalmat, amely példaként és inspirációként szolgált a salvadori baloldalnak. Különböző gerillamozgalmak, kiegészülve a kommunista párt fegyveres szárnyával (*Fuerzas Armadas de Liberación*, FAL) 1980 októberében megalakították a Farabundo Martí Nemzeti Felszabadítási Frontot (FMLN), amely 1981 januárjában megindította az *Ofensiva final* fegyveres műveletet a kormány ellen.¹⁷⁵

1980 mérőöldkő El Salvador történetében. Innen számítjuk a salvadori polgárháború kezdetét. Ekkor következett be a több mint 300 áldozatot követelő sumpoli

¹⁷² Rivera Orellana (2011): i. m. 131.

¹⁷³ John W. Lamperti: *Enrique Alvarez Cordova: Life of a Salvadoran Revolutionary and Gentleman*. USA, McFarland and Co., 2006. 1.

¹⁷⁴ Lamperti (2006): i. m. 2.

¹⁷⁵ Rivera Orellana (2011): i. m. 92–93.

mészárlás.¹⁷⁶ Ebben az évben hozta létre az amerikai hadsereg a felkelők likvidálására a *Batallones de Infantería de Reacción Inmediata* (BIRI) fegyveres salvadori egységeket.¹⁷⁷ 1980-ban halt erőszakos halált Óscar Romero, Félix Ulloa és Enrique Álvarez Córdova és számos más salvadori. 1980-ban alakult meg a Farabundo Martí Nemzeti Felszabadítási Front. Végül, de nem utolsósorban szintén ebben az évben jött létre Los Angelesben az MS-13, eredetileg azzal a céllal, hogy a salvadori bevándorlók – akiknek a száma a romló salvadori helyzet miatt egyre nőtt – a helyi bandákkal szemben megvédhessék magukat. Rájuk később még visszatérünk.

A salvadori polgárháborúnak számos olvasata létezik. A hidegháború idején regnáló paradigma szerint a konfliktus külső aktorok (Kuba és a Szovjetunió) behatolásának az eredménye, amelyek az országban kommunista fordulatot próbáltak kieroszakolni. Manapság már gyakoribb az a nézet, hogy a polgárháború az országban felgyülemlett társadalmi, gazdasági és politikai feszültség miatt tört ki. A földek és a jövedelmek kevés kézben koncentrálódtak, minimális volt a felfelé irányuló társadalmi mobilitás esélye, tömegek éltek szegénységben és mélyszegénységben, és a katonai diktatúra ellehetetlenítette, hogy a szükséges változások politikai úton következhesse be. Már a 70-es években számos fegyveres gerillacsoport alakult, egyre többen gondolták úgy, hogy változás kell, és ezt csak erőszakos úton lehet elérni.

A polgárháború óriási emberi és anyagi veszteségeket okozott El Salvador-nak. „1987-re az ország gazdasági teljesítménye az 1978-as szint 80%-a körül mozgott. Az export csak a harmadik legfontosabb bevételi forrásnak számított, a külföldi segély és az ország határain kívül élő salvadoriak által hazautalt összegek után.”¹⁷⁸ A polgárháború különösen nagy károkat okozott a salvadori infrastruktúrában. A Lempa folyó alsó szakasza az országot kettészeli, éppen

¹⁷⁶ 1980 májusában a salvadori és hondurasi egységek a határon a Sumpol folyónál több mint 300, a salvadori hadsereg elől menekülő parasztot öltek meg.

¹⁷⁷ A leghírhedtebb a spanyol hódítókkal szembeszegülő bennszülött vezetőről elnevezett Atlacatl zászlóalj volt, amely részt vett például a több mint 1000 civil áldozatot követelő El Mozote-i mészárlásban (1981). Forrás: Brian D’Haeseleer: „Drawing the line” in *El Salvador: Washington Confronts Insurgency in El Salvador, 1979–92. Cold War History*, 18. (2018), 2. 141–142.

¹⁷⁸ Richard Haggerty (ed.): *El Salvador: A Country Study*. Washington, DC, Department of the Army, 1990. 101.

ezért a folyón átívelő hidak stratégiai jelentőséggel bírtak. Az FMLN a hidak felrobbantása mellett döntött az ország keleti és nyugati részének elszigetelése céljából. Az emblematikus, 700 m hosszú *Puente de Oro*, azaz az aranyhíd¹⁷⁹ megsemmisítésére 1981-ben került sor, az FMLN, kubai gerillák és ETA-tagok közreműködésével. Az ETA szintén részt vett 1984 elején a Puente Cuscatlán felrobbantásában, amely a pánamerikai főút vonal (*Carretera Panamericana*) részét képezte.¹⁸⁰ 1987 közepéig a salvadori gazdaságot ért polgárháborús károk összessége (tönkrement vagy megsemmisült mezőgazdasági termelés, infrastruktúrális kár, hadigazdaság) 1500 millió amerikai dollárra volt tehető.¹⁸¹

A konfliktus következtében 1989-re legalább 75 ezren meghaltak,¹⁸² 600 ezren az országon belül menekültek el más területre (az össznépesség 5,2 millió volt), és több mint 1,5 millióan elhagyták El Salvadort.¹⁸³ Sokan az Amerikai Egyesült Államokba igyekeztek, azonban az USA nem fogadta be menekültként a salvadoriakat, hiszen ezzel saját külpolitikáját kérdőjelezte volna meg.

A polgárháború belső, azaz salvadori problémák miatt tört ki, azonban a hidegháborús kontextus, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállása jelentősen befolyásolta a konfliktus folyamatát és kimenetelét. A Szovjetunióknak nem fűződtek elsődleges érdekei Latin-Amerikához. A terület jelentőségét az adta, hogy az ellenfél az USA számára volt kulcsfontosságú. Ha tehát a Szovjetunió be tudta tenni a lábát Latin-Amerikába, ezzel egyrészt borsot törhetett az USA orra alá, elvonhatta figyelmét más, a szovjetek számára fontosabb területekről, és a nagyvilág előtt tanúbizonyságot tehetett nagyhatalmúságáról azzal, hogy egy tőle több ezer km távolságra levő régióban is meg tudott jelenni. Az USA-nak nem forogtak kockán gazdasági érdekei El Salvadorban, az országgal minimális kereskedelmet folytatott, jelentős amerikai beruházások sem voltak az országban, amelyeket veszély fenyegetett volna. El Salvador földrajzi közelsége miatt számított alapvető fontosságúnak az USA biztonsága szempontjából. Ronald Reagan

¹⁷⁹ A híd 1945 és 1948 között készült, 1952-ben avatták fel. A leghosszabb latin-amerikai hidak közé tartozott. A San Francisco-i Golden Gate hidat építő cég készítette.

¹⁸⁰ El Salvador Impressive: Puente de Oro y Puente de Cuscatlán. *YouTube*, 2012. augusztus 21.

¹⁸¹ Haggerty (1990): i. m. 101.

¹⁸² Skidmore–Smith–Green (2010): i. m. 106.

¹⁸³ D’Haeseleer (2018): i. m. 143.

így nyilatkozott: „El Salvador közelebb van Texashoz, mint Texas Massachussetts-hez. Közép-Amerika egyszerűen túl közel van és a stratégiai tét túl magas ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyjuk annak a veszélyét, hogy olyan kormány szerzi meg a hatalmat, amely ideológiai és katonai kapcsolatokat ápol a Szovjetunióval.”¹⁸⁴ A polgárháború során az Amerikai Egyesült Államok körülbelül 6 billió dollárt költött a lázadók letörésére.¹⁸⁵ Az, hogy az Amerikai Egyesült Államok beavatkozott a salvadori konfliktusba, számos következménnyel járt. Megakadályozta a felkelők győzelmét, megerősítette a salvadori hadsereget, időben elnyújtotta a fegyveres konfliktust és az ezzel járó károkat és szenvedést.¹⁸⁶ Az USA Vietnám után, és különösen a nicaraguai események fényében hajlamos volt a legrosszabb forgatókönyv alapján látni a salvadori eseményeket. A dominóelv alapján a vezetés attól tartott, hogy Kuba és Nicaragua után El Salvador lehet a kommunizmus következő bástyája Latin-Amerikában. Az északról érkező anyagi támogatást csak a salvadori halálosztagok amerikai állampolgárok ellen elkövetett atrocitásai akasztották meg. Először ideiglenesen 1980-ban (négy apáca meggyilkolása), majd véglegesen 1989-ben (hat jezsuita szerzetes megölése).¹⁸⁷ Az USA-támogatás elapadása hozzájárult a béketárgyalások sikerességéhez.

A békefolyamatban jelentős szerepet játszott az ENSZ. A békét végül Mexikóban írták alá 1992-ben (chapultepeci egyezmény). Alapvető pontjai: tűzszünet és háborús cselekmények lezárása; emberi jogok tiszteletben tartása; demokratizálódás; megbékélés; agrárreform; a volt harcosok visszaintegrálása a civil társadalomba.¹⁸⁸ A Farabundo Martí Nemzeti Felszabadítási Front politikai erővé alakult, és az ország egyik legfontosabb pártjává vált. Azonban éveken keresztül az elnökválasztásokat a konzervatív *Alianza Republicana Nacionalista* (ARENA) nyerte meg, az 1989 és 2009 közötti két évtized során mindig ARENA-elnök állt El Salvador élén. A konzervatív időszak azonban nem hozott jobb életkörülményeket a lakosság

¹⁸⁴ New York Times: *Salvador Moves Embassy in Israel to Jerusalem, Joining Costa Rica* (1984. április 14.). 4.

¹⁸⁵ D’Haeseleer (2018): i. m. 131.

¹⁸⁶ A polgárháború során kémiai fegyvereket is bevetettek, például napalmot és fehérfoszfort.

¹⁸⁷ New York Times: *Killed in El Salvador: An American Story*. *YouTube*, 2014. november 10.

¹⁸⁸ Raúl Benítez Manaut: *La ONU y el proceso de paz en el Salvador: 1990–1992*. *Revista mexicana de política exterior*, 34. (1992). 47–49.

többsége számára, bár a kezdet biztató volt. 1990 és 1995 között El Salvador évi átlagos GDP-növekedése elérte az 5,9%-ot, és ezzel a negyedik legmagasabb volt a latin-amerikai országok között. A növekedés azonban az 1990-es évtized második felében elkezdett lassulni, átlag 3,9%-os volt. 2000 és 2008 között a Latin-Amerikát érintő kedvező gazdasági trendek ellenére El Salvador sereghajtóvá vált, a régió három legkevésbé növekvő országa közé került.¹⁸⁹ A Világbank adatai szerint ebben az időszakban a salvadori GDP átlagosan 2%-kal nőtt, míg a latin-amerikai átlag – a Karib-térséget is beleszámítva – 3,5% körül mozgott.¹⁹⁰ A 20 éves ARENA-vezetés során a minimálbér reálértéke több mint 10%-kal csökkent a kereskedelem és az iparban dolgozók esetében, míg a mezőgazdasági szektorban mintegy 20%-kal zsugorodott.¹⁹¹ A lakosság kormányzó párttal szembeni növekvő elégedetlenségét tetézte a világválság. 2009-ben a GDP változása negatívba fordult (–3,5%), az export 17%-kal, a hazautalások 9%-kal csökkentek. 30 ezer bejelentett állás szűnt meg, az informális szektorban – ahol a lakosság fele dolgozott – a veszteségek még nagyobbak lehettek. A megélhetési nehézségek, a növekvő társadalmi különbségek tovább rontották a közbiztonságot. 100 ezer főre 71 gyilkosság jutott 2009-ben.¹⁹² Mindezek erősítették a kormányból való kiábrándultságot, és hozzájárultak ahhoz, hogy a lakosság a változás mellett döntsön. Ezt erősítették a nemzetközi trendek is. Ekkorra a dél-amerikai elnökök többsége az új baloldalhoz tartozott, teret nyert az ún. rózsaszín dagály. A salvadori lakosság is ki akart olyan alternatívát próbálni, amelyre a hidegháború idején nem volt lehetősége. A 2009-es választásokat az FMLN jelöltjei, a Mauricio Funes (elnök) és Salvador Sánchez Cerén (alelnök) páros nyerte, majd a 2014-est Salvador Sánchez Cerén (elnök) és Óscar Ortiz (alelnök). Míg Funes inkább médiaszemélyiségként volt ismert mint újságíró és rádiós, és a mérsékelt baloldalhoz kötődött, addig Sánchez Cerén és Ortiz az FMLN soraiban harcolt a polgárháborúban, s a harci cselekményekben parancsnokként (*comandante*) irányító szerepük volt. Politikai vezetői funkciójuk tehát az FMLN sikeres átalakulásaként is értelmezhető, ahogy fegyveres gerillaszervezetből az ország legnagyobb

¹⁸⁹ Rivera Orellana (2011): i. m. 109.

¹⁹⁰ World Bank: *GDP growth (annual %) – El Salvador, Latin America & Caribbean* (2021a).

¹⁹¹ Rivera Orellana (2011): i. m. 109.

¹⁹² William Wheeler: *State of War: MS-13 and El Salvador's World of Violence*. USA, Columbia Global Reports, 2020.

támogatással bíró politikai pártjává vált. Az FMLN azonban nem tudott a várakozásoknak megfelelni. Kormányzásának népszerűsége így a kezdeti nagy lelkesedés után csökkent: 2009-ben 83, 2010-ben 71, 2011-ben 63, 2013-ban 66% értett egyet a kormány lépéseivel. A gazdasági problémák még inkább megingatták a bizalmat: 2015-ben a lakosság 37%-a; 2016-ban 33%; 2017-ben 17%; 2018-ban pedig 22%-a támogatta a kormányt.¹⁹³

A kiábrándultság egyik alapvető oka, hogy az FMLN irányítása nem hozott strukturális változást, inkább hatalomváltásként értékelhető. Kilenc év FMLN-irányítás után, 2018-ban mindössze a salvadoriak 9%-a nyilatkozott úgy, hogy szerintük az ország jó úton halad, fejlődik.¹⁹⁴ Nem szabadult meg az ország a korrupciótól. Sőt, míg 2010-ben El Salvador a Korrupcióérzékelési Indexen (CPI) a 78. helyen állt, 2020-ban a 104.-en. A latin-amerikai országok általában rontottak helyezsükön a 2010-es évek második felében, s nem ritka a 100. hely körüli helyezés. Mégis, ez a pozícióvesztés El Salvador esetében elsősorban az FMLN-kormányzatokhoz köthető. A közbiztonság sem javult, a 100 ezer főre jutó emberölések száma 71-ről 105-re nőtt 2009 és 2015 között.¹⁹⁵ Utána látványos csökkenés mutatkozik a statisztikai adatokban (2018: 52 fő), azonban többször felröppent a hír, hogy ez nem a kormány hatékony fellépésének az eredménye, hanem esetleg valamilyen, a marákkal kötött titkos egyezségből fakad, vagy pedig egyszerűen annak az eredménye, hogy a bandák taktikát változtattak, már nem hagyják az utcán heverni a holttesteket, hanem eltüntetik azokat. Erre utalhat, hogy míg a gyilkosságok száma csökkent, az eltűnteké (*desaparecidos*) nőtt. Mindenesetre a javuló statisztikák nem vágnak egybe a lakosság biztonságpercepciójával. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a 2019-es salvadori választásokon összeomlott az 1990-es évek óta fennálló kétpárti rendszer. A lakosság sem az ARENA, sem az FMLN jelöltjét nem akarta. A voksok több mint 50%-át (első körben) a *Gran Alianza por la Unidad Nacional*, GANA (Nagy Szövetség a Nemzeti Egységért; a rövidítés jelentése: nyer) színeiben Nayib Bukele szerezte meg. A nagy áttörést számára a 2021. februári parlamenti és önkormányzati választások hozták meg, hiszen mindkettőn saját pártja, a *Nuevas Ideas* diadalmaskodott. Az egykamarás

¹⁹³ Latinobarometro (2018c): i. m. 46.

¹⁹⁴ Latinobarometro (2018c): i. m. 59.

¹⁹⁵ World Bank: *Intentional Homicides (Per 100,000 People) – El Salvador* (2021e).

törvényhozó testület (*Asamblea Legislativa*) 88 székéből 56-ot szereztek meg, megalapozva az elnök szilárd támogatását. Az új képviselők a legelső ülésen megszavazták a legfelsőbb bíróság tagjainak és a főügyésznek az elmozdítását. A lépés heves nemzetközi reakciót váltott ki, kritikával illette többek között a Fehér Ház és az Amerikai Államok Szervezetének főtitkára.

Korrupció, bandák és migráció

El Salvador változik: kérdés, hogy jó vagy rossz irányba. Optimizmusra adhat okot, hogy úgy tűnik, a politikai elit büntetlensége már a múlté. Mauricio Funes (FMLN) ellen elnöksége után korrupció vádjával eljárás indult, ezért elhagyta az országot. Élettársával, a szintén körözött Mitchell Guzmán Sigüenzával 2016 óta Nicaraguában él, ahol 2019-ben megkapták az állampolgárságot. „Apósát”, a pénzmosás miatt körözött José Carlos Guzmán Berdugót azonban a Costa Rica-i hatóságok 2020-ban kiadták El Salvadornak,¹⁹⁶ volt feleségét, az ex-first lady Vanda Pignatót 2018-ban tartóztatták le El Salvadorban korrupciós vádakkal.¹⁹⁷ Élias Antonio Saca volt elnököt (ARENA) szintén letartóztatták. Közpénzek elsikkasztása miatt 10 év börtönbüntetésre ítélték, továbbá nagyjából 300 millió dollár visszafizetésére.¹⁹⁸ A korrupciós botrányok ellenére a 2010-es évek végén a salvadoriak mindössze 3%-a gondolta úgy, hogy az ország legfőbb kihívása a korrupció.¹⁹⁹ Ennél alacsonyabb értéket csak Nicaragua (2%), Venezuela és Uruguay (1-1%) produkált. Uruguay kivételével elmondható, hogy az értékek nem azért olyan kedvezőek, mert minimális a korrupció, hanem azért, mert ezek az országok egyéb, a mindennapi életet még inkább meghatározó kihívásokkal néznek szembe.²⁰⁰

¹⁹⁶ La Nación: *Suegro de Mauricio Funes pasa su primera noche en bartolinas luego de ser extraditado de Costa Rica* (2021. május 20.).

¹⁹⁷ El Periódico: *Detienen a ex esposa de Funes en El Salvador acusada por corrupción* (2018. június 12.).

¹⁹⁸ El País: *El expresidente salvadoreño Saca, condenado a 10 años de cárcel por desviar más de 300 millones* (2018. szeptember 13. [2018a]).

¹⁹⁹ Latinobarometro (2018c): i. m. 59.

²⁰⁰ A latin-amerikaiakat arról is megkérdezték, hogy mit gondolnak arról az állításról, hogy „ha az ember tud valamilyen korrupciós ügyről, jobb csendben maradni”. Az igen/nem válaszok 48-48%-ban

A kivándorlás El Salvadorból nagyjából egy évszázada folyamatosnak tekinthető. Fő célpont az Amerikai Egyesült Államok, ahova a salvadoriak érkezése az 1970-es évektől gyorsult fel a katonai vezetést jellemző állami erőszak, majd a polgárháború miatt. A salvadoriak közül sokan Kaliforniában telepedtek meg. 1980-ban, valószínűleg a Barrio-18 bandából kiszakadt salvadori tagokból alakult meg az MS-13, avagy a Mara Salvatrucha szervezet Los Angelesben. Elnevezésükben a trucha ravaszságot jelent, a salva pedig El Salvadorra utal. A mara szó valószínűleg a gyilkos (*marabunta*) hangyák nevéből ered, utalhat az agresszivitásra és a csoporthoz tartozásra is. Mára a transznacionális bandákat szokás általában maráknak hívni, így az MS-13 mellett a Barrio 18-at is. Mindkét szervezet az USA-ban alakult, és bűnözői tevékenységét is ott folytatta (autólopások, védelmi pénzek szedése stb.) az 1980-as és 1990-es években. Számos bandatag rács mögé került, ami a szervezeteket az új rekrutáltak miatt jelentősen nem gyengítette meg, ugyanakkor egyrészt azzal járt, hogy a börtönfalak között kiépültek és megerősödtek kapcsolataik például mexikói szervezetekkel, másrészt az 1996-os *Illegal Immigration Reform and Immigrant Responsibility Act* értelmében deportálhatókká váltak. A törvény 1997 tavaszán életbe lépett (lásd *Honduras* fejezet), öt évvel a salvadori polgárháború lezárása után. A lakosságnak több mint a fele a szegénységi küszöb alatt élt, a jövedelmek rendkívül egyenlőtlenül oszlottak meg (a Gini-index 54,5%-ot mutatott 1998-ban),²⁰¹ és az ország továbbra is a világ legerőszakosabb területei közé tartozott, a 100 ezer főre jutó emberölések száma 114 volt.²⁰² A posztkonfliktusos területre „hazaérkező” deportáltak (sokan nem beszéltek spanyolul, életük döntő hányadát az Amerikai Egyesült Államokban éltek le) jelentős része nem tudott vagy nem is akart beilleszkedni. Létrehozták tehát amerikai (USA) mintára saját szervezeteiket El Salvadorban. A helyi bandákat integrálták vagy eliminálták. Kihasználva az állami kontroll gyengeségét az MS-13 és a Barrio-18 is kialakította, és ellenőrzés alatt tartotta saját területét, ahol élet és halál urává vált. A kormányok erőszakkal próbálták útját állni a bandáknak. A 2000-es évek elején megszületett

oszlottak meg átlagosan a régióban, viszont Hondurasban (71%), El Salvadorban (69%) és Nicaraguában (63%) vélekedtek a legtöbben úgy, hogy jobb hallgatni, a Latinobarometro felmérése alapján. A komplex okok közt megtalálható a hatóságok iránti bizalom hiánya, a félelem és a fatalizmus.

²⁰¹ World Bank: *Gini Index (World Bank Estimate) – El Salvador* (2021d).

²⁰² World Bank (2021e): i. m.

a Vasököl- és Szuper Vasököl-törvény (*Mano dura* és *Super Mano dura*). Azonban az erőszak erőszakot szült, a helyzet csak rosszabbodott. A lakosság az FMLN-be helyezte bizalmát, 2009-ben a párt – története során először – megnyerte az elnökválasztást. Nem sokkal később azonban, 2010 júniusában a Barrio 18 felgyújtott egy utasokkal teli buszt.²⁰³ A 17 áldozatot követelő támadás után Mauricio Funes elnök bejelentette, hogy visszatér a Vasököl-politikához. A burjánzó erőszak és a hanyatló közbiztonság kivándorlási hullámot generált, ironikus módon pont az Amerikai Egyesült Államokba. Az USA-ban élő salvadori lakosság (El Salvadorban születettek és leszármazottaik) száma 700 ezer főről (2000) 2,3 millióra emelkedett (2017). Elsősorban Kaliforniában (32%), Texasban (15%) és New Yorkban (9%) telepedtek le.²⁰⁴ A salvadoriak felének nincs USA-állampolgársága. Ők többségükben hivatalos papírok nélkül (*indocumentados*) élnek az Amerikai Egyesült Államokban, vagy ideiglenes jogi státusszal bírnak.²⁰⁵ Mindezek miatt kitoloncolás veszélye fenyegeti őket. 2014 és 2018 között az USA 110 ezer salvadort deportált. Becslések szerint 2015 táján napi 200-an vándoroltak ki El Salvadorból, és az USA naponta 100 főt deportált vissza. Közülük 30-40-en újra elindultak. Az út veszélyessége miatt egyre gyakoribb, hogy a kivándorlók nagyobb, több száz vagy ezer fős csoportokban vágnak neki az útnak. A 2010-es évek második felében kialakult a migránskaraván jelensége (lásd *Honduras* fejezet).

Kihívások

Annak ellenére, hogy jelentős az elvándorlás, az ország kihívásai között szerepel a népesség növekedése. 1960-ban 2,77 millióan éltek az országban, 2000-ben 5,89 millióan, jelenleg 6,5 millióan (2021). A népsűrűség 313 fő/km² (2021), amely Latin-Amerikában a legmagasabb (a Karib-térséget nem számítva).

²⁰³ Marcos González Díaz: Cómo fue la masacre del microbús en Mejicanos, el ataque más sangriento de las maras de El Salvador en el que 17 pasajeros murieron carbonizados. *BBC*, 2020. június 20.

²⁰⁴ Luis Noe-Bustamante – Antonio Flores – Sono Shah: Facts on Hispanics of Salvadoran Origin in the United States, 2017. *Pew Research Center*, 2019. szeptember 16.

²⁰⁵ Nina Lakhani: Hundreds of Salvadorans Deported by US Were Killed or Abused, Report Reveals. *The Guardian*, 2020. február 5.

Guatemala 167, Costa Rica 100 fő/km² értékkel dobogós, a sereghajtó pedig a legalacsonyabb népsűrűséggel rendelkező Paraguay (18 fő/km²).²⁰⁶

A magas népsűrűség összefüggésben áll a nagymértékű környezetkárosodással, amely különösen érzékenyen érintette az ország vízkészletét. Az ivóvíz mennyisége és elérhetősége El Salvador legnagyobb kihívásai közé tartozik. 2016-ban több mint 600 ezer fő nem jutott egészséges ivóvízhez, és további 1 millió salvadori hozzáférése nem volt megfelelő (mennyiség vagy minőség tekintetében). Óriási különbség tapasztalható város és vidék között: vidéken a háztartások kevesebb mint 60%-át éri el a kiépített vízhálózat; ez a városokban 85%.²⁰⁷ A szennyvíz legtöbbször közvetlenül a folyókba jut. A szennyezés mellett a vízhiány is jelentős problémát okoz. Guatemala, Honduras, Nicaragua és El Salvador az ún. száraz folyosóban található, amely nagymértékben kitett a klímaváltozásnak. A térségben kevesebb csapadék hull, ugyanakkor egyre gyakoribbak a szélsőséges időjárási körülmények; az évekig tartó száraz időszak során hirtelen, áradásokat okozó nagy esők és viharok is előfordulnak.

El Salvador természeti katasztrófáinak (földrengés, vulkánkitörés, földcsuszamlás, cunami stb.) eleve kitett ország, mivel a csendes-óceáni tűzgyűrűn helyezkedik el. Több működő vulkán található az ország területén. Ilyen például az Izalco, amelyet csendes-óceáni világítótorony néven is ismertek, hiszen mintegy 200 éven át folyamatos vulkáni aktivitást mutatott, s ezáltal a hajósoknak tájékozódási pontként szolgált. Utolsó kitörése 1966-ban volt. 1917-ben tört ki a San Salvador vulkán, amely közvetlenül a hasonló nevű főváros mellett fekszik, és az egy időben jelentkező földrengésekkel együtt jelentős károkat okozott. 2005-ben a Santa Ana, 2013-ban a San Miguel vulkán tört ki. El Salvadorban található továbbá Joya de Cerén, amelyet amerikai Pompejiként is szokás emlegetni, mert a prehispán települést vulkánkitörés pusztította el. Romjai látogathatók. Földrengésekről már a gyarmati időszakból is tudni, például az 1625-ös földmozgás romba döntötte San Salvador jelentős részét. A modern kori földrengések közül az 1986-os (1000–3000 halott, több tízezer sebesült) és a 2001-es járt a legnagyobb emberi és anyagi veszteséggel.

²⁰⁶ Worldometer: *Population – El Salvador, Costa Rica, Guatemala* (2021).

²⁰⁷ UN: Report by the Special Rapporteur on the Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation on His Mission to El Salvador. A/HRC/33/49/Add.1, 2016. 9.

Az ország legnagyobb folyója a Río Lempa, amely Guatemalában ered, majd Hondurason keresztül éri el El Salvadort. Közép-Amerika legnagyobb folyója, több mint 400 km hosszú. Több vízi erőmű található rajta, az 1950-es években épített, majd a következő évtizedben kibővített *5 de noviembre* erőmű, a 70-es években létesített Cerrón Grande²⁰⁸ és a 80-as évekbeli *15 de septiembre*. Az ország energiaigénye egyre növekszik, így nagy kihívást jelent az ellátás garantálása. 2019-ben az energiaellátás 69%-át fosszilis energiahordozókból biztosították, a bioenergia 19,6, a vízenergia 3,5 és a geotermikus energia 3,4%-ot tett ki.²⁰⁹ Jelenleg új vízerőmű épül: a *3 de febrero*. Kérdés, hogy a megatermelés összegét és az építkezés környezetkárosító hatásait kompenzálni tudja-e a megtermelt energia (azt is figyelembe véve, hogy a klímaváltozás által különösen érintett El Salvadorban szárazabb időjárás várható).

Külkapcsolatok

El Salvadornak kiemelkedően fontos az Amerikai Egyesült Államokkal kialakított kapcsolat. Legfontosabb kereskedelmi partnere az USA, amelynek területén jelentős salvadori bevándorló közösség él. El Salvador számára egyre jelentősebb bevételnek számítanak a diaszpóra által hazaküldött jövedelmek. Míg a hazautalt összegek 1990-ben a salvadori éves GDP 7,6%-ának feleltek meg, addig ez az arány 2000-ben 15%, 2010-ben 18,8%, 2019-ben már 20,9% volt.²¹⁰ Az Amerikai Egyesült Államoknak is fontos El Salvador, bár más megfontolások miatt. Itt a geopolitika játszik kiemelkedő szerepet, továbbá az, hogy mind az illegális bevándorlás, mind a kábítószer-kereskedelem esetében a Fehér Ház szeretné a problémát externalizálni, s nem saját, hanem salvadori területen kezelni. A sors fintora, hogy azáltal, hogy az USA a 90-es évek végétől tömegesen deportálta a börtöneiben levő salvadoriakat, hozzájárult a salvadori közbiztonság rohamos

²⁰⁸ Az erőmű működtetéséhez víztározót hoztak létre; a mesterségesen kialakított Lago Suchitlán az ország legnagyobb tava.

²⁰⁹ IRENA: *IRENA Renewable Readiness Assessment: El Salvador*. Abu Dhabi, International Renewable Energy Agency, 2020. 20.

²¹⁰ World Bank: *Personal Remittances, Received (% of GDP) – El Salvador* (2021f).

hanyatlásához, a közép-amerikai marák megerősödéséhez, ami viszont eddig nem tapasztalt migrációs hullámot indított el pontosan az Amerikai Egyesült Államok irányába. A migráció, a marák és a kábítószer-kereskedelem a 21. századi kétoldalú kapcsolatok meghatározó kihívása marad.

El Salvadort különleges szálak fűzik a Közel-Kelethez. Az arab világon kívül Latin-Amerikában élnek a legnagyobb palesztin csoportok. El Salvadorban is népes a palesztin közösség; az első generációs bevándorlók közül sokan ugyanabból a városból, Betlehemből származnak. Sikeresen integrálódtak, mára a politikai életben is aktívak. 2004 és 2009 között vezette az országot a jobboldali ARENA párt színeiben a palesztin gyökerekkel rendelkező Antonio Saca. Legfőbb riválisa az elnöki posztért Schafik Hándal volt,²¹¹ aki szintén palesztin felmenőkkel bír. Az országot 2019 óta irányító Nayib Bukele is palesztin leszármazott. A palesztin közösség erejét és a salvadori–palesztin kapcsolatok intenzitását mutatja, hogy San Salvadorban van Jasszer Arafat tér és -szobor, amelyet közvetlenül a palesztin vezető halála után, 2005-ben avattak fel a Jeruzsálem sugárút (Avenida Jerusalén) mentén. A salvadori fővárosban még Palesztina tér is van. Ennek emléktábláján a következő felirat áll: „Ezt a teret Istennek és azon palesztinok millióinak szenteljük, akiket az ENSZ 1948. május 14-ei határozata területeikről elűzött.”

A Palesztina tértől mindössze pár száz méterre található az Izrael tér. Különösen a jobboldali és szélsőjobboldali salvadori kormányok ápolnak jó kapcsolatot Izraellel (például Antonio Saca kormánya). Fontos hozzáfűzni, hogy a 70-es évtized második felében, közvetlenül a polgárháború kitörését megelőző években (1975–1979) a salvadori fegyverimportnak több mint 80%-a Izraelből érkezett, továbbá izraeli és USA-támogatással jött létre a salvadori titkosszolgálat, az ANSESAL,²¹² amelynek tagjai gyakran a The School of the Americas intézményben kaptak kiképzést. Mind az ORDEN,²¹³ mind az ANSESAL felelős volt az ún. halálosztagok

²¹¹ (1930–2006) 1950-ben belépett a salvadori kommunista pártba, később a Farabundo Martí Felszabadítási Front társalapítója lett. A polgárháborút lezáró béketárgyalásokban, majd az FMLN politikai pártta alakításában jelentős szerepe volt. Temetésén koporsóját három zászló takarta: a salvadori, a palesztin és a kommunista párt lobogója.

²¹² Al Jazeera+: Why So Many Palestinians Live in El Salvador? *YouTube*, 2019. május 26.

²¹³ Az 1960-as évek elején alapított paramilitáris szervezet (Organización Democrática Nacionalista). Rövidítésének (ORDEN) jelentése: rend.

megszervezéséért, valamint rendszeres és közvetlen ellenőrzéséért. Ezek az egységek salvadori civilek ezreit ölték meg a „nemzetbiztonság” nevében.²¹⁴

El Salvador és Izrael az 1950-es években létesített diplomáciai kapcsolatot. Az azóta eltelt hét évtizednyi idő alatt, kisebb kihagyásokkal, mindkét ország működtetett külképviseletet a másik területén, bár ennek helye a salvadori képviselet esetében többször változott. A nagykövetséget eredetileg Jeruzsálemben létesítették, azonban 1980-ban – 13 más nemzettel egyetemben – Jeruzsálemből Tel-Avivba költöztették, az ENSZ Biztonsági Tanács 478-as számú határozatának megfelelően,²¹⁵ így tiltakozva az ún. Jeruzsálem-törvény ellen, amely kimondja, hogy Izrael egységes, oszthatatlan fővárosa Jeruzsálem. 1984-ben – amikor Izrael újra megnyitotta San Salvador-i nagykövetségét, amelyet a polgárháborús helyzet miatt öt évvel korábban bezárt – a salvadori képviselet visszaköltözött Jeruzsálembe,²¹⁶ és egészen 2006-ig ott működött, majd újra Tel-Avivba költözött. További fejlemény, hogy 2011-ben El Salvador felvette a diplomáciai kapcsolatokat Palesztinával. Még ugyanabban az évben hivatalos látogatáson El Salvadorban járt Mahmúd Abbász palesztin vezető is. Míg 2016-ban Izrael bezárta nagykövetségét San Salvadorban anyagi források hiányára hivatkozva, Palesztina 2018-ban megnyitotta legmagasabb szintű képviseletét²¹⁷ a salvadori fővárosban.²¹⁸

Az izraeli–salvadori kapcsolatok bemutatása nem lenne teljes José Arturo Castellanos (1893–1977) ezredes nélkül. A salvadori diplomata és katonatiszt a második világháború idején Genfben konzulként dolgozott – többek között Mandl Györggyel, avagy George Mandel-Mantellóval –, és hamis papírok segítségével mintegy 40 ezer zsidó életét mentette meg. 2010-ben posztumusz megkapta a legmagasabb izraeli elismerést, a Világ Igaza kitüntetését.²¹⁹

²¹⁴ Lamperti (2006): i. m. 93.

²¹⁵ Az ENSZ arra szólította fel tagállamait, hogy diplomáciai képviseletüket költöztessék el Jeruzsálemből. Forrás: Shadeh Fadi: Jeruzsálem helyzete az Egyesült Államok izraeli nagykövetségének áthelyezése tükrében. *Biztonságpolitika.hu*, 2018. június 6.

²¹⁶ New York Times (1984): i. m. 4.

²¹⁷ 2018-ban nyitottak még képviseletet La Pazban, Bolíviában is.

²¹⁸ El País: *El Estado Palestino abre su embajada en El Salvador* (2018. október 15. [2018b]).

²¹⁹ Danny Brenes: José Castellanos Contreras: El desobediente que salvó a miles. *La Nación*, 2019. április 15. és Emily Joyce Lemus: Jose Arturo Castellanos: *An Unlikely Hero of the Second World War from El Salvador*. MA thesis. Greenville, NC, East Caroline University, 2017.

Az 1970-es évektől kezdve egyre több állam ismerte el a Kínai Népköztársaságot, ami a Tajvannal fenntartott diplomáciai kapcsolatok megszakításához vezetett. A 21. századra már csak a világ országainak egy kicsiny és egyre fogyatkozó csoportját fűzték diplomáciai szálak a szigetországhoz, többnyire latin-amerikai és karibi országokat. A régió legjobb gazdasági mutatóival rendelkező államok, mint Panama, Costa Rica és a Dominikai Köztársaság, a 21. században álltak a Kínai Népköztársaság mellé, és szakították meg diplomáciai kapcsolatukat Tajvannal. 2019 márciusában már csak 17 állam ismerte el Tajvant a világon, ezek közül 9 volt latin-amerikai: 4 a közép-amerikai földhídon (Belize, Guatemala, Honduras és Nicaragua), 4 karibi szigetország és 1 dél-amerikai állam (Paraguay). A listán nem szerepel El Salvador, mert Sánchez Cerén kormánya 2018-ban a Kínai Népköztársaság diplomáciai elismerése mellett döntött. Azóta már működik salvadori nagykövetség Pekingben, jelenleg (2021) ügyvivő vezet. 2019-ben az újdonsült salvadori elnök, Nayib Bukele hivatalos látogatást tett a Kínai Népköztársaságban. Kína infrastrukturális beruházásokat és vissza nem térítendő támogatást ígért. Bukele utóbbiból új nemzeti futballstadiont, nemzeti könyvtárat, víztisztító műveket és egyéb projekteket finanszírozna.²²⁰

Magyar vonatkozás

Van egy népszerű legenda – városi mendemonda – egy titokzatos külföldről, aki több mint 50 évet élt a kicsi El Salvadorban. A 19. század utolsó harmada táján érkezett, és a 20. században hunyt el. Justo Armas – így hívta magát – elegánsan öltözködött, mégis mezítláb járt mindenhová. Állítólag egy, a múltjához kapcsolódó fogadalom miatt, de a pontos okot senki sem ismeri. A salvadoriak egy része meg van győződve arról, hogy Justo Armas (fordítható igaz fegyvereknek) csak az álneve, és hogy valójában a Habsburg-család tagja lehetett. A legnépszerűbb verzió, hogy nem más volt, mint Habsburg Miksa, Ferenc József öccse, a volt mexikói császár. A bökkenő azonban az, hogy a hivatalos történetírás szerint Miksát

²²⁰ Ricardo Rojas-Rondón: La curiosa luna de miel de China y El Salvador. *Deutsche Welle*, 2019. december 4.

a mexikóiak 1867-ben kivégezték Querétáróban. Rolando Déneke salvadori építész, amatőr történész Mexikóba utazott, hogy levéltári kutatásokat végezzen annak érdekében, hogy bebizonyítsa, miszerint Justo Armas valójában Miksa, azaz Miksát nem végezheték ki Mexikóban (mást végeztek ki helyette, vagy nem halt meg stb.). A mexikói történészeket sokként érte, hogy egy olyan közeli országban, mint El Salvador, másképp vélekednek az 1860-as évek eseményeiről, s lehetségesnek tartják azt, hogy Benito Juárez kivételt tett, és futni hagyta a Habsburg-herceget. Justo Armas/Miksa potenciális létezése árthat a feddhetetlen és mindenkor a törvények szellemében eljáró Benito Juárez mítoszának és az azt magában foglaló mexikói nemzeti identitásnak. A salvadori legenda ezért mexikói rémálommá is válhatott volna. Nem véletlen, hogy mióta a salvadori történet ismertté vált, szinte minden, a korszakot taglaló mexikói könyv szerzője próbálja azt megcáfolni (ugyanakkor be is emelték a tudományos életbe azáltal, hogy ismertették). A Justo Armas-legenda valóságtartalmát innen, Magyarországról nem lehet megítélni. Mégis, valószínűbbnek látszik, hogy Habsburg-leszármazott helyett Justo Armas a Mexikóba küldött 6000 közép-európai önkéntes egyike lehetett.²²¹ A téma irodalmi feldolgozása Santiago Miralles spanyol diplomatához és íróhoz kötődik, míg Johann Georg Lughofer a tudományos eredményeket kívánta összefoglalni és rendszerezni.²²² Utóbbi kötet magyarul is megjelent.

A második mexikói császárságról és az európai önkéntesekről rendelkezünk korabeli magyar nyelvű leírásokkal. A legrészletesebb Pawlowszky Ede könyve: *Miksa császár mexikói szerencsétlen expedíciójának leírása. Kiváló tekintettel Queretaro 70 napig tartó ostromára*; amely először 1882-ben jelent meg Budapesten, majd bővített második kiadása 1894-ben. A magyar önkéntesekről Tardy Lajos állított össze listát.²²³

²²¹ Mónika Szenté-Varga: Justo Armas. Una leyenda salvadoreña... ¿Una pesadilla mexicana? In Ferenc Fischer – Antonio Domingo Lilón – Máté Deák (szerk.): *Constitución, Estado y Sociedad en Iberoamérica 1812–2012* (Iberoamericana Quinceeclesiensis 11). Pécs, Publikon, 2013. 49–64.

²²² Santiago Miralles: *La tierra ligera*. Madrid, Ediciones de la Discreta, 2000; Georg Johann Lughofer: *A császár új élete*. Budapest, Gabo, 2007.

²²³ Tardy Lajos: Az 1864–1867. évi mexikói önkéntes hadtest résztvevői. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990), 2. 145–171.

Nicaragua

Nicaragua Közép-Amerika legnagyobb állama, a földhíd közepén helyezkedik el. Ezért is szokták Közép-Amerika szíveként emlegetni. A régió legnagyobb édesvízkészletével rendelkezik; itt található a több mint 8000 km² kiterjedésű Nicaragua- avagy Cocibolca-tó és a nagyjából 1000 km²-es Managua-, más néven Xolotlán-tó. Az ország neve a Nicaraó névből eredhet. Egyesek szerint Nicaraó prehiszpan cacique (helyi vezető) volt, és Nicaragua az ő földjét jelenti. Mások úgy vélik, hogy Nicaraó magát a területet jelenti, ahova Kolumbusz negyedik útja során, a 16. század elején érkezett, és ehhez kapcsolták később a spanyolok az agua (víz) szót.

A gyarmati időszakban a spanyol hatóságok mérsékelt érdeklődést tanúsítottak a terület iránt, a britek azonban meglátták benne a lehetőséget, és egyre intenzívebb jelenlétet alakítottak ki a mai Nicaragua keleti, Atlanti-óceán felőli részén. Először kereskedelmi lerakatként, majd logisztikai központként használták a partvidéket, amely kalózáskciók kiindulópontja is volt, aztán magát a területet is megszerezték. Egészen 1787-ig brit kézen maradt, mint Mosquito protektorátus,²²⁴ majd az 1820-as évek elején a függetlenedő Mexikó, később a Közép-amerikai Egyesült Tartományok, végül Nicaragua részévé vált – legalábbis papíron. Valójában az országba csak a 19. század végén integrálódott, de a Kelet–Nyugat kettősség a 20., sőt a 21. századra is megmaradt Nicaraguában. A nyugati rész lakottabb, spanyol ajkú mesztic népességgel bír, míg a keleti oldal – amelyet érdekes módon nem karibi, hanem atlanti régióknak szoktak nevezni – etnikailag és nyelvileg is sokszínű: élnek itt sumo és ráma őslakosok, miszkító indiánok (bennszülöttek és afrikai rabszolgák leszármazottai), garífunák.²²⁵

Az atlanti part még ma is meglehetősen elszigetelt, a közlekedési hálózat Nicaragua nyugati területein koncentrálódik, az ország két része közötti utazás

²²⁴ John Gabriel: UNO ... What happened to autonomy? Politics and ethnicity on Nicaragua's Atlantic Coast. *Ethnic and Racial Studies*, 19. (1996), 1. 162.

²²⁵ Melesio Peter Espinoza: *Parentesco, residencia y grupo doméstico de los miskitos: los casos de Santa Martha y Auhya Pihni. Informe final del concurso: Culturas e identidades en América Latina y el Caribe*. México, Universidad Iberoamericana, Programa Regional de Becas CLACSO, 2001.

nehézkés. Managuából nagyjából hatórás autótú után lehet elérni Bluefieldsbe (a dél-atlanti autonóm régió kb. 350 km-re található fővárosa), a Managuától 500 km-re levő Puerto Cabezasba (az észak-atlanti autonóm régió fővárosa) pedig több mint 10 órát kell autózni. A Bluefields és Puerto Cabezas közötti közúti közlekedés nem a tengerparton, hanem az ország belsejében levő Managuán keresztül javasolt. Bár a 19. században épültek vasútvonalak az országban, ezek a 20. század második felére elavultak (a Somoza-diktatúra több mint 40 éve alatt nem fejlesztették a vasúti rendszert), és a különböző természeti csapások (földrengések, hurrikánok) is nagy kárt okoztak. Végül a gazdasági racionalitás alapján az 1990-es években megkezdődött a még működő vonalak felszámolása. A 21. századra megszűnt a vasúti közlekedés az országban. Az utazás leggyorsabb módja a belföldi légi járatok igénybevétele.

Gazdaság és társadalom

Nicaragua a világgazdaság perifériaországa. Exportcikkeinek döntő részét textilipari, bányászati (arany, ezüst, volfrám, cink) és mezőgazdasági termékek (kávé, fa, hús) teszik ki. Legfontosabb kereskedelmi partnere – a feszült kétoldalú politikai viszony ellenére – az Amerikai Egyesült Államok: 2019-ben a kivitel 60%-a, a behozatal megközelítőleg 30%-a kötődött az USA-hoz. Mexikó és a többi közép-amerikai állam szintén jelentős szereppel bír Nicaragua gazdaságában.

A hazaküldött összegek folyamatos emelkedést mutatnak a 21. században; 2021 márciusában meghaladták a 190 millió dollárt.²²⁶ A 2010-es évek elején a hazautalások a nicaraguai GDP nagyjából 9%-ának feleltek meg, azonban ez az arány tovább nőtt az évtized második felében (13,47%, 2019). A 4,74%-os világtárlagnak ez többszöröse,²²⁷ ami jól mutatja a nicaraguai gazdaság gyengeségét. A pénz elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban, Costa Ricában és Spanyolországban élő nicaraguai közösségektől érkezik. „A Costa

²²⁶ Trading Economics: *Nicaragua Remittances* (é. n.).

²²⁷ Global Economy: *Nicaragua: Remittances, Percent of GDP* (2021).

Rica–Nicaragua hazautalási folyosó továbbra is az egyik legfontosabb ilyen típusú dél–dél folyosó az amerikai kontinensen, és a közép-amerikai országok között zajló hazautalások több mint fele ezen keresztül bonyolódik.”²²⁸

Costa Ricában él a legnépesebb nicaraguai közösség külföldön. Eleinte a nicaraguaiak szezonális munkákra érkeztek (banán, kávé), idővel azonban, főleg az otthoni helyzet romlásával, egyre többen maradtak. A 2010-es évek közepe óta, különösen a 2016-os vitatott elnökválasztási események és a 2018-as tüntetések erőszakos leverése, általánosságban véve a politikai alternatívák beszűkülése és a rendszer diktatúrába fordulása miatt a külföldre távozó nicaraguaiak száma nő. A szomszédos Costa Rica mellett (ahol az országban élő külföldiek mintegy ¾-ét teszik ki) az Amerikai Egyesült Államok népszerű és gyakori célpont még.

Nicaragua a legszegényebb államok közé tartozik az amerikai kontinensen. Bár az egy főre jutó GDP a polgárháború lezárása óta megtriplázódott (1990: 1975 USD, 2020: 5570 USD), a közép-amerikai országok többsége ennél gyorsabban fejlődött és/vagy kedvezőbb értékekről indult. Egyedül a hondurasi adatok változtak hasonló módon, míg Nicaragua és a többi állam (kisebb mértékben Guatemala és El Salvador, nagyobb mértékben Panama és Costa Rica) összevetésében a különbségek nőttek. A Costa Rica-i GDP/fő nagyjából négyszerese, a panamai ötszöröse a nicaraguainak. A nicaraguai adatok 2017-ben voltak a legmagasabbak (6004 USD), azóta átlagosan 4%-os csökkenést mutattak. Ez a kedvezőtlen tendencia a Covid–19-pandémiával felgyorsult.

4. táblázat. *Egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson (USD)*

	<i>Nicaragua</i>	<i>Guatemala</i>	<i>Honduras</i>	<i>El Salvador</i>	<i>Costa Rica</i>	<i>Panama</i>
<i>1990</i>	1975	3324	2052	2916	5029	5045
<i>2020</i>	5570	8854	5421	8499	21 032	26 776

Forrás: World Bank: GDP per capita PPP (2021b)

²²⁸ The Dialogue: *Remittances, Migration and Development in Nicaragua* (2018. november 9.).

A latin-amerikai (–7,7%) és a közép-amerikai átlagnál (–6,6%) a nicaraguai gazdaságot makroszinten kevésbé rázta meg a koronavírus-járvány; 5,5%-os GDP-csökkenéssel zárta a 2020-as évet.²²⁹ Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a pandémia a marginalizált rétegeket fokozottabban érinti, így hosszú távú társadalmi-gazdasági hatásokra kell felkészülni. Nicaraguában a lakosság háromnegyede a járvány (és a korlátozások) által leginkább sújtott informális szektorban dolgozott/dolgozik.²³⁰ Mivel a lakosság közel egyharmada (29,6%, 2014) már a pandémia előtt is a szegénységi küszöb alatt élt – a kormány aránylag sikeres felzárkóztatási programjai ellenére²³¹ –, megtakarítások hiányában a bevételek mérséklődése, elvesztése (munkanélküliség növekedése, külföldről hazaküldött összegek és állami támogatás csökkenése) végzetes lehet; a szegényeket mélyszegénységbe, míg a középrétegek egy részét szegénységbe taszíthatja. Az emberi fejlettségi mutató (Human Development Index) 189 országból a 128. helyre rangsorolta Nicaraguát 2020-ban. 10 évvel korábban 115. volt 169 államból. Nem tudott előrelépni.

5. táblázat. HDR-adatok Nicaraguára vonatkozóan

	Várható élet- tartam (években)	Átlagos iskolázott- ság (években)	GDP/fő PPP (USD)
2010	73,8	5,7	2567
2019	74,5	6,9	5284

Forrás: UNDP: *Human Development Report 2010*. New York, United Nations, 2010.

és UNDP: *Latest Human Development Index Ranking*. New York, United Nations, 2020b

²²⁹ CEPAL: *Panorama Social de América Latina*. 2020 (LC/PUB.2021/2-P/Rev.1), Santiago, 2021. 49.

²³⁰ BTI: *BTI 2018 Country Report – Nicaragua*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2018a. 17.

²³¹ Az értékek korábban jóval magasabbak voltak, a lakosság több mint 40%-a élt a szegénységi küszöb alatt (2001: 45,8%; 2005: 48,3%; 2009: 42,5%). Forrás: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=NI>. Az Ortega-kormányzat a következő jelentősebb társadalmi felzárkóztatási programokat indította el: *Hambre Cero* (zéró éhezés), *Desempleo Cero* (zéró munkanélküliség) és *Usura Cero* (zéró uzsora) (BTI [2018a]: i. m. 22). A járvány okozta gazdasági és egyéb válság miatt a kormány azonban minden bizonnyal kevesebbet tud majd ilyen programokra költeni a jövőben.

A lakosság a 20. században számottevően megnőtt, 1950 és 2000 között csaknem megnégyesződött (1950: 1,3 millió; 2000: 5,1 millió fő). A növekedés üteme az 1970-es évektől kezdett lassulni, azonban a nicaraguaiak száma az előrejelzések szerint 2070 környékén lesz a legmagasabb, ekkor közel 9 millióan fognak az országban élni.²³² Jelenleg 6,7 millióan laknak Nicaraguában (2021), és a lakosok többsége a nyugati részeken koncentrálódik. Itt található a legnépesebb városok: a főváros, Managua, amely az ország egyetlen több mint 1 millió főt számláló települése; a 200 ezres León; majd számos nagyjából 100 ezres város, úgymint Masaya, Chinandega, Granada stb. Az egykor fővárosaspiráns Granada nevezetes gyarmati korból megmaradt épületeiről és az évente megrendezésre kerülő nemzetközi költészeti fesztiválról. Kulturális központ; számos irodalmár, például Ernesto Cardenal katolikus pap és költő szülőhelye. Az egykori vetélytárs, León Nicaragua másik kulturális fellelővára. Egyeteme 1812-ben jött létre, már a függetlenségi harcok időszakában, s így a leóni lett a gyarmati kor utolsó egyetemalapítása Latin-Amerikában. Leónban található Latin-Amerika harmadik legnagyobb katedrális. Itt nyugszik a nicaraguai költő és diplomata, Rubén Darío.²³³ A 20. századi modernista irányzatok atyjának tekintett és a „spanyol nyelv hercegének” is nevezett Darío nevét viseli a költő szülővárosa Nicaraguában, amelyet 1920 óta Ciudad Dariónak neveznek, továbbá a nicaraguai Nemzeti Színház. A Leónban összpontosuló liberális politikai elit és a konzervatívok bástyájának számító Granada vetélkedését és viszályát elkerülendő a 19. század közepétől Nicaragua fővárosa Managua lett.

Politikai élet

Nicaragua politikai életét autoriter és diktatórikus kormányzatok jellemezték. Az Amerikai Egyesült Államok többször beleszólt az ország irányításába, azonban nem a politikai rendszer jellege, hanem geostratégiai megfontolások alapján. A 20. század elején például megbuktatták José Santos Zelaya

²³² Population Review: *Nicaragua – Population* (2021).

²³³ 1904 májusában Budapesten járt, látogatása Jókai Mór temetésével esett egybe.

elnököt, mert célja volt az Amerikát átszelő csatorna megépítése Nicaraguában, ugyanakkor az USA-nak már Panamához kötődtek közvetlen érdekei. 1914. augusztus 5-én került sor a Bryan–Chamorro-szerződés aláírására, alig néhány nappal azután, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia július 28-án hadat üzent Szerbiának. Az okmányt William Jennings Bryan USA külügyminiszter és Emiliano Chamorro nicaraguai tábornok írta alá. Az Amerikai Egyesült Államok megkapta a jogot, hogy bármikor a jövőben – időbeli korlátozás nélkül – csatornát építhessen Nicaraguában, valamint hogy a Csendes-óceánra nyíló Fonseca-öbölben²³⁴ tengerészeti bázist tarthasson fenn 99 éven keresztül, továbbá hasonló feltételekkel, azaz 99 évig (fenntartva a hosszabbítás lehetőségét) bérleti jogot formálhatott az ország atlanti partjától nagyjából 70 km-re található Kis és Nagy Kukorica-szigetre.²³⁵ A szomszédos államok tiltakoztak, és a Közép-amerikai Bírósághoz fordultak, amely jogosnak ítélte fenntartásaikat, azonban a szerződés életben maradt.²³⁶ Az USA stratégiai érdekeinek védelmében amerikai fegyveres erők érkeztek Nicaraguába 1912-ben, és 1925-ig maradtak, majd rövid kihagyás után újra visszatértek (1926–1933).²³⁷ Ellenük, s általánosságban az idegen katonai jelenlét ellen, a szuverén Nicaraguáért harcolt Augusto C. Sandino gerillaserege.

Az 1930-as évek elején Nicaraguában tehát számolnunk kell külföldi megszálló erővel (USA), az amerikaiak ellen küzdő gerillákkal és az USA által létrehozott Nemzeti Gárda (1925-ben jött létre, amerikaiak képezték ki tagjait helyiekből) tevékenységével, továbbá a begyűrűző gazdasági világválság és az 1932-es – Managuát romba döntő – földrengés negatív gazdasági és társadalmi hatásaival. A krízis enyhítésének egyik mérföldköve az amerikai tengerészgyalogosok kivonása volt (1933). Herbert Hoover amerikai elnököt

²³⁴ Az öblön három ország, El Salvador, Honduras és Nicaragua osztozik. Kedvező természeti adottságokkal rendelkező kikötőiről ismert.

²³⁵ Tratado Bryan–Chamorro. *Estudios de Derecho*, 6. ([2014] 2017). 53–54. Art i. és ii.

²³⁶ Az, hogy az Amerikai Egyesült Államok ignorálta a bíróság döntését, hozzájárult a szervezet meggyengüléséhez, amely 1918-ban meg is szűnt. A Bryan–Chamorro-egyezmény egészen 1970-ig fennmaradt, amikor is Nixon amerikai és Anastasio Somoza Debayle nicaraguai elnök megállapodott eltörléséről.

²³⁷ Clifford L. Staten: *The History of Nicaragua*. Santa Barbara, CA, Greenwood, 2010. xix.

részben belső okok (kiadások csökkentése a gazdasági világválságot követően; Nicaraguában elesett amerikai tengerészgyalogosok számának és az ezzel kapcsolatos hazai kritikáknak a mérséklése), részben külső okok vezérelték. Megváltozott a nemzetközi környezet; az Amerikai Egyesült Államok német és japán kapcsolataiban feszültségek jelentkeztek. Éppen ezért vált fontossá, hogy az USA javítsa a nexust a latin-amerikai államokkal, hogy azok inkább hozzá húzzanak, ne találhasson a német és a japán vezetés könnyen szövetségesekre a régióban. Az amerikai megszálló erők távozásával megindultak a béketárgyalások. 1934 januárjában egy ilyen, az elnöki palotában tartott megbeszélésről távozott Sandino, amikor a Nemzeti Gárda tagjai, illetve a Gárdához köthető személyek meggyilkolták. A szervezet vezetője 1933 óta az az Anastasio Somoza García volt, aki 1936-ra magához ragadta az ország irányítását, miután kiebbrudalta az elnöki székből feleségének nagybátyját, Juan Bautista Sacasát.

1936 és 1979 között a Somoza család irányította az országot, ez az időszak az ún. Somoza-diktatúra. Ebben a családi diktatúrában az elnöki székből először az apa, majd fiai ültek. Anastasio Somoza mind politikai, mind gazdasági téren saját kezébe kívánta venni az irányítást. Amikor az ország élére került, csak egy kis kávéültetvénye volt, 20 évvel később, halálakor legalább 60 millió dollárra rúghatott személyes vagyona. Övé volt Nicaragua megművelhető földterületének 10%-a, 51 szarvasmarhatelepe, 46 kávéültetvény, számos gyár és fővárosi ingatlan.²³⁸ Az 1940–50-es évek gazdasági fellendülése nem az ország vagy annak lakossága, hanem sokkal inkább Somoza vagyonát gyarapította. Végül 1956-ban Rigoberto López Pérez költő és zeneszerző lelőtte a diktátort. Ugyan az USA támogatásával még egy panamai kórházban küzdöttek az életéért, pár nap múlva Anastasio Somoza meghalt. Az irányítást fiai vették át; először Luis Somoza Debayle (1967-ben 44 évesen szívrohamban elhunyt), majd öccse, a West Pointon végzett, keményvonalas Anastasio Somoza Debayle. A család vagyona tovább nőtt, a 70-es évek végére 400–500 millió dollár közé becsülték. A Somozáknak kezén voltak az ország legnagyobb cégei (például vasúttársaságok, nemzeti légitársaság, bankok, újságok, az ország egyetlen

²³⁸ The Somoza Apparatus. *NACLA Report on the Americas*, 12. (1978), 6. 6–7.

tv-adója, építkezési anyagok gyártása stb.).²³⁹ Közben az átlagember egyre nehezebben tudott megélni. „A Somoza-rendszer utolsó három évében az egy főre eső GDP 1069-ről 680 dollárra zuhant (1995-ös USD-árfolyamon számolva). 1979-ben az államadósság GDP-arányos értéke elérte a 80%-ot.”²⁴⁰ A politikai szabadságjogok hiánya, az ellenzék elnyomása, az általános szegénység, vele szöges ellentétben pedig a Somozák gazdagsága egyre nagyobb elkeseredést és feszültséget szült. Az utolsó csepp a pohárban az 1972-es földrengés lehetett, amely a főváros, Managua nagy részét romba döntötte. A Nemzeti Gárda a rászorulóknak segítsége helyett fosztogatott, és a külföldi segélyek jelentős része a Somoza családot gazdagította.²⁴¹ Egyre többen látták a fegyveres felkelést szükségesnek. Az 1962-ben megalakult és Augusto Sandino nevét felvevő Sandinista Nemzeti Felszabadítási Front (FSLN) soraiban is a fegyveres alternatíva hívei erősödtek meg. Úgy gondolták, hogy akár erőszakos úton is a hatalom átvételére kell törekedni. Erre végül is 1979-ben került sor. Anastasio Somoza Debayle elmenekült az országból. A bukott diktátort Alfredo Stroessner katonai diktatúrája fogadta be, de a luxuséletet folytató Somoza nem sokáig élvezhette a paraguayi vendégszeretetet, mert 1980-ban az argentin *Ejército Revolucionario del Pueblo* (ERP) gerillaszervezet egyik kommandója likvidálta.

A sandinista hatalomátvétel után Nicaraguában 5 tagú junta alakult az ország irányítására. A meghirdetett programban politikai pluralizmus, vegyes gazdaság és el nem kötelezett – a bipoláris világ egyik táborához sem húzó – külpolitika szerepelt. A terveket azonban jelentősen módosították a hidegháborús koordináltak. A sandinisták konzervatív, jobboldali diktatúrát győztek le, így a bipoláris világban automatikusan „balosnak” számítottak. Ráadásul pont olyan időszakban, amikor a két szuperhatalom viszonya megromlott – 1979-től, az afganisztáni szovjet intervenciótól számítjuk a kis hidegháború időszakát. Az Amerikai Egyesült Államok ezért még érzékenyebben reagált a közép-amerikai eseményekre,

²³⁹ The Somoza Apparatus (1978): i. m. 7.

²⁴⁰ Nancy Bidsall – John Williamson – Brian Deese: *Delivering on Debt Relief: From IMF Gold to a New Aid Architecture*. Washington, DC, Center for Global Development/Institute for International Economics, 2002. 134.

²⁴¹ Alan Riding: Nicaraguans Accused of Profiteering on Help the U. S. Sent After Quake. *The New York Times*, 1977. március 23.

s mindenképpen szerette volna elkerülni azt, hogy „második Kuba” jöjjön létre. A határozottabb fellépést támogatta maga az új amerikai elnök, a republikánus Ronald Reagan (1981–1989) is.

A sandinistáknak azonban nemcsak az USA-val kellett felvenniük a küzdelmet, hanem maga az ország is megosztottnak bizonyult. Míg a sandinisták célja az egységesítés volt, az atlanti részek meg szerették volna őrizni különbözőségüket. A korábbi időszakokban a központi kormányzatok által elhanyagolt régió – amely így a Somoza-diktatúrától is kevésbé szenvedett, mint az ország többi része – nem örült a sandinisták figyelmének.²⁴² Az alfabetizációs kampány például, amely egyébként nagy sikernek örvendett, az ország keleti részeiben ellenérzéseket szült, mivel kezdetben csak spanyolul folyt, s ez a helyi nyelvek gyengüléséhez, feladásához vezethetett volna. Az atlanti parton élők úgy érezhették, a központi kormányzat rájuk települ, elnyomja hagyományait, míg a sandinista vezetést meglepetésként érte Nicaragua másik, általuk kevésbé ismert atlanti/karibi arca. A keleti részeken élők autonómiát akartak, a managuaui politikai vezetés azonban elzárkózott ettől. A feszültség fegyveres összecsapásokhoz vezetett. A kormány ellen harcoló bennszülött, elsősorban miszkító indiánokból szerveződött csapatokat és Nemzeti Gárda-tagokat (együtt contrák) 1981-től az Amerikai Egyesült Államok is támogatta. A contrák elleni harc a nicaraguaui költségvetés egyre nagyobb hányadát emésztette fel, az évtized végére már a kormány bevételeinek a felét. A polgárháborús helyzetet megsínylette a mezőgazdasági termelés (fegyveres konfliktus által tönkretett területek; konfliktuszónákból elmenekülő lakosság), a felzárkóztatási programok (nem jutott rájuk elegendő pénz) s a sandinisták által a Somoza-diktatúra megdöntésekor még hangoztatott politikai pluralizmus. A politikai rendszer egyre zártabbá vált,²⁴³ fokozódtak a gazdasági nehézségek. A sandinisták a szocialista világhoz fordultak segítségért; nicaraguaui delegációk Magyarországon is többször megfordultak. „A nicaraguaui vezető szerint – írta összefoglalójában dr. Várkonyi Péter

²⁴² Mateo Cayetano Jarquín: Red Christmases: the Sandinistas, Indigenous Rebellion, and the Origins of the Nicaraguan Civil War, 1981–82. *Cold War History*, 18. (2018), 1. 5.

²⁴³ Tim Merrill (szerk.): *Nicaragua: A Country Study*. Washington, DC, Federal Research Division, Library of Congress, 1994. xxxii.

Daniel Ortega magyarországi látogatásával kapcsolatban 1985-ben – elsősorban a külső források biztosíthatják, hogy a sandinista rendszer gazdasági alapjai fennmaradjanak. Alapvető külső forrásként a szocialista országok maradtak meg Nicaragua számára. Ezért kérik, hogy mostani segélykérésüket barátaik politikai megfontolások alapján bírálják el.”²⁴⁴ 10 millió dollár (USD) kormányhitelt kértek – magyar termékek vásárlására –; helyette Magyarország 30 millió forint térítésmentes árusegélyt biztosított.

Az évtized második felétől az Amerikai Egyesült Államok fokozta a gazdasági nyomást a sandinista vezetésen; 1985-től embargót vezetett be a nicaraguai árukra. Nem sokkal később azonban kipattant az Irán–contra-botrány, s ez változást hozott az USA Nicaragua-politikájában. Kiderült, hogy amerikai fegyvereket adtak el a fegyverembargó alatt álló Iránnak – amerikai túszerként cserébe –, s a fegyverüzletből befolyó összeg a contrák támogatását szolgálta. Az amerikai kongresszus mindezek következtében 1987-től megtiltott bármilyen katonai segítségnyújtást a contráknak. A contrák USA-segítség nélkül nem tudtak győzni,²⁴⁵ azonban ekkorra már a sandinisták sem voltak elég erősek ahhoz, hogy a maguk javára billentsék a mérleg nyelvét.

Bár a polgárháború miatt jelentősen gyengült a sandinisták belső támogatottsága, úgy gondolták, hogy egy népi forradalom (mint a sandinista) nem veszíthet az urnáknál, így magabiztosan indultak az 1990-es választásokon. Addigra azonban a lakosság már belefáradt az éveken keresztül húzódoó fegyveres konfliktusba, békét akart. Ugyan Daniel Ortega akkor még nagyon népszerű volt, a többség mégis a Somozák által 1978-ban meggyilkoltatott Pedro Joaquín Chamorro Cardenal sajtómágnás özvegyére, Violeta Chamorróra szavazott. „Rám szavaztak, mert 50 év Somoza-uralom és 10 év sandinista irányítás után gyökeres változást akarnak” – nyilatkozta Doña Violeta.²⁴⁶ Célja a nemzeti megbékélés, a béke és a gazdasági jólét alapjainak megteremtése volt. Chamorrót a 14 pártból álló *Unión Nacional Opositora* (UNO, Nemzeti Ellenzéki Unió)

²⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL 1985, TÜK iratok, Nicaragua 113d/111.

²⁴⁵ Merrill (1994): i. m. xxii–xxxiii.

²⁴⁶ M. A. Bastenier: Reportaje: la derrota del sandinismo. Violeta Chamorro: „Aquí mando yo”. *El País*, 1990. március 11.

támogatta, egy olyan rendkívül heterogén koalíció, amely közös nevezőre talált a sandinisták megdöntésében, viszont a kormányzás terén már nem feltétlenül értett egyet. Violeta Chamorro kormányzásával kapcsolatban a rugalmasságot és az empátiát gyakran említik.²⁴⁷ Mindkettőre szüksége volt ahhoz, hogy az átmenet időszakában politikai támogatottságának legalább egy részét megtarthassa, és hogy az országban dúló fegyveres harcoknak véget vethessen. A contrák 1990 júniusában tették le a fegyvert. Egyes csoportjaik azonban tovább harcoltak (*ReContras*), ellenük a *Recompas* lépett fel. A sors iróniája, hogy idővel közeledni kezdtek, mivel mindkét csoport elutasította a kormány politikáját. Így jött létre az ún. *Revueltas* nagyjából 2000 fős csapata. Bár sokan ellenezték, Violeta Chamorro megerősítette Humberto Ortega Saavedrát pozíciójában, továbbra is a hadsereg főparancsnoka maradt, de már nem a sandinista seregé, hanem az átalakuló nicaraguaié. A leköszönő elnök, Daniel Ortega testvérére, a sandinista népi hadsereg (*Ejército Popular Sandinista*, EPS) alapítójára és vezetőjére hárult tehát a feladat, hogy a katonák számát csökkentse, a hadsereget modernizálja, és erősítse a civil kontrollt. Humberto Ortega „megtartása” egyszerre volt gesztus a sandinisták felé és kompromisszum, „Violeta nem a háborút nyerte meg, hanem a választásokat”.²⁴⁸

Chamorro elnöki ciklusa politikai és gazdasági liberalizációt hozott. A romokban heverő gazdaság helyreállítására a kormány 1991 márciusában meghirdette az IMF-fel együtt kidolgozott és a szervezet által felügyelt gazdasági stabilizációs tervet. A jelentős nemzetközi segítségnek is szerepe lehetett abban, hogy rövid átmeneti időszakot követően a makrogazdasági mutatók jelentősen javultak.

Chamorro nyitottságához családi háttere is hozzájárulhatott. Fia, Carlos Fernando beállt a sandinisták közé, az FSLN hivatalos lapjának (*Barricada*) a főszerkesztője volt, és Daniel Ortega 1984-es elnökválasztási kampányának médiával és propagandával kapcsolatos részét irányította. Ugyanakkor lánya, Cristiana végigkísérte Violeta elnökségét és veje, Antonio Lacayo kulcsembereknek számított a kabinetben mint *Ministro de Presidencia* – akár miniszterelnöknek is

²⁴⁷ Pedro Ramírez (szerk.): La transición: Los años de Doña Violeta. *Fundación UNO*, 2005.

²⁴⁸ Ramírez (2005): i. m.

fordíthatnánk.²⁴⁹ Violeta meggyilkolt férje, Pedro Joaquín Chamorro és Ernesto Cardenal, a felszabadítási teológia egyik vezéralakja, a sandinista időszak kulturális minisztere unokatestvérek voltak.

Doña Violetát az ország élén Arnoldo Alemán Lacayo (1997–2002) követte. A jogi végzettséggel bíró Alemán a sandinisták esküdt ellenségének számított. Ebben politikai nézetei mellett személyes és családi háttere is szerepet játszhatott. Apja a Somoza-időszakban magas pozíciót töltött be, az 1979-es forradalommal azonban nemcsak ezt veszítették el, hanem a család birtokainak egy részét is államosították. Alemánt 1980-ban a sandinisták letartóztatták, és 7 hónapig fogva tartották ellenforradalmi tevékenység gyanújával. Emiatt nem vehetett részt apja temetésén 1980-ban Miami-ban.²⁵⁰ Az *El Gordónak* (A kövér) becézett joviális politikus 1990–1995 között Managua népszerű polgármestere volt, ami sokat segített sikeres elnökválasztási kampányában. Alemán azonban saját zsebre is dolgozott, s fontos volt számára, hogy elnöksége után is büntetlen maradjon, és hogy a politikai hatalomból továbbra is részesüljön. Ezzel egy időben az FSLN nagy kihívásokkal küszködött: Augusto C. Sandino születésének 100. évfordulóján, 1995-ben megalakult a rivális *Movimiento Renovador Sandinista* (MRS) párt; az 1996-os elnökválasztáson az FSLN jelöltje, Daniel Ortega a szavazatok 38%-ával csak 2. lett, és nem sokkal később nevelt lánya, Zoilamérica Narváez Murillo feljelentette nemi erőszak és szexuális zaklatás vádjával.²⁵¹

Félretéve korábbi ellentétüket Alemán és Ortega politikai alkut (*El Pacto*) kötött az ezredfordulón. Ennek része volt a választási rendszer módosítása, amelyet a *Partido Liberal Constitucional* (Alkotmányos Liberális Párt) és az FSLN támogatásával keresztül is vittek. A változtatás értelmében ezentúl egy politikai erőnek elég volt legalább a szavazatok 35%-át megszerezni és minimum 5%-kal vezetni a második helyezett előtt ahhoz, hogy már az első körben megnyerje a választásokat.²⁵² Ez a módosítás nagyon fontos volt Ortégának, hiszen a sandinisták támogatottsága általában 40% körül mozgott. Második kör esetében,

²⁴⁹ David Close: *Nicaragua – The Chamorro Years*. USA, Lynne Rienner, 1999. 72–73.

²⁵⁰ Dan La Botz: *What Went Wrong? The Nicaraguan Revolution*. Leiden, Brill, 2016. 293.

²⁵¹ Paco Gómez Nadal: La hijastra de Ortega le denuncia ante un tribunal por violación y abusos. *El País*, 1998. május 19.

²⁵² BTI (2018a): i. m. 5.

amikor a két legtöbb szavazatot kapott jelölt méri össze erejét, nem volt valós esélyük, hiszen nem tudták volna a támogatói bázisukat jelentősen bővíteni, az ellenzék összefogása mellett. Ugyanakkor várható volt, hogy az új feltételeknek meg tudnak majd felelni. Továbbá Alemán a törvényhozás tagja lehetett elnöksége után, mivel a Pacto a volt elnöknek fenntartott egy képviselői széklet. Így Alemán büntetlenséget szerezhette. Az elnöki székben korábbi alelnöke, Enrique Bolaños Geyer (2002–2007) követte. Bolaños korrupcióellenes lépései csakhamar elődjéhez is elvezettek. Alemánt korrupció és pénzmosás vádjával 2003-ban mégis elítélték, 20 év szabadságvesztésre. Egészségi okokból azonban nem börtönben, hanem házi őrizetben kezdte el letölteni büntetését.²⁵³ Nem sokkal később azonban, Daniel Ortega hatalomra kerülésével, felmentették. Alemán egyébként felkerült a Transparency International top 10-es, a világ legkorruptabb vezetőit felsorakoztató listájára (Latin-Amerikából Alberto Fujimori perui elnök 600 millió dollárral a hatodik, Alemán 100 millió dollár zsebre tett pénzzel a kilencedik helyen végzett).²⁵⁴

Daniel Ortega a 2006-os választásokat megnyerte. Ehhez kellett az új választási szabályok és a vetélytárs politikai erők megosztottsága. A második és harmadik helyen végzett jelöltek 28 és 27%-ot, azaz 55%-ot kaptak összesen. Ortega csak a szavazatok 38%-át szerezte meg (a szokásos 40% körüli eredménnyel zárt),²⁵⁵ azonban mégis nyert, hiszen megvolt a 35% voks és az 5%-os előny, ami ekkortól már elegendőnek számított. Választási győzelme illeszkedett a rózsaszín dagály – az (új) baloldal hatalomra kerülése – jelenségéhez a régióban. 2011-ben Ortega az akkor érvényes alkotmány alapján nem indulhatott volna, mivel kétszer már betöltötte az elnöki pozíciót – egyszer az 1980-as évek második felében, egyszer pedig 2007–2012 között –, ennek ellenére a politikus újra versenybe szállt az elnöki székért, és a hivatalos végeredmény alapján a szavazatok 62%-át szerezte meg. Ez szavazóbázisának jelentős növekedését mutatja a 2006-os eredményekkel összehasonlítva. A statisztika szépséghibája, hogy

²⁵³ Juan Daniel Treminio: El pacto Ortega–Alemán sigue vigente. *Coyuntura*, 2018. augusztus 30.

²⁵⁴ BBC: *Suharto Tops Corruption Rankings* (2004. március 25.).

²⁵⁵ PDBA: República de Nicaragua. Resultados elección presidencial 2006. *Political Database of the Americas*, 2007.

több nemzetközi megfigyelő (például AÁSZ, EU) nem ismerte el a választások eredményét. A 2016-os választásokra megfigyelőket már nem is hívtak. A hivatalos végeredmény szerint Ortega 72%-ot könyvelhetett el, 10%-kal többet, mint az előző elnökválasztáson. A politikai szféra Ortega 2007-es hatalomra kerülésével egyre inkább beszűkült. Az ellenzék nemcsak hogy nem egyenlő esélyekkel indul a választásokon, de vezetőit megpróbálják ellehetetleníteni. 2021-ben újra elnökválasztásokat tartottak. Cristiana Chamorro – Doña Violeta lánya és a 2015-ben repülőgép-szerencsétlenségben elhunyt Antonio Lacayo özvegye – bejelentette, hogy indulni szeretne. A 65 éves újságíró minden bizonnyal sokakban felidézte az 1990-es sandinista választási vereség emlékét, édesanyja győzelmét. Letartóztatták, házi őrizetbe került; pénzmossással vádolták meg, amelyet a vád szerint a Violeta Chamorro Alapítvány bonyolított volna. Szintén letartóztatták unokatestvérét, Juan Sebastián Chamorro közgazdász-vállalkozót, aki a 21. század elején pénzügyminiszter-helyettes volt Enrique Bolaños elnöksége alatt, és a 2021-es választásokon elnökjelöltként kívánt indulni. Hasonló sorsa jutottak Daniel Ortega egyéb potenciális riválisai is. A diplomata Arturo Cruz Sequeirát; az újságíró Miguel Mora Barberenát; a konzervatív párt vezetőjét, Noel Vidaurrét, aki Violeta Chamorro elnöksége idején külügy- és gazdasági miniszterhelyettes volt (1990–1992); Medardo Mairenát, a vidéki parasztság szószólóját; továbbá Félix Alejandro Maradiagát²⁵⁶ is letartóztatták a hatóságok.

A 2021 novemberi választásokon a hivatalos statisztikák szerint a szavazók 65%-a járult az urnához, míg az *Urnas Abiertas* NGO szerint a részvétel mindössze 18,5%-os volt.²⁵⁷ Sokan bojkottálták a választást, hiszen az ellenzéki

²⁵⁶ 1988-ban, 12 éves korában a polgárháborús helyzet miatt családja az Amerikai Egyesült Államokba küldte, ahol egy ideig menekülttáborban, majd nevelőszülőknél élt. 1990-ben tért haza Nicaraguába. Később tanulmányait külföldön folytatta (közigazgatás – Harvard Kennedy School; megújuló energiák, mérnöki diploma – Barcelonai Egyetem). 1997 és 2001 között a polgárháborúban harcolók társadalomba való reintegrációját segítő állami intézményt vezette (*Oficina de Reintegración de Excombatientes*), majd a Védelmi Minisztérium élén állt (2002–2006). A Világ-gazdasági Fórum résztvevője, a nicaraguai ellenzék prominens tagja. 2016-ban a *Forbes* magazin a legbefolyásosabb közép-amerikaiak közé sorolta. Forrás: US Congress: *Biography – Felix Maradiaga* (é. n.).

²⁵⁷ Leila Miller: The Secret-poll Watchers of Nicaragua. How They Monitored a Questionable Presidential Election. *Los Angeles Times*, 2021. november 10.

vezetők bebörtönzése, a nemzetközi, pártatlan választási megfigyelők hiánya és általánosságban az országban uralkodó politikai viszonyok nyilvánvalóvá tették a hivatalos végeredményt: Ortega győzelmét.²⁵⁸ A kis híján 76 éves politikus „stílusosan” közel 76%-kal nyerte az elnökválasztást. Pártja a Nemzetgyűlés 90 helyéből 75-öt szerzett meg.²⁵⁹ A választások eredményét nem ismerte el az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió, valamint számos latin-amerikai ország sem. Ugyanakkor Oroszország, Venezuela és Kuba vezetői támogatásukról biztosították Ortégát.

Külkapcsolatok

A sandinista vezetés és a szocialista világ között intenzív kapcsolati háló jött létre a 80-as években. Azonban ezek elsősorban politikai-ideológiai alapokra épültek, amelyek a hidegháború végével megszűntek. A volt szocialista országok külpolitikai orientációt váltottak, elfordultak a korábban „kötelező” kapcsolatoktól. Nicaragua sem volt többé prioritás. Magyarország például már 1990-ben átköltöztette nagykövetségét Managuából San Joséba, Costa Rica fővárosába. 1993 óta, amikor is anyagi nehézségekre hivatkozva utóbbit bezárta, nem működik magyar nagykövetség a közép-amerikai földhídon.

Az 1990-es választásokat megnyerő Violeta Chamorro elsősorban az Amerikai Egyesült Államokkal és a nyugati világgal kereste a kapcsolatokat, természetesen a latin-amerikai regionális partnerek mellett. Chamorro győzelmével a sandinisták ellenzékbe kerültek, és abban is maradtak egészen a 21. század elejéig, Daniel Ortega 2006-os választási győzelméig. Utóbbi elsősorban belső nicaraguai folyamatokkal magyarázható, s az előző fejezetekben részletesen tárgyaltuk is. Azonban fontos megemlíteni a regionális kontextust, amely nem más, mint a rózsaszín dagály, azaz a latin-amerikai (új) baloldal hatalomra

²⁵⁸ Az alelnökjelölt Ortega felesége: Rosario Murillo volt.

²⁵⁹ 100% Noticias: *CSE incrementa participación a 2,860,559 votantes y asigna 75 de los 90 diputados al FSLN* (2021. november 8.); Al-Jazeera: *What Next for Nicaragua as Ortega Prepares for Fourth Term?* (2021. november 9.).

kerülése a régió számos országában. A sandinisták visszatérése az ország élére ebbe szervesen illeszkedett. Ortega elnöksége a külpolitikai orientáció módosulásához vezetett, belépett a Fidel Castro és Hugo Chávez által megálmodott, kubai–venezuelai tengelyen alapuló antiimperialista ALBA bolívari szervezetbe (2007). Venezuela kiemelt kapcsolat lett, Ortega első elnöki ciklusa alatt a venéz állam Nicaragua harmadik legfontosabb kereskedelmi partnerévé vált. A nicaraguai vezetés a politikai támogatásért cserében gazdasági segítséget, kedvező áron kőolajat, beruházásokat, segélyeket kapott. Chávez halálával (2013), az olajárak bedőlésével, a venezuelai politikai, gazdasági és humanitárius válság elmélyülésével azonban Venezuela már nem tudta tovább támogatni Nicaraguát. Új partnerek után kellett nézni. A latin-amerikai államok azonban egyre inkább elzárkóztak a diktatórikus közép-amerikai országtól.

Kézenfekvőnek tűnt Oroszország, hiszen annak idején, első elnöksége során (1980-as évek második fele) Ortega a Szovjetunióval baráti viszonyt ápol, többször járt személyesen Moszkvában és a szocialista tömb országaiban. A nicaraguai érdeklődés egybeesett azzal a putyini külpolitikai nyitással, amely vissza kívánta szerezni a Szovjetunió pozícióit (legalábbis részben) a latin-amerikai régióban. Az orosz kapcsolat mellett szólt az is, hogy a nicaraguai hadsereg felszerelése nagyrészt szovjet, illetve posztsovjét.

Új partnerként jelentkezett a Kínai Népköztársaság. Kína számára Nicaragua politikai okok miatt fontos, egyike volt azon kevés országnak a Földön, amely még mindig elismerte Tajvant. A Kínai Népköztársaság növekvő gazdasági jelenléte és az Ortega-rendszer fokozódó nemzetközi elszigetelődése azonban 2021 decemberében elhozta a pekingi vezetés által várt váltást. Nicaragua felvette a diplomáciai nexust Kínával, és megszakította kapcsolatait Tajvannal.

2013 nyarán a nicaraguai törvényhozás megszavazta, hogy óceánközi csatorna épüljön az országban. A koncessziót egy kínai vállalkozó kapta meg 50 évre. Az eredeti tervek szerint a csatorna építése 2014 decemberében kezdődött volna, azonban 2021 nyaráig erre nem került sor. A csatorna esetében érdemes visszanyúlni a 19. századig. Az 1800-as években, különösen a kaliforniai aranylázzal egyre fontosabbá vált az, hogy a kontinens atlanti partjáról a csendes-óceáni partvidékre (biztonságosan és olcsón) lehessen utazni. Akkoriban a legnépszerűbb

opciók a következők voltak: 1. átkelés a Tehuantepec-szoroson Mexikóban, 2. átkelés Nicaragua területén, 3. átkelés a Panama-szoroson (szárazföldi úton, hiszen ekkor még nem volt csatorna) és 4. Dél-Amerika körbehajózása. A nicaraguai alternatívát sokan választották, mert a San Juan folyón fel lehet hajózni a Cocibolca-tóig, s onnan csak 12 mérföldet kellett megtenni szárazföldön ahhoz, hogy a Csendes-óceán partvidékére érjenek. Nem véletlen, hogy William Walker Közép-Amerikában próbált szerencsét zsoldosseregével, és 1856-ban Nicaragua elnökének kiáltotta ki magát. Ezt az útvonalat próbálta megszerezni, jelentős anyagi haszon reményében.²⁶⁰ Walkert végül elkapták, és 1860-ban kivégezték. Az óceánközi csatorna végül Panamában épült meg, a közlekedés 1914-ben indult meg rajta. Csaknem 100 évvel később, a 21. században újra komolyan felmerült egy Nicaraguát átszelő csatorna terve. Most azonban már másképp kellene megépíteni, hiszen a hajók sokkal nagyobbak, több árut szállítanak. Így sem a San Juan folyó, sem a Cocibolca-tó mélysége nem lenne elegendő, ezek medrét kotorni kellene. Azaz a csatorna megépítése költséges lenne, továbbá olyan jelentős környezeti változásokat indukálna, amelyek közép- és hosszú távon egyáltalán nem biztos, hogy megérnék az országnak.

Nicaragua külpolitikai mozgásterére egyre inkább beszűkül az Ortega-kormányzat diktatórikus irányítása miatt. Az ALBA-n kívül az ország viszonya a nemzetközi szervezetekkel általában konfliktusos. Az, hogy az Ortega-rendszer nemzetközileg egyre kevésbé szalonképes, anyagiakban is megmutatkozik. Míg az 1990-es években Nicaragua azon országok közé tartozott, amelyek a legtöbb nemzetközi segélyt kapták, azóta ezek az összegek jelentősen csökkentek.

Bár a legnagyobb nicaraguai diaszpóra Costa Ricában található, a két ország viszonya a feszültségektől nem mentes. A 2010-es években a közös határ többször képezte vita tárgyát.²⁶¹ Továbbá a Costa Rica-i vezetést aggasztja, hogy Nicaragua orosz tankokat vásárolt.²⁶²

²⁶⁰ Szente-Varga (2016c): i. m. 131–143.

²⁶¹ Végül a felek a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordultak. Forrás: Stephanie van den Berg: Costa Rica and Nicaragua in Border Dispute before World Court. *Reuters*, 2017. július 3.

²⁶² Rico: Costa Rica Concerned Over Nicaragua's Purchase of 50 Russian Tanks. *QCostarica*, 2016. április 28.

Míg az 1959-es forradalom Kuba, és Kubán keresztül Latin-Amerika felé terelte a szocialista világ érdeklődését, a Somoza-diktatúra 1979-es megdöntése, a sandinisták hatalomra kerülése a régió belül Közép-Amerikára irányította a figyelmet. A magyar külpolitikában Latin-Amerika korábban elsősorban Mexikót és Dél-Amerikát jelentette, a 80-as években azonban a korábbi fehér folt, Közép-Amerika „berobbant” ebbe a kapcsolatrendszerbe. 1980-ban Magyarország nagykövetséget nyitott Managuában, sorra érkeztek a földhídon zajló konfliktusokkal kapcsolatos jelentések (három országban dúlt polgárháború), és jelentek meg Közép-Amerika történelmével, folklórájával, irodalmával, aktualitásaival kapcsolatos kötetek, részben magyar, részben magyarra fordított külföldi szerzők tollából. A magyar politikai vezetés ugyan lelkesnek mutatkozott a nicaraguai változásokkal kapcsolatban, azonban a kezdetektől fogva aggasztották ennek költségvonzatai. A magyar gazdaság állapota egyre kevésbé engedte meg azt, hogy a kormány politikai-ideológiai alapon eszközöljön kiadásokat Latin-Amerikában. Ugyanakkor a nicaraguai vezetők a szocialista világot – és benne Magyarországot – sokkal erősebbnek és fejlettebbnek hitték, mint az valójában volt. A magyarországi látogatások során is a legmodernebb gyárat, városrészeket tekintették meg, és azt hitték, hogy ez az általános fejlettségi szint. Így kevesellték a támogatást. A KGST–Nicaragua Vegyes Bizottság 4. ülészakán 1987-ben a magyar delegáció kínos helyzetbe került. Rejtjeltáviratban a következőt írták haza: „Daniel Ortega elnök a delegációvezetők részére adott fogadáson, valamint Henry Ruiz külgazdasági együttműködési miniszter a plenáris ülésen – érzékeltetve álláspontjukat, miszerint Magyarország lehetőségei alatt támogatja Nicaraguát – a magyar segítségnyújtást látványosan és következetesen az utolsó helyen említette, amikor a szocialista országok segélyeit értékelte.” Felmerült, hogy a nicaraguai vezetést tájékoztatni kellene a magyar gazdasági helyzetről, hogy „megfelelően” értékeljék a magyar segítségnyújtást. A managuai magyar nagykövet szerint a nicaraguaiak „egyes szocialista országokat nem azok körülményei szerint, hanem adományaik nagyságának megfelelően

sorolják barátaik közé”.²⁶³ Az említett feszültségek ellenére a 80-as évtizedben a magyar–nicaraguai kapcsolatok látványosan fejlődtek. Azonban, mivel elsősorban politikai-ideológiai alapokra épültek, s ezek eltűntek a rendszerváltással, 1990 után a magyar–nicaraguai kapcsolatok is látványos leépülésnek indultak. A magyar nagykövetség Managuából átkerült Costa Rica fővárosába, San Joséba, ahol hamarosan bezárták.²⁶⁴

A 80-as évekbeli nicaraguai–magyar együttműködés és szolidaritás érdekes mementója a chinandegai mezőgazdasági szakiskola, amelynek felépítését Magyarország biztosította. Az anyagi háttérrel részben egy szolidaritási sorsjegyakcióból, részben kiadványokból, például az 1986-os labdarúgó-világbajnokságon elszenvedett magyar kudarc (6:0-s vereség a szovjet válogatottól) okait vizsgáló munka, T. András Emil *Mundial zárt kapuk mögött* című könyvének (KISZ, 1986) bevételéből fedezték. Az iskola Magyarországról a nicaraguai Corinto kikötőjébe szállított, nagyrészt előre legyártott elemekből készült, a költségek 50-55 millió forintot rúgtak.²⁶⁵

²⁶³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL 1987, TÜK iratok, Nicaragua 102d.

²⁶⁴ Mónika Sente-Varga: Relaciones frías en la guerra fría: Hungría y Nicaragua. *Secuencia*, 32. (2020b), 108. 1–28; Mónika Sente-Varga: Establecimiento de relaciones diplomáticas entre Hungría y Nicaragua. *Acta Hispanica*, 25 (2020a), 2. 177–188.

²⁶⁵ Népszava: *Szolidaritási sorsjegyakció Nicaraguáért* (1986. szeptember 3.). 11; Benda László: Iskola a határban. *Magyar Ifjúság*, 1987. február 13. 25; Mónika Sente-Varga: Relaciones húngaro-nicaragüenses en la década de los 80. In Manuel Alcántara – Mercedes García Montero – Francisco Sánchez López (szerk.): *Relaciones internacionales: 56.º Congreso Internacional de Americanistas*. Salamanca, Universidad de Salamanca, 2018. 82.

Costa Rica

Kolumbusz negyedik útja során járt a mai Costa Rica területén, neki szokták tulajdonítani a „gazdag part” elnevezést. A terület azonban a gyarmati időszakban nem kecsegtetett nagy perspektívával, ellenkezőleg, a központtól távol eső, jelentős bányászati kincsekkel nem rendelkező vidék a Spanyol Birodalom szegény, marginalizált, alig lakott szeglete volt. A közép-amerikai földsáv meghódítására 1519 és 1523 között került sor két irányból, a mai Mexikó és Panama felől.²⁶⁶ Az 1520-as években jött létre az első európai település, Villa de Bruselas, azonban kérészetlenség bizonyult az európaiak belső viszályai és a helyiekkel való ellenséges viszony miatt. Az 1560-as évektől indult meg jelentősebb – de számszerűleg még mindig kicsiny – európai betelepedés.²⁶⁷ Juan Vázquez de Coronado ebben az évtizedben alapította meg Cartago városát, amely a gyarmati időszakban a terület központjának számított.

Gazdaság és társadalom

A kávé, majd a banán lett a független Costa Rica fő exportterméke. Utóbbit a United Fruit Company honosította meg az ország keleti partvidékén ültetvényes formában a 19. század végén és a 20. század elején. A kávé jelentős része Puerto Limónon keresztül hagyta el az országot, ezért ide, a kikötőhöz épült az ország vasútvonala 1890-ben. A kávé és a banán, továbbá más trópusi gyümölcsök, például az ananász, jelenleg is fontos exportcikk, azonban Costa Rica exportpalettáján a legjelentősebb szerepet 2020 táján már az orvosi műszerek és az ortopédiai eszközök játszották (együtt 30%, 2019-ben). Ez szembevető különbség más közép-amerikai államokkal összehasonlítva, ahol a mezőgazdaság mellett a textilipar számít húzóágazatnak, és exportcikkeik nem vagy

²⁶⁶ Iván Molina Jiménez – Steven Paul Palmer: *Historia de Costa Rica: breve, actualizada y con ilustraciones*. Negyedik kiadás. San José, Editorial de la Universidad de Costa Rica, 2004. 20.

²⁶⁷ A Costa Rica területén élők száma csak az 1850-es évekre érte el a 100 ezer főt.

csak kismértékben tartalmaznak hozzáadott értéket. Costa Rica legfőbb export-partnere az Amerikai Egyesült Államok, de fontos felvevőpiac még Mexikó és a közép-amerikai országok. 2019-ben az USA-ba ment az export 38%-a.²⁶⁸

Fontos bevételi forrás a turizmus. A turizmusból származó jövedelmek folyamatos, átlagosan 5%-os emelkedést mutattak a 21. században – kis megtorpanással a 2008-as gazdasági válság környékén. 2019-ben tetőztek, közel 4000 millió dollárral,²⁶⁹ utána viszont kevesebb mint a felére zsugorodtak.²⁷⁰ A koronavírus-járvány miatt 2020-ban a Costa Ricába beutazó külföldiek száma alig haladta meg az 1 millió főt. Több mint 50%-uk az Amerikai Egyesült Államokból érkezett (kb. 435 ezer fő). A nicaraguaiak és a kanadaiak száma haladta meg még a 100 ezret.²⁷¹ Összehasonlításképpen 2019-ben több mint 3 millióan érkeztek az országba; 1,3 millióan csak az USA-ból.²⁷² A 21. század első évtizedében a turizmusból származó jövedelmek a GDP 9-10%-ának feleltek meg, majd a 2010-es években ez az arány 6-7%-ra mérséklődött.²⁷³ Népszerűek Costa Rica természeti szépségei: tengerpartok (például Dominical, Tamarindo), erdők, vulkánok, vízesések; a nemzeti parkok és az ökoturizmus nyújtotta lehetőségek Costa Rica védjegyévé váltak a nemzetközi turizmusban.

Costa Rica területe a közép-amerikai földsávból és a Kókusz-szigetből áll, összesen 51 100 km². A parttól kb. 500 km-re található Kókusz-szigeten hajdanán gyakori látogatók voltak a csempészek és a kalózok, több elrejtett kincsel kapcsolatos legenda is kötődik az alig több mint 20 km²-es földdarabhoz. Előszózatott látogatták kincsvadászok, expedíciók tucatjai indultak annak reményében, hogy megtalálják majd az ún. limai kincset. A történet szerint 1820-ban, amikor már José de San Martín függetlenségért harcoló csapatai Limát fenyegették, az ott székelő spanyol alkirály megegyezett William Thompson brit kereskedővel, hogy a város kincseit a hajóján helyezik biztonságba. A kincsekkel azonban Thompson meglepett, az értékek ismeretlen helyre kerültek.

²⁶⁸ OEC: *Country Profile: Costa Rica* (2019a).

²⁶⁹ Az összeg a GDP 6,6%-ának felelt meg.

²⁷⁰ ICT: *Divisas por concepto de turismo*. San José, Instituto Costarricense de Turismo, 2022.

²⁷¹ ICT: *Anuario Estadístico de Turismo*. San José, Instituto Costarricense de Turismo, 2020.

²⁷² ICT: *Anuario Estadístico de Turismo*. San José, Instituto Costarricense de Turismo, 2019.

²⁷³ WorldData: *Tourism in Costa Rica* (é. n.).

Nem sokkal később a spanyolok a hajót elfogták, kalózkodás miatt az egész legénységet felakasztották. Csak Thompson és az első tisztet hagyták életben, cserébe azért, hogy az ellopott értékekhez elvezetik őket. Thompsonék a Kókusz-szigetre vitték a spanyolokat. Ott azonban megszöktek; örökre nyomuk veszett a kincsekkel együtt. Ez még a 19–20. században is megmozgatta az emberek fantáziáját. A Kókusz-szigeten élt egy ideig például a német kalandor August Gissler, akit a Costa Rica-i kormány még a sziget kormányzójának is kinevezett, azonban Gissler sem talált semmit. A Kókusz-sziget az 1970-es évek óta természetvédelmi terület, 1997-től a világörökség része.

Costa Rica nem bír jelentős geostratégiai pozícióval, s nagyrészt ennek köszönheti, hogy megkímélték a külföldi fegyveres intervenciók. Nem úgy, mint a szomszédos Nicaraguát és Panamát. A stratégiai jelentőség hiánya ebben az esetben inkább előnynek bizonyult, az USA Costa Ricában nem hajtott végre fegyveres beavatkozást.

Costa Rica történetében ritkák a fegyveres összecsapások. Mindössze az 1920-as évek elején volt egy rövid konfliktusa Panamával, majd 1948-ban tört ki polgárháború az országban, amelyet 1949-ben a hadsereg megszüntetése követett (1949-es alkotmány, 12. cikk).²⁷⁴ Costa Rica nem rendelkezik hadsereggel; van ugyanakkor rendőrség, légierő és parti őrség. A közbiztonsági helyzet sokkal kedvezőbb, mint a földhídon tőle északra elhelyezkedő államok esetében. A 100 ezer főre jutó emberölések száma Costa Ricában 2015-ben 11,5 volt, míg a közeli El Salvadorban 103. Ugyanakkor kihívást jelent, hogy Costa Ricába ne szivárognak be a transznacionális bűnszervezetek, és ne romoljon a közbiztonság. 1990 és 2010 között a gyilkosságok száma szinte folyamatosan emelkedett, 4,4-ről 11,5-re 100 ezer főre számítva.²⁷⁵ Ennek negatív hatásait a lakosság is megérezte. Nem véletlen, hogy 2010-es beiktatási beszédében Laura Chinchilla – Costa Rica első női elnöke – a következőt ígérte: „biztonság, biztonság, nagy biztonság.” A Costa Rica-i értékek az utóbbi években nem változtak jelentősen, a 2015–2020 közötti időszakban átlagosan 11-12 gyilkosság jutott 100 ezer főre.²⁷⁶

²⁷⁴ *Constitución de 1949. República de Costa Rica*. Political Database of the Americas, 2008.

²⁷⁵ World Bank: *Intentional Homicides (Per 100,000 People) – Costa Rica* (2020a).

²⁷⁶ Statista: *Homicide Rate in Costa Rica Between 2014 and 2020* (2020a).

„Közép-Amerika Svájca” gazdasági és politikai életét tekintve is kiegyensúlyozottabb, mint a környékbeli országok. A korrupció mértéke is jóval alacsonyabb. Világviszonylatban Costa Rica a 42. helyet szerezte meg 2020-ban a Korrupcióérzelékesítési Indexen (CPI). Ezzel Latin-Amerikában a harmadik helyen végzett Uruguay (21.) és Chile (25.) után. Mégis, a társadalmi különbségek itt is jelentősek. A Világbank által 2019-ben mért 48,2-es Gini-együttható nem kedvezőbb, mint a latin-amerikai átlag, még ha alacsonyabb is, mint például a Brazíliában becsült érték (53,4).²⁷⁷

Konfliktus és béke

Az 1980-as években a közép-amerikai földhíd három országában is (Guatemala, El Salvador és Nicaragua) polgárháború dúlt. A konfliktusokat a hidegháborús polarizáció tovább mélyítette, és időben meghosszabbította. Miután a Mexikó, Venezuela, Kolumbia és Panama alkotta Contadora-csoportnak (lásd *Panama* fejezet) nem sikerült a közép-amerikai konfliktusok pacifikálásában döntő előrelépést elérnie, Costa Rica elnöke saját kezdeményezéssel lépett elő. 1986 májusára elérte, hogy a közép-amerikai országok elnökei – José Napoleón Duarte (El Salvador), Marco Vinicio Cerezo Arévalo (Guatemala), José Azcona H. (Honduras), Daniel Ortega Saavedra (Nicaragua) és Óscar Arias Sánchez (Costa Rica) – a guatemalai Esquipulasban közös dokumentumot írjanak alá. Az aláírás helyéről elnevezett Esquipulas I. egyezmény kimondja többek között, hogy „létre kell hozni, illetve ki kell egészíteni a megértésre és együttműködésre vonatkozó erőfeszítéseket olyan intézményi mechanizmusokkal, amelyek lehetővé teszik a párbeszéd, a közös fejlődés, a demokrácia és a pluralizmus – a térség békéjének és a közép-amerikai integráció alapvető elemeinek – megerősítését”.²⁷⁸ Az aláíró felek megegyeztek egy Közép-amerikai Parlament felállításában (Parlamento Centroamericano), amelynek tagjait általános választójog alapján közvetlenül választja a részt vevő országok lakossága. A dokumentum hangsúlyozta továbbá, hogy „a béke

²⁷⁷ World Bank: *Gini index* (World Bank Estimate).

²⁷⁸ *Declaración de Esquipulas I.* Art. 3. SICA, 1986.

Közép-Amerikában csak hiteles, pluralista és részvételi demokrácián alapuló folyamat eredménye lehet, amely magában foglalja a társadalmi igazságosság előmozdítását, az emberi jogok tiszteletben tartását, az államok szuverenitását és területi integritását, valamint minden nemzet jogát arra, hogy szabadon, bármiféle külső beavatkozás [és nyomásgyakorlás] nélkül döntsön saját gazdasági, politikai és társadalmi berendezkedéséről”.²⁷⁹ A kezdeményezés kedvező fogadtatása nyomán a Costa Rica-i elnök 1987 januárjában meghirdette a *Plan Arias para la Paz* programot. Ezt sem az Amerikai Egyesült Államok, sem a Szovjetunió nem támogatta, hiszen egy bipoláris világban egy konfliktusgócot nem piciny régióbeli országok, hanem nagyhatalmak szoktak megoldani, ugyanakkor Costa Rica mérete, földrajzi közelsége, a közös kulturális-történelmi háttér és az ország kiegyensúlyozott politikai és gazdasági élete hozzájárult ahhoz, hogy hiteles és elfogadható közvetítő lehessen a közép-amerikai konfliktusokban. Arias végül 1987 nyarára elérte, hogy újabb egyezményt fogadjanak el a közép-amerikai elnökök. Augusztus 7-én írták alá az Esquipulas II megállapodást, amely tovább egyengette az utat a polgárháborús viszonyok békés rendezéséhez. 11 pontban foglalták össze a tartós béke kialakításának feltételeit: 1. nemzeti megbékélés (párbeszéd a kormány és az ellenzék között; amnesztia; nemzeti megbékélési bizottságok felállítása); 2. ellenségeskedések beszüntetése; 3. demokratizálás; 4. szabad választások; 5. irreguláris erők és felkelő mozgalmak támogatásának beszüntetése; 6. saját terület használatának tilalma más államok megtámadására; 7. fegyverzet-ellenőrzés és -korlátozás; 8. menekültek helyzetének rendezése; 9. együttműködés, demokrácia, szabadság a békéért és a fejlődésért; 10. nemzetközi ellenőrzés és a békefolyamat nyomon követése; 11. kötelezettségvállalások végrehajtásának ütemterve.²⁸⁰

Az ütemterv alapján az aláírástól (1987. augusztus 7.) számított 90. napon életbe lépnek az amnesztiára, a tűzszünetre, a demokratizálásra, az irreguláris erők és felkelő mozgalmak támogatásának beszüntetésére és a saját terület más államok megtámadására való felhasználatának tilalmára vonatkozó megegyezések. Az aláírástól számított 120. naptól a megegyezésben felállított nemzetközi

²⁷⁹ *Declaración de Esquipulas I.* Art. 4. SICA, 1986.

²⁸⁰ *Declaración de Esquipulas II.* SICA, 1987.

bizottság (*Comisión Internacional de Verificación y Seguimiento*)²⁸¹ elemezni fogja a kötelezettségvállalások végrehajtását, és jelentést készít. Az Esquipulas II aláírásától számított 150. napon (1988 januárja) találkozik az öt közép-amerikai elnök, és az elkészült jelentés alapján meghozzák a további szükséges lépéseket.²⁸²

Az Amerikai Egyesült Államok azért sem támogatta az Esquipulas-megegyezőseket, mert azoknak a nicaraguai sandinista kormány is részese volt, amelyet az USA nem ismert el legitimnek, és a többi közép-amerikai államtól külön kívánta kezelni. Ugyanakkor a nemzetközi közösség kiemelkedő fontosságúnak tartotta a tárgyalássorozatot, és a békefolyamat előmozdításáért 1987 decemberében Óscar Arias kapta meg a Nobel-békedíjat. „A béke soha véget nem érő folyamat – vallotta –, számos országban, számos ember által hozott döntések eredménye, gyümölcse. Hozzáállás és látásmód, életforma, a problémák és konfliktusok megoldásának módja.”²⁸³ A Nobel-díjjal járó pénzjutalom segítségével Arias 1988-ban létrehozta a *Fundación Arias para la Paz y el Progreso Humano* (Arias Alapítvány a Békéért és az Emberi Fejlődésért) szervezetet, amelynek célja a demokrácia és a nemek közötti egyenlőség előmozdítása, a leszerelés és a demilitarizálás.²⁸⁴

A közép-amerikai békefolyamat haladt előre. A társadalmi igény a békére, az óriási ember- és anyagi veszteségek, továbbá a nemzetközi környezet kedvező alakulása (hidegháború vége, ideológiai megfontolások szertefoszlása, az USA csökkenő érdeklődése Latin-Amerika irányába) mind hozzájárult a sikerhez. 1990-ben Nicaraguában szabad választásokat tartottak. Az ország elnöke Violeta Chamorro lett. A salvadori polgárháború a Mexikóban 1992-ben aláírt chapultepeci megegyezéssel zárult. A legrégibb, a 60-as évek óta zajló guatemalai konfliktus fegyveres része pedig 1996-ban ért véget.²⁸⁵

²⁸¹ Tagjai az AÁSZ és az ENSZ főtitkára vagy az általuk delegált személy, a közép-amerikai államok, a Contadora-csoport (Mexikó, Venezuela, Kolumbia és Panama) és az ún. Grupo de Apoyo a Contadora (Argentína, Brazília, Uruguay és Peru) külügyminiszterei.

²⁸² *Declaración de Esquipulas II*. SICA, 1987.

²⁸³ Oscar Arias: Acceptance Speech. *The Nobel Prize*, 1987.

²⁸⁴ Fundación Arias: *Quiénes somos* (2022).

²⁸⁵ A polgárháborús időszakról és a békefolyamatról részletesebben az egyes országfejezetekben lehet olvasni.

A közép-amerikai elnökök utolsó, még Óscar Arias által kezdeményezett találkozójára 1990 áprilisában a nicaraguai Montelimarban került sor. A montelimari nyilatkozatban a részt vevő öt ország elnöke nyugtázta az addig elért eredményeket, kiállt a békefolyamat és a demokratizálás folytatása mellett. Hangsúlyozták a nemzetközi támogatás fontosságát, a szegénység és az egyenlőtlenség csökkentésének és a polgárháborús menekültek le-, illetve hazatelepítésének szükségességét, továbbá azt, hogy „a térség súlyos gazdasági és társadalmi helyzetének orvoslásán múlik a térség országainak stabilitása”.²⁸⁶ A találkozóra az Amerikai Egyesült Államok panamai fegyveres intervenciója (1989 vége – 1990 eleje) után került sor. Nem véletlen tehát, hogy a montelimari nyilatkozat kitér Panamára, s kijelenti, hogy alapvető Panama bevonása a közép-amerikaiak gazdasági és társadalmi fejlődését előmozdító, a demokráciát erősítő regionális folyamatokba, s egyúttal meg is hívták az országot a további egyeztetésekre. A montelimari résztvevők jövőbeli együttműködési területként jelölték meg az egészségügyet és a kábítószer-kereskedelem elleni küzdelmet.²⁸⁷

A polgárháborús konfliktusokban való sikeres közvetítés és Óscar Arias Nobel-díja a kis Costa Ricát nemzetközileg ismertebbé és elismertté tette. Ennek azonban voltak előzményei. A pozitív országhéphez tartoznak az Amerika-közi emberi jogvédelmi rendszer Costa Ricához kötődő elemei. Ilyen az 1969-ben a Costa Rica-i fővárosban aláírt Emberi Jogok Amerikai Egyezménye, avagy a San José-i paktum.²⁸⁸ Szerepelnek benne polgári és politikai jogok (II. fejezet) – például élethez való jog, emberi bánásmóddhoz való jog, rabszolgaság tilalma, személyes szabadsághoz való jog, vallás- és lelkiismereti szabadság, véleménynyilvánítás és gyülekezés szabadsága, törvény előtti egyenlőség, családhoz való jog –, továbbá gazdasági, társadalmi és kulturális jogok (III. fejezet). A jogok mellett megjelennek a kötelességek is (V. fejezet, 32. cikk): „1. Mindenkinek vannak kötelezettségei családja, közössége és az emberiség iránt. 2. Az egyes ember jogait mások jogai, mindenki biztonsága és az általános jólét indokolt szükségletei korlátozzák egy

²⁸⁶ Declaración de Montelimar. 1990. Guatemala, Ministerio de Relaciones Exteriores.

²⁸⁷ Declaración de Montelimar. 1990. Guatemala, Ministerio de Relaciones Exteriores.

²⁸⁸ American Convention on Human Rights „Pact of San José, Costa Rica”. 1969.

demokratikus társadalomban.”²⁸⁹ Az Egyezményben foglaltak betartatását az aláírók az Emberi Jogok Amerika-közi Bíróságára (AÁSZ-szerv) bízták.

Az Emberi Jogok Amerika-közi Bírósága hét, különböző nemzetiségű bíróból áll, akiket az Egyezményt aláíró országok jelölnek, és titkos szavazás során, abszolút többséggel választanak meg hat évre az AÁSZ Közgyűlésének keretében. A bírák AÁSZ-tagállamok állampolgárai lehetnek, egyszer újraválaszthatók. „A Bíróság értelmezési jogköre jóval szélesebb, mint bármilyen másik, ma is létező nemzetközi bíróságé. Ez azt jelenti, hogy egyrészt nemcsak az Egyezményben részes tagállamok kérhetnek véleményt, de bármely AÁSZ-tag is, másrészt nemcsak az Egyezményt értelmezheti, hanem kiterjeszti minden olyan szerződés értelmezésére, ami az emberi jogok védelmét érinti az amerikai államokban. Harmadrészt az összes AÁSZ-szerv, beleértve a Bizottságot is, kérhet értelmezést, valamint negyedrészt az AÁSZ tagállamai azzal kapcsolatban is fordulhatnak a Bírósághoz, hogy a hazai jogszabályok kompatibilitását vizsgálja meg az Egyezménnyel vagy bármilyen más, fent említett emberi jogi szerződéssel összevetve.”²⁹⁰ A Bíróság székhelye San José.

Bár az Emberi Jogok Amerikai Egyezményét 1969-ben írták alá, csak 1978-ban lépett életbe, mert az egyezmény 74. cikke alapján szükséges volt legalább 11 állam ratifikációja, s ez évekig elhúzódott.²⁹¹ Legelőször Costa Rica ratifikálta a dokumentumot (1970), majd tizenegyedikként a kis karibi szigetállam, Grenada (1978). Jelenleg több mint 20 (latin-amerikai és karib-térségbeli) AÁSZ-tagállam a részese, ugyanakkor nem csatlakozott sem az Amerikai Egyesült Államok, sem Kanada.²⁹²

Az Emberi Jogok Amerika-közi Bírósága és Costa Rica kormánya létrehozta az Amerika-közi Emberi Jogi Intézetet. Az emberi jogok terén oktató- és kutatómunkát végző tudományos intézet székhelye San Joséban található, 1980-tól

²⁸⁹ A jogok mellett a kötelezettségek szerepeltetése visszanyúlik az 1940-es évekre, lásd a bogotái Amerika-közi konferencián 1948-ban elfogadott Emberi Jogok és Kötelezettségek Amerikai Nyilatkozatát. Ebben olyan kötelezettségek jelennek meg, mint családon belüli kötelezettségek, tanulás, szavazás, törvények betartása, közösség és a nemzet szolgálata, munka, adózás.

²⁹⁰ Környei Ágnes: *Emberi jogok a nemzetközi kapcsolatokban*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2011. 168.

²⁹¹ *American Convention on Human Rights „Pact of San José, Costa Rica”*. Ratifications.

²⁹² Raisz Anikó: Az emberi jogok amerikai védelme. *Sectio Juridica et Politica*, 28. (2010). 288–289.

működik. Ugyanebben az évben jött létre a *University for Peace* (UPEACE), szintén Costa Ricában. Alapítása ENSZ-közgyűlési határozattal történt. Mesterszakos és doktori (PhD) képzéseket nyújt, amelyek elsősorban a béke és konfliktuskezelés (*Peace and Conflict Studies*) témakörhöz kapcsolódnak. Az intézmény tiszteletbeli elnöke a mindenkori ENSZ-főtitkár. Az egyetem legfőbb szerve a Tanács, amelynek tagjai: a rektor; két tag, akiket az ENSZ-főtitkár és az UNESCO főigazgatója delegál; a kancellár; a tokiói United Nations University rektora; két, a Costa Rica-i kormány által delegált tag; továbbá 10 olyan, a béke és a biztonság tudományterületén kiemelkedő kutató/oktató, akiket az ENSZ-főtitkár nevez ki az UNESCO-főigazgatóval tartott egyeztetést követően.²⁹³

Energia

2015 óta Costa Rica elektromos energiájának több mint 98%-a megújuló forrásokból származik. 2021-ben ez az arány elérte a 99,98%-ot (összetétele a 3. ábrán látható).²⁹⁴

Costa Ricában található Közép-Amerika legnagyobb vízerőműve, a 2010 és 2016 között épült Reventazón. A sajtó a Panama-csatorna után a régió második legnagyobb építkezéseként emlegette. A gát 130 méter magas és fél kilométer hosszú; a víztározó 700 hektáros.²⁹⁵ Az erőmű 4 turbinával rendelkezik, mindegyik 73 MW kapacitású.²⁹⁶ 2016-ra összesen 60, különböző kapacitású vízerőmű épült fel az országban; a legtöbb az 1990-es években, szám szerint 22. Azóta az építkezések lendülete megtört, mert bár világszerte a vízenergiát a tiszta energiával és a fenntarthatósággal szokták asszociálni, a vízerőműveknek számos

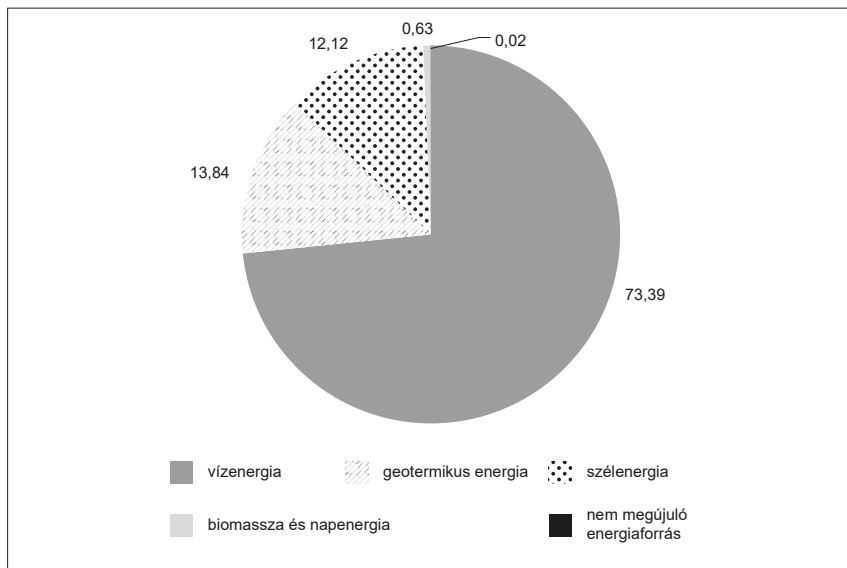
²⁹³ *International Agreement for the Establishment of the University for Peace*. UPeace, 1980.

²⁹⁴ Alejandro Zúñiga: Costa Rica's Electric Grid Powered by 98% Renewable Energy for 7th Straight Year. *The Tico Times*, 2021. október 28.

²⁹⁵ Álvaro Murillo: Costa Rica abre la planta hidroeléctrica más grande de Centroamérica. *El País*, 2016. június 18.

²⁹⁶ ICE: *Hydropower Sustainability Assessment Control. Proyecto Hidroeléctrico Reventazón*. Costa Rica, Instituto Costarricense de Electricidad, 2018. 2.

hátránya is van, és a lakosság egyre kevésbé támogatja ezeket a beruházásokat a környezeti változások és a magas társadalmi és gazdasági költségek miatt.²⁹⁷

3. ábra. Costa Rica elektromos energiájának forrásai (%)

Forrás: Zúñiga (2021): i. m.

Costa Rica országimázsának szerves része a zöldenergia, a környezetvédelmi kérdések felkarolása, a fenntarthatóság és az ún. zölddiplomácia. Cél, hogy úgy érjenek el gazdasági növekedést, hogy közben az üvegházhatású gázok kibocsátását csökkentik,²⁹⁸ s egyúttal más országok számára követendő és követhető példává váljanak. Carlos Manuel Rodríguez környezetvédelmi miniszter a kormány ambiciózus környezetvédelmi tervét a következőképp magyarázta: „Ha sikerrel járunk, 2035-ben, az unokáimnak ugyanakkora lesz

²⁹⁷ Alberto Gutiérrez Arguedas – Dany Villalobos Villalobos: Proyectos hidroeléctricos y resistencias comunitarias en defensa de los ríos en Costa Rica: un análisis geográfico. *Cuadernos de Geografía: Revista Colombiana de Geografía*, 29. (2020), 1. 133–151.

²⁹⁸ A Costa Rica-i tervekről részletesen lásd Lukács Rita – Uherkovich Alíz – Papp-Váry Árpád: Costa Rica a boldog, zöld és fenntartható ország. *Lépések*, 26. (2021), 2. 14–15.

a szén-dioxid-kibocsátása, mint annak idején, az 1940-es években a nagyszüleimé volt, és 2050-re Costa Rica szén-dioxid-semlegessé válik.”²⁹⁹

Talán a legismertebb Costa Rica-i „zöld” diplomata Christiana Figueres Olsen, akit gyakran emlegettek ENSZ-klímafőnökként, mivel az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményének (UNFCCC) a főtitkára volt 2010 és 2016 között, és a 2015-ös párizsi klímaegyezmény főtárgyalója. 2016-ban bejelentette, hogy indul az ENSZ-főtitkári posztért, később azonban – megfelelő támogatás hiányában – visszalépett. Politikussaládból származik, apja, José Figueres Ferrer háromszor volt Costa Rica elnöke (1948–1949; 1953–1958 és 1970–1974), míg bátyja, José María Figueres 1994 és 1998 között irányította az országot.

Politika és hadsereg

José Figueres Ferrer (1906–1990) a 20. századi Costa Rica-i politika legkiemelkedőbb személyiségei közé tartozik. Az 1948-ban a választási eredmények eltörlését követően kirobbant fegyveres felkelés egyik vezetője volt. A rövid polgárháborús időszak során átvette az ország irányítását, megszüntette a hadsereget, majd az új alkotmány életbelépésével (1949) átadta a hatalmat az 1948-as választások győztesének, Otilio Ulate Blancónak. 1951-ben megalapította a *Partido Liberación Nacional* politikai pártot, amelynek színeiben kétszer is elnökválasztásokat nyert.

„A történelem igazat ad ennek a kis országnak, amely korát megelőzve úgy döntött, hogy nem a fegyverekre költ, hanem az emberek egészségére és oktatására” – nyilatkozta Carlos Alvarado elnök 2020-ban abból az alkalomból, hogy ünnepnappá nyilvánította december 1-jét mint a Costa Rica-i hadsereg megszüntetésének napját.³⁰⁰ Annak érdekében, hogy a munkanapok száma változatlan maradjon, egy alkalmat ki kellett venni az ünnepek sorából. A választás október

²⁹⁹ The Guardian: *Costa Rica Unveils Plan to Achieve Zero Emissions by 2050 in Climate Change Fight* (2019. február 25.).

³⁰⁰ Ministerio de Cultura y Juventud: *1º de diciembre “Día de la Abolición del Ejército” será feriado de pago no obligatorio* (2022).

12-ére esett, amely Latin-Amerikában *Día de la Raza*, Spanyolországban *Día de la Hispanidad* néven ismert, háttere Kolumbusz 1492-es útja és megérkezése Amerikába, azaz Európa-centrikus megfogalmazásban Amerika felfedezése. A *Día de la Raza* már számos latin-amerikai országban új nevet és részben új tartalmat kapott. Bolíviában például 2011 óta dekolonizációs napnak (!) hívják.³⁰¹ A Costa Rica-i lépés beleillik a földrészen a 21. században egyre markánsabban jelentkező antikolonialista gondolkodásba, és egyúttal hozzájárulhat a helyi, Costa Rica-i identitás erősödéséhez.

Magyar vonatkozás

1967-ben a Konjunktúra- és Piackutató Intézet gondozásában Latin-Amerika-kötet készült, bizalmas, azaz „belső használatra”. Szerzői Huszágh Nándorné és Kádár Béla voltak. Az elemzés a következő országokra terjedt ki: Argentína, Brazília, Mexikó, Chile, Bolívia, Kolumbia, Ecuador, Peru, Uruguay és Venezuela. Egy észak-amerikai állam és kilenc dél-amerikai. Nem szerepeltek viszont a kötetben közép-amerikai országok. 20 évvel később, *A magyar–latin-amerikai kapcsolatok alakulása 1986-ban és a teendők 1987-ben* című, a Külügyminisztérium által készített és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött dokumentum³⁰² már 21 országot tartalmaz: Mexikó, Argentína, Uruguay, Brazília, Kolumbia, Venezuela, Peru, Bolívia, Ecuador, Suriname, Guyana, Costa Rica, Honduras, Dominikai Köztársaság, Guatemala, Haiti, Nicaragua, Panama, Jamaica, Trinidad és Tobago és Barbados.³⁰³ A piciny El Salvador kivételével mindegyik közép- és egyúttal ibér-amerikai ország megjelenik. A két dokumentum jól mutatja azt a perspektívaátmozást, amely a magyar külpolitikában bekövetkezett. Az 1959-es kubai forradalom elindította a szocialista világ

³⁰¹ Rafael Alvis: *Día de la Descolonización en Bolivia se conmemora el 12 de octubre. Cambio*, 2011. október 12.

³⁰² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL 1987, TÜK iratok, Latin-Amerika, 140. doboz, 205-10, 00846.

³⁰³ Chile azért nem szerepel, mert az 1973. szeptemberi puccs után a magyar–chilei kapcsolatok megszakadtak.

érdeklődését a szigetország, és Kubán keresztül általánosságban Latin-Amerika felé, azonban a szubkontinens a magyar külpolitikában Dél-Amerikára szűkült. A második világháború után Magyarország a diplomáciai kapcsolatokat a 40-es években csak Ecuadorral (1946) és Argentínával (1949) tudta rendezni, majd az 1950-es években Bolíviával (1952) és Uruguayjal (1956). Jelentős mennyiségi és minőségi változás a 60-as években következett be: Brazília (1961, nagykövetségi szinten 1973-tól), Chile (1965), Peru és Venezuela (1969). Az évtized végére Magyarország és a dél-amerikai országok többsége között már volt diplomáciai kapcsolat, ami segítette ezek további kiterjesztését. Az első közép-amerikai állam, amellyel Magyarország diplomáciai szálakat létesített, Costa Rica volt (1970). A magyar indoklás szerint „Costa Rica állásfoglalása a nagy nemzetközi kérdésekben, mint a béke, leszerelés, kolonializmus, közel áll a szocialista pártok álláspontjához”, és érdeklődést mutat az el nem kötelezett államok mozgalma irányában.³⁰⁴ A diplomáciai kapcsolatok felvételét kereskedelmi szerződés követte (1971). A Costa Rica-i külügyminiszter 1971-ben és 1974-ben járt Magyarországon, míg José Figueres volt elnök szintén 1974-ben, a Hazafias Népfront vendégeként.³⁰⁵

³⁰⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL 1979, TÜK iratok, Costa Rica, 42. doboz, 27.1 és 27.2.

³⁰⁵ A Magyarország és a közép-amerikai államok közötti kapcsolatok alakulásáról részletesebben lásd Mónika Sente-Varga: *Diplomatic Relations between Hungary and Central American countries after World War II. Orpheus Noster*, 8. (2016a), 4. 84–97. Costa Ricával kapcsolatos történeti, kultúrtörténeti vonatkozású tanulmányok szintén elérhetők: Gyarmati János: Karl Wahle Costa Rica-i gyűjteménye és az amerikai antropológia hajnala. *Néprajzi Értesítő*, 88. (2006). 119–130; Gyarmati János: Egy Costa Rica-i gyűjtemény kalandos története. *Határtalan régészet*, 6. (2021), 2. 65–68; Katalin Jancsó: Por las rutas de América: Tibor Sekelj en el Diario de Costa Rica. *Revista de historia*, 83. (2021). 81–109; Pál István – Szilágyi Ágnes Judit: Párbeszéd az ENSZ-ben. Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti kapcsolatfelvétel történetéhez. *Világtörténet*, 11. (2021), 3. 373–392.

Panama

1989 végén került sor az „Igaz ügy” hadműveletre (*Operation Just Cause*), az Amerikai Egyesült Államok fegyveres beavatkozására Panamában. A művelet célja Manuel Noriega tábornok hatalomból való eltávolítása volt. A céllal minden bizonnyal a panamaiak többsége egyetértett, a módszerekkel azonban nem. Közvetlenül karácsony előtt, 1989. december 19–20-án kezdődött az intervenció, egyidejűleg közel 30 célpont ellen hajtottak végre támadást az USA egységei, éjjel, sűrűn lakott területen. Az amerikai veszteség 23 fő volt,³⁰⁶ a panamai oldalon viszont az áldozatok száma több száz katonára és több ezer civilre tehető.³⁰⁷ Utóbbival kapcsolatban azonban rendkívül szűkszavúak a források. Az „Igaz ügy” hadműveletre a kétpólusú világ szétesésekor, az ún. egypólusú pillanat (*unipolar moment*) hajnalán került sor, közvetlenül a berlini fal leomlása után. Ez volt az első alkalom, hogy az Amerikai Egyesült Államok úgy hajthatott végre jelentős külpolitikai lépést, hogy nem kellett figyelembe vennie a Szovjetunió reakcióját.

A fejezet két fő kérdés köré épül: Miért volt szükség a beavatkozásra? Miért fontos az Amerikai Egyesült Államoknak Panama? A kérdések megválaszolása során elemezzük az ország főbb 21. századi politikai, gazdasági és társadalmi folyamatait és az ezekhez kapcsolódó szelektív, történelmi hátteret.

Geostratégiai kontextus

Az Észak- és Dél-Amerikát összekötő közép-amerikai földhíd legkeskenyebb része a Karib-tenger és a Csendes-óceán között elterülő Panama-földszoros. 1513-ben Vasco Núñez de Balboa expedíciója kelt át rajta, elsőként Európából. Később a világ hídja (*puente del mundo*) számos gyarmati expedíció kiindulóhelyül szolgált.

³⁰⁶ Arlington National Cemetery: *Operation „Just cause” Panama* (é. n.).

³⁰⁷ Independent Commission of Inquiry on the U.S. Invasion of Panama: *The U.S. Invasion of Panama: The Truth Behind Operation „Just Cause”*. Boston, South End Press, 1991.

A mai Panama területe a gyarmati időszakban először a perui alkirálysághoz tartozott, később, a Bourbon-időszakban pedig az új-granadai alkirálysághoz. A függetlenedés után Nagy-Kolumbia, majd Kolumbia része. A kolumbiai kormány 1878-ban egy Ferdinand de Lessepshez köthető francia céget bízott meg azzal, hogy a földszoroson keresztülhaladó csatornát építsen. A franciák egy-szintes, azaz zsilipek nélküli csatornában gondolkodtak, azonban a kérdéses területen nagyjából 100 méter magas vízválasztóba ütköztek. A legnagyobb nehézséget azonban az 1893-as gazdasági válság okozta, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az építkezés sikertelenül záruljon. A vállalkozás csődbe ment, s azóta számos nyelven – magyarul is – használatos a panamázás kifejezés, amely pénzügyi manipulációra utal. A 19. század végén nemcsak a Panama-csatorna építése dőlt be, hanem az az amerikai kezdeményezés is, amely Nicaraguában alakított volna ki vízi átjárót a két óceán között.

1901-ben az Amerikai Egyesült Államok elnöke Theodore Roosevelt lett. Irányításával változtak az amerikai prioritások; Nicaragua helyett Észak-Kolumbiában kívántak csatornát építeni.³⁰⁸ A kolumbiai kormány azonban nem szándékozott az USA-nak adni a koncessziót a franciák bukása után, mert tartott attól, hogy az Amerikai Egyesült Államok túlzott befolyást szerez a régióban. Mivel az USA mindenképpen meg akarta szerezni a csatornaépítés jogát, támogatta a panamai függetlenségi törekvéseket. Például megakadályozta, hogy a kolumbiai csapatok eljussanak Panamavárosba a felkelés leverésére.³⁰⁹ Az 1899 és 1903 között zajlott ún. 1000 napos függetlenségi háború révén Panama önálló országgá vált. Az Amerikai Egyesült Államokkal a panamai kormány nevében Philippe-Jean Bunau-Varilla francia mérnök megkötötte a csatornaszerződést. Bár a Hay–Bunau-Varilla-egyezmény első cikkelye kimondja, hogy „az Amerikai Egyesült Államok garantálja és fenntartja Panama függetlenségét”, a csatornaövezet kialakítása sértette az ország szuverenitását. „Ugyanis a Csatorna Övezet felett az Egyesült Államok rendelkezett minden joggal, úgy mintha szuverén hatalommal bírna. Ezzel a panamai államterület közepéből kiszakadt

³⁰⁸ Peter H. Smith – James N. Green: *Modern Latin America*. Oxford, Oxford University Press, 2019. 90.

³⁰⁹ Smith–Green (2019): i. m. 90.

egy jelentős sáv, amely felett a panamai állam névleges szuverenitással bírt csupán. A Csatorna Övezet külön igazgatás alatt állt, ott a panamaitól eltérő jogrendszer érvényesült – nevezetesen az észak-amerikai –, és eltérő gazdasági fejlődésnek is indult.”³¹⁰ Az övezet a csatorna mindkét oldalán 5-5 mérföldre terjedt ki, és az USA időkorlát nélküli használati és ellenőrzési jogokat kapott felette.³¹¹ Ugyanakkor a frissen függetlenedett ország vezetése nem volt olyan helyzetben, hogy az egyezményt vitathassa.

Politikai fejlemények

A zsilipes rendszerű, 82 km hosszú csatorna építése 1904-ben indult, és 1914-re fejeződött be. Napjainkban nagyjából 8-10 órát vesz igénybe egy hajó áthaladása. A 21. század elején, Martín Torrijos elnöksége alatt merült fel, hogy szükség lenne a csatorna kapacitásának bővítésére. A kormány a kérdésben a lakossághoz fordult. A 2006-os népszavazáson, bár alacsony részvétel mellett zajlott (43,35%), az urnákhoz járulók többsége támogatta a bővítést (77,8%).³¹² A munkálatok 2007-ben kezdődtek, és a terv szerint 2014-ben, a csatorna fennállásának 100. évfordulóján készült volna el az immár kétszer akkora kapacitással bíró vízi átjáró. Végül az átadás 2016-ig húzódott.

Már kezdettől voltak olyanok panamai részről, akik a csatornaszerződést Panama számára előnytelennek találták, és szerették volna megváltoztatni. Ez a tábor az 1950-es évektől erősödött meg, különösképpen 1956-tól, amikor is Egyiptom államosította a Szezi-csatornát. Végül is a panamai–amerikai szerződés módosítására 1977-ben került sor az akkori amerikai elnök, Jimmy Carter és a panamai vezető, Omar Torrijos megegyezésének eredményeként. A Torrijos–Carter-szerződésekben az Amerikai Egyesült Államok vállalta, hogy 1999. december 31-éig kivonul a csatornaövezetből, és átadja Panamának

³¹⁰ Horváth Marcell: A Panamai Köztársaság szuverenitása a Panama-csatorna szerződésai fényében. *Iustum Aequum Salutare*, 5. (2009), 3. 196.

³¹¹ *Hay–Bunau–Varilla Treaty*. 2. cikk (1903). The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy.

³¹² Alex Kireev: Panama Referendum 2006. *Electoral Geography* 2.0, 2006.

a csatornát.³¹³ A megegyezésnek USA-oldalról számos ellenzője volt, többek között Ronald Reagan: „A csatorna nem gyarmati tulajdon. Nem hosszú távú bérlemény. Minden részében szuverén USA-terület, olyan, mint Alaszka [...] Megvettük, kifizettük, megépítettük, és meg fogjuk tartani.”³¹⁴ Bár 1981-ben Ronald Reagan került az elnöki székbe, Omar Torrijos pedig pár hónappal később repülőgép-szerencsétlenségben elhunyt, az egyezmény életben maradt. 1999 legvégén – az ország első elnök asszonya, Mireya Moscoso elnöksége idején – sor került a csatorna átadására.

Az 1968-ban puccsal hatalomra került, majd igen népszerűvé váló populista Omar Torrijos (új alkotmány, agrárreform, munkalehetőségek, építkezések) halálával kapcsolatban számos konspirációs elmélet létezik. Közös pontjuk, hogy a repülőgép, amelyen a panamai vezető utazott, nem műszaki hiba vagy emberi mulasztás miatt zuhant le. Ha lelőtték vagy felrobbantották, ki tette ezt? Torrijos kétségtelenül kivívta az új amerikai vezetés ellenszenvét, nemcsak a csatornaszerződés, hanem politikai és külpolitikai orientációja miatt is, amely a hidegháborús viszonyok közepette „veszélyesen” balra mutatott. Támogatta Salvador Allende chilei elnököt, majd az 1973. szeptember 11-ei chilei puccs után megnyitotta országát a chilei menekültek előtt. Segítette a sandinistákat Nicaraguában és a baloldali gerillákat a salvadori és guatemalai polgárháborúban. Kubával normalizálta országa diplomáciai kapcsolatait.³¹⁵

A repülőgép-szerencsétlenséggel kapcsolatban nem érdemes csak az Amerikai Egyesült Államokban gondolkodni. Torrijos másnak is az útjában állhatott. Többek között az általa felkarolt, ambiciózus Manuel Noriegának. Akár egy Noriega által kivitelezett CIA-terv is elképzelhető.³¹⁶ Mindenesre Noriega sokat

³¹³ Részletesebben lásd: Horváth Marcell: A Panama-csatorna semlegessége a 20. században. *Polgári Szemle*, 6. (2010). 3; Horváth Marcell: *A Panama-csatorna szerződések avagy egy kis nemzet küzdelmei az önállóságért*. Pécs, Dialóg Campus, 2011.

³¹⁴ Ronald Reagan: *To Restore America* (1976. március 31.).

³¹⁵ Életről részletesen: Zoilo G. Martínez de la Vega: *Las guerras del general Omar Torrijos. La reconquista del Canal de Panamá*. Planeta, 2021. Irodalmi mű formájában: Graham Greene: *Ismerkedés a tábornokkal*. Budapest, Európa, 1989.

³¹⁶ Newsroom Panama: *U.S. responsible for death of Omar Torrijos, Former Military* (2013. február 18); Julio Yao Villalaz: Omar Torrijos, muerte sigue siendo un misterio. *IELA*, 2019. augusztus 7.

nyert Torrijos halálával. 1983 nyarára már a panamai hadsereg élén találjuk, és átvette egyúttal az ország irányítását is.

Noriegát jól ismerte az amerikai vezetés. A szegénysorú törvénytelen gyermek számára a katonai pálya jelentette a menekülést a nyomorból. A CIA korán beszervezte; már a 70-es években,³¹⁷ de az is elképzelhető, hogy ez a kapcsolat egészen a katonai iskolában töltött évekig nyúlik vissza. A sors fintora, hogy a CIA-ügynök Noriegát a 60-as évek végén hatalomra került Omar Torrijos épp a panamai katonai hírszerzés élére nevezte ki. Noriega éveken, évtizedeken keresztül szolgáltatott információkat az Amerikai Egyesült Államoknak, az 1970-es évtizedben többek között a csatornaszerződéssel kapcsolatos panamai álláspontról, fejleményekről. Panamának is dolgozott, de mindenekelőtt saját magának. Kapcsolatait pozíciói, vagyona, befolyásossága növelésére használta fel. Az amerikaiak számára nem volt titok, hogy kábítószer-kereskedelemmel is foglalkozik, azonban nem avatkoztak be, valószínűleg azért, mert úgy gondolták, ha tehetősebb és befolyásosabb lesz, akkor még értékesebb adatokkal tud szolgálni. „Az első kapcsolatok a panamai hadsereg és a kábítószercsempészek között még Torrijos életében jöttek létre.”³¹⁸ Azonban halála után, és különösen Noriega hatalomra kerülésével a helyzet jelentősen megromlott. Noriega 1982 közepére már több területen is együttműködött a Medellín-kartellel, úgymint a bűnszervezet pénzeinek tisztára mosása Panamában, droglaboratóriumok létesítése az ország területén és drogcsempészet.³¹⁹ Noriega kihasználta a hidegháborús helyzetet: az Amerikai Egyesült Államoknak szövetségesek kellettek Közép-Amerikában, mivel a térségben három országban (Nicaragua, El Salvador és Guatemala) is polgárháború dúlt, és az USA vezetése nem engedhette meg, hogy a fent említett küzdelmek bármelyikében baloldali erők nyerjenek. Szüksége volt olyan államokra, amelyek segítik a régióban, hogy céljait elérhesse, például közvetve fegyvereket szállíthasson a jobboldali erőknek. Noriega ezt a logisztikai feladatot készséggel vállalta, azonban a fegyverekkel együtt

³¹⁷ Elida Moreno: Panama's Noriega: CIA Spy Turned Drug-running Dictator. *Reuters*, 2017. május 30.

³¹⁸ US Senate Committee on Foreign Relations: *Drugs, Law Enforcement, Foreign Policy*. Washington, DC, U.S. Government, 1988. 83.

³¹⁹ U.S. Senate Committee on Foreign Relations (1988): i. m. 85–86.

kábítószert is szállított. Az amerikaiak tudtak erről, azonban az ideológiai érdekek (politikai baloldali kizorítása az USA-hoz közeli közép-amerikai föld-hídról) prioritást élveztek. „A Noriega saga az Amerikai Egyesült Államok egyik legsúlyosabb külpolitikai kudarca. Az 1970-es és 1980-as években Noriega nemcsak képes volt manipulálni az Egyesült Államok Panama-politikáját, hanem ügyesen növelte befolyását, és szinte abszolút hatalomra tett szert országában. Nyilvánvaló, hogy minden amerikai kormányhivatal, amely kapcsolatban állt Noriegával, szemet hunyt a hozzá kötődő korrupció és kábítószerek-kereskedelem felett. [...] [Noriega így megalapíthatta] a félteke első narkokleptokráciáját.”³²⁰

Azonban még a rendkívül ügyesen lavírozó „ananaszarcnak” – ez volt Noriega gúnyneve, mivel az arca tele volt serdülőkori pattanások hegeivel – is voltak forró pillanatai. Miután a Medellín-kartell meggyilkoltatta Rodrigo Lara Bonilla kolumbiai igazságügy-minisztert (1984), a kartell vezetői Panamába menekültek. Noriega hajlandó volt a biztonságukat garantálni – fizetség fejében. Azonban, mivel egyre inkább nőtt rajta az amerikai nyomás, és nem akarta, hogy kapcsolatai a kolumbiai alvilággal kiderüljenek, hagyta, hogy egy rajtaütés során a hatóságok megtalálják, és felszámolják a kartell (egyik) droglaboratóriumát a határ menti Darién tartományban. A Medellín-kartell vezetői ezt árulásnak minősítették, és megkezdték Noriega likvidálásának tervezését. Az éppen külföldön tartózkodó panamai elnök Fidel Castro közbenjárását kérte a bűnszervezet megbékítéséhez.³²¹ A Castro-féle javaslatot – Noriega fizesse vissza azt az 5 millió dollárt, amelyet a laboratórium védelméért korábban elfogadott, szolgáltatassa vissza a kolumbiaiaknak a laboratóriumi felszerelést, és engedje szabadon a rajtaütés során letartóztatott 23 főt – mindkét fél elfogadta.³²²

³²⁰ „The saga of Panama’s General Noriega represents one of the most serious foreign policy failures for the United States. Throughout the 1970s and the 1980s, Noriega was able to manipulate US policy toward his country, while skilfully accumulating near-absolute power in Panama. It is clear that each US government agency which had a relationship with Noriega turned a blind eye to his corruption and drug dealing [...] Noriega had turned Panama’s political system into what one witness termed a »narkokleptocracy«”. Forrás: US Senate Committee on Foreign Relations (1988): i. m. 2; 83.

³²¹ Rachel Ehrenfeld: Narco-terrorism and the Cuban Connection. *Strategic Review*, 1988. 67.

³²² US Senate Committee on Foreign Relations (1988): i. m. 86–87.

Kihasználva a közép-amerikai fegyveres konfliktusok teremtette lehetőséget Noriega tábornok, Fidel Castro, a kolumbiai M-19 gerillacsoport és a Medellín-kartell együttműködött kábítószer-szállítmányok eljuttatásában Kolumbiából az Amerikai Egyesült Államokba, pénzmosásban (panamai helyszínen) és abban, hogy fegyverekkel lássák el a közép-amerikai baloldali gerillákat.³²³ Az üzletbe a nicaraguai sandinista vezetők is bekapcsolódtak. Az amerikai kormány a 80-as évek végéig nem tett semmit, így majd két évtizeden keresztül gyűltek a bizonyítékok Noriega ellen, mire vádemelésre került sor.³²⁴

Panamában viszont akadt olyan, aki már az évtized közepén firtatni merte Noriega kábítószeres kapcsolatait: a nicaraguai sandinisták küzdelmét segítő panamai Victoriano Lorenzo-brigád parancsnoka, a néhai Omar Torrijos bizalmi embere, a volt egészségügyminiszter-helyettes, dr. Hugo Spadafora.³²⁵ 1985. szeptember 13-án panamai kormányerők elrabolták, és megkínózták; kiherélték, ujjairól leszakították a körmököt. A 45 éves orvos-politikus holtteste megcsontkítva, fej nélkül került elő Costa Rica területén, 300 méterre a panamai határtól.³²⁶

Az amerikai vezetés tudott Noriega illegális tevékenységeiről (kábitószer-csempészet, fegyverkereskedelem), továbbá arról, hogy az országot diktatórikus módon vezeti, ennek ellenére a 80-as évek első felében nem törekedett a megdöntésére. Érdemes megvizsgálni, hogy mik lehettek azok az egyéb tényezők, amelyek az amerikai álláspontot megváltoztatták. Idetartozhatott a notórius *School of the Americas* Panamából történő kiebrudalása/elköltöztetése (bár korábban maga Noriega is ebben az iskolában tanult),³²⁷ és különösen a panamai vezető regionális ambíciói. 1983 januárjában jött létre az úgynevezett

³²³ Ehrenfeld (1988): i. m. 57.

³²⁴ US Senate Committee on Foreign Relations (1988): i. m. 79.

³²⁵ Életről részletesebben: Emir Valle: *Hugo Spadafora. Bajo la piel del hombre*. Berlin, Ilion, 2020.

³²⁶ OEA: Resolución N° 25/87. Caso 9726. Panama, Amerikai Államok Szervezete, 1987. szeptember 23.

³²⁷ Az 1940-es években alapították Panamában. 1984-ben költözött át Fort Benningbe (Columbus, Georgia, USA) – az 1977-es csatornaszerződések értelmében. A latin-amerikai kormányok fegyveres erői, paramilitáris csoportok tagjai kaptak itt kiképzést a baloldali gerillák likvidálására a hidegháború során (Newsweek: *Running A „School For Dictators”* [1993. augusztus 8.]). Bár 1990 után a fókusz a drokartellek, majd a terroristák elleni küzdelemre irányult, az intézmény nem tudta levetkőzni a hidegháború idején szerzett – részben hírhedt végzőseihez kötődő – kétes hírnevét. A 21. század elején felmerült a bezárásának gondolata. Működéséről részletesen lásd: Lesley Gill:

Contadora-csoport Mexikó, Kolumbia, Venezuela és Panama részvételével, azzal a céllal, hogy a közép-amerikai konfliktusokban közvetítsen. A Panamához tartozó Contadora-szigeten alakult meg, s erről is nevezték el. Az Amerikai Egyesült Államok azonban hegemon hatalomként nem nézte jó szemmel a latin-amerikai regionális kezdeményezéseket. Különösen nem a kicsi Panama ilyen irányú törekvéseit. Bár a Contadora-csoport tevékenysége nem hozott áttörést, precedensként mégis fontos, hiszen hozzájárult a későbbi Costa Rica-i békeközvetítés sikeréhez. A Contadora-csoport idővel kibővült, és 1986-ban felvette a Rio-csoport nevet.³²⁸ Több mint 20 latin-amerikai állam alkotta, 2010-ig működött.

A 80-as évek polgárháborúiban elszenvedett óriási ember- és anyagi veszteségek végül a tárgyalasztalhoz kényszerítették a közép-amerikai vezetőket. Azáltal, hogy elindultak a békefolyamattal kapcsolatos egyeztetések, Noriega jelentősége mint az USA szövetségese csökkenni kezdett. Együttal felerősödtek a vele kapcsolatos kritikák. Végül 1988-ban két floridai bíróság is vád alá helyezte – először fordult ilyen elő hivatalban levő külföldi elnök esetében.³²⁹ Washington ekkor már nyíltan a távozását akarta. Gazdasági szankciókkal és politikai nyomásgyakorlással próbálta térdre kényszeríteni a panamai vezetést. Az ellenzéknek például a CIA támogatta az 1989-es választásokon – többek között pénzzel, nyomdai felszereléssel.³³⁰ Noriega viszont kijátszhatta a „hazafias kártyát”, mondván ő Panama érdekeit képviseli, míg az ellenzék az USA bérence. Végül amikor úgy tűnt, az ellenzék mégis nyer, egyszerűen semmisnek nyilvánította a választás eredményét.³³¹ Az amerikai vezetés ezután a panamai fegyveres erők soraiban próbált lázadást szítani. Sor is került egy puccskísérletre Noriega ellen, amelyet panamai tisztek Moisés Giroldi vezetésével abban a reményben robbantottak ki, hogy az USA-tól logisztikai

The School of the Americas: Military Training and Political Violence in the Americas. Durham, NC, Duke University Press, 2004.

³²⁸ SRE: *Información de contexto. Treinta aniversario de la creación del Grupo Contadora* (é. n.).

³²⁹ EFE: *Invasión en Panamá. Los cargos contra Noriega.* *El País*, 1989. december 22.

³³⁰ Doyle McManus: *Bush Orders Aid for Foes of Noriega: CIA Funds Election Efforts in Bid to Oust Panama Chief.* *Los Angeles Times*, 1989. április 23.

³³¹ William Branigin: *Panama Invalidates Election.* *The Washington Post*, 1989. május 11.; William L. Furlong: *Panama: The Difficult Transition towards Democracy.* *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 35. (1993), 3. 19.

támogatást kapnak majd. Utóbbira azonban nem került sor. A puccs így elbukott, Noriega pedig leszámolt a puccsistákkal; 11 tisztet kivégeztek.³³² Hatalmi vákuum keletkezett, és ebbe az űrbe lépett be az Amerikai Egyesült Államok az 1989-es fegyveres intervencióval.

A beavatkozás nem bírta sem az ENSZ, sem az AÁSZ támogatását, az Amerikai Egyesült Államok egyoldalú akciója volt. A küzdelmet az USA a „demokrácia nevében” vívta.³³³ Noriega a Vatikán panamavárosi követségére menekült, majd később, 1990. január 4-én feladta magát – az USA szerint megtörte a pszichológiai hadviselés (dübörgő rock-, rap- és egyéb zenét bömböltettek neki az amerikaiak), mások viszont inkább az ügyes vatikáni diplomáciának tulajdonítják, hogy elhagyta a menedéket adó épületet.³³⁴ A fegyveres támadás éjjelén, 1989. december 20-a első óráiban a Panama-csatorna közelében, a Balboa városától nem messze fekvő Fort Clayton amerikai katonai bázison az 1989. májusi választások Noriega által el nem ismert győztese, Guillermo Endara letette a hivatali esküt.³³⁵ Amerikai szempontból a beavatkozás sikeres volt. Az akció gyorsan és kis veszteséggel zajlott le, célját elérte: Panama élére új elnök került, Noriega pedig megbukott, az igazságszolgáltatás kezei közé került.³³⁶ Összesen közel 22 évet ült amerikai és francia börtönökben kábítószer-kereskedelem, a Medellín-kartellel fenntartott illegális kapcsolatok

³³² Emilia Zeballos: Masacre de Albrook, en el olvido de los panameños. *El Siglo*, 2014. október 3.

³³³ Greg Grandin: How the Iraq War Began in Panama. *Nacla*, 2014. december 24.

³³⁴ Diego A. Manrique: Serenata para Noriega. *El País*, 2017. augusztus 29.

³³⁵ Az, hogy az elnöki esküt amerikai katonai bázis területén tette le, csökkenthette volna a támogatottságát, ezért eleinte úgy nyilatkozott, hogy az eskütételre Panamában került sor. Később kiderült ennek az ellenkezője, ami még inkább erodálta legitimitását, sokan az amerikaiak bábját látták benne, annak ellenére, hogy fél évvel korábban minden bizonnyal megnyerte a panamai választásokat (Forrás: AP News: *Newspaper: New Panamanian President Sworn in at U.S. Base*. [1989. december 27.]). 1991 márciusára már csak a lakosság 17%-ának támogatását tudhatta maga mögött (Forrás: Smith–Green [2019]: i. m. 92).

³³⁶ Állítólag az USA céljai között az is szerepelt, hogy bizonyos dokumentumokat megsemmisítsen. Ugyanis amikor már megromlott a viszony az USA-vezetés és Noriega között, utóbbi azzal fenyegetőzött, hogy napvilágra hozza, milyen tervek készültek az Amerikai Egyesült Államok Omar Torrijos likvidálására, és kitálat az USA szerepéről a panamai vezető halálával kapcsolatban. Az akció sikerrel járt, Noriega azonban egyszer még megpróbálta előhúzni ezt a régi ütőkártyát, a miami bíróságon azonban nem engedték erről beszélni, amerikai nemzetbiztonsági érdekekre hivatkozva. Forrás: Yao Villalaz (2019): i. m.

és pénzmosás miatt. 2011-ben adták ki Panamának, ahol további 60 év börtön várt volna rá, azonban 2017-ben, 83 éves korában elhunyt.³³⁷

Az „Igaz ügy” hadművelet az USA legnagyobb fegyveres akciója volt Vietnám óta.³³⁸ 24 ezer főt (katonai ejtőernyősöket, gyalogságot és tengerészgyalogságot), helikoptereket, harci repülőket és tankokat vetettek be.³³⁹ A hadműveletet az a Colin Powell tábornok vezette, aki 2001 és 2005 között az USA külügyminisztere lett. A panamai beavatkozás felkészülésnek is tekinthető későbbi konfliktusokra – mint például az 1991-es öbölháború –, hiszen lehetőséget adott új fegyverek kipróbálására. Az USA sikere Közép-Amerikában egyfajta precedenst teremtett, hozzájárulhatott ahhoz, hogy az amerikai külpolitika hajlamosabb legyen arra, hogy konszenzus keresése és együttműködés helyett inkább egyoldalúan, erővel oldjon meg problémákat.³⁴⁰

Ugyanakkor a beavatkozás Panamában óriási sokkot okozott. A fővárost jelentős kár érte; a legsúlyosabb veszteségek a Noriega-pártinak tartott El Chorrillo szegénynegyedet érték, amelyet az inváziós erők a támadás során porig romboltak. Az áldozatokat – akik több ezren lehettek – azonosítás nélkül tömegsírokba temették, a holttestek egy részét elégették.³⁴¹ 25 évvel az események után Juan Carlos Varela panamai elnök bejelentette, hogy bizottságot

³³⁷ Kathia Martinez: Noriega, US Ally Turned Target, Dies after Decades in Jail. *El Paso Times*, 2017. május 30.

³³⁸ Az amerikai intervenciónak számos filmes feldolgozása van, mind dokumentumfilm, mind játékfilm formájában. Például: *The Empire Visits Us Again (El imperio nos visita nuevamente*. Panama, 1990), r.: Sandra Eleta; *Just Cause, for Whom? (Just Cause, ¿para quién?* Panama, 1990), r.: Yisca Márquez; *The Midnight Special* (Panama–Kuba, 1991), r.: Edgar Soberón Torchia; *The Panama Deception* (USA, 1992), r.: Barbara Trent; *Dollar Mambo* (Mexikó, 1993), r.: Paul Leduc; *The Fists of a Nation (Los puños de una nación*. Panama, 2006), r.: Pituka Ortega Heilbron; *Invasion (Invasión*. Panama, 2014), r.: Abner Benaim; *Forbidden to Forget (Prohibido olvidar*. Panama, 2014), r.: Oscar Faarup; *Decembers (Diciembres*. Panama–Kolumbia, 2018), r.: Enrique Castro Ríos; *Operation Just Cause (Operación Causa Justa*. Panama–Kolumbia, 2019), r.: Luis Pacheco és Luis Franco Brantley (Enrique Castro Ríos: 20 December, National Day of Mourning. *IFF Panama*, 2019. december 19. alapján).

³³⁹ ICHR Report: *Inter-American Commission on Human Rights*. Report No 31/93, case 10.573, United States, 1993. október 14.

³⁴⁰ Grandin (2014): i. m.

³⁴¹ Belén Fernández: The Truth Behind US' Operation Just Cause in Panama. *Al Jazeera*, 2016. január 31.

állítanak fel (*truth commission*)³⁴² annak érdekében, hogy a lakosság tisztában lehessen a múlttal, és megismerhesse az igazságot. A kitűzött célok közé tartozik, hogy a bizottság azonosítsa az amerikai fegyveres beavatkozás során elhunytakat és sérülteket, továbbá felbecsülje az okozott anyagi kárt. Az Amerika-közi Emberi Jogi Bizottság 2018-ban jóvátétel fizetésére szólította fel az Amerikai Egyesült Államok vezetését.³⁴³ Az intervenció 40. évfordulóján, 2019-ben a panamai kormány december 20-át nemzeti gyásznappá nyilvánította.³⁴⁴

Gazdaság és társadalom

A fegyveres beavatkozás a panamai gazdaságnak tetemes kárt okozott: 400 millió és 2000 millió dolláros becslés is akad.³⁴⁵ Az invázió, továbbá az azt megelőző időszakban a Noriega-rendszer ellen alkalmazott amerikai gazdasági szankciók következtében a panamai bruttó nemzeti termék (GNP) 22%-kal csökkent 1988 és 1991 között. Noriega bukása után a szankciók megszűnése, az USA által folyósított segély, továbbá a csatorna 1999-es átadása Panamának segített a gazdaság talpra állásában. Ugyanakkor a társadalmi különbségek nem csökkentek, sőt, az olyan krízishelyzetek, mint a koronavírus-járvány, csak növelték ezeket, hiszen a szegényebb rétegek kitettsége nagyobb volt ezen események negatív következményeit tekintve. A társadalmi különbségeket mérő Gini-indexen a latin-amerikai országok közül 2019-ben Brazília érte el

³⁴² 2001-ben Mireya Moscoso elnök állított fel bizottságot (*truth commission*) a Panamában Omar Torrijos és Manuel Noriega vezetése alatt elkövetett emberi jogsértések (1968–1989) felderítésére. A bizottság vizsgálódásai azonban az „Igaz ügy” hadműveletre nem terjedtek ki. Forrás: Alexis Michelle Martínez Scigliani: *From Dictatorship to Democracy: Truth Commissions and the Panamanian Experience Investigating the Crimes Committed under the Military Dictatorship. Iustitia et Pulchritudo*, 2. (2021), 1. 19–30.

³⁴³ AFP: Rights Group Calls for US Reparations over 1989 Panama Invasion. *France24*, 2018. október 17.

³⁴⁴ Telesur: *Panama Launches Commission to Investigate Atrocities of 1989 US Invasion* (2016. július 20.); Castro Ríos (2019): i. m.

³⁴⁵ Előbbi forrása: Robert Behrman: *Operation Just Cause: The Invasion of Panama as a Case Study in Regime Change*. Fort Leavenworth, KS, School of Advanced Military Studies, 2018. 30–31. Utóbbié: Smith–Green (2019): i. m. 92.

a legkedvezőtlenebb eredményt (53,7%), a második legrosszabb helyen Kolumbia (51,3%), majd Panama végzett 49,8% (2019).³⁴⁶ Minden ötödik panamai kevesebb mint napi 4 balboa, avagy 4 USA-dollár jövedelemmel bír, háromnegyedük vidéki. Különösen magas a szegénység az őslakosok között, 90%-uk a szegénységi küszöb alatt él.³⁴⁷

Panama hivatalos fizetőeszköze a balboa, amelyet a 16. századi spanyol felfedezőről és konkvisztádorról neveztek el. Nemcsak egyenértékű a dollárral, hanem dollárban is lehet fizetni Panamában. Olyannyira, hogy balboából már csak fémpénzt készítenek, papír fizetőeszközként az USA-dollár szolgál. Szintén Balboa nevét viseli az 1941-ben alapított Vasco Núñez de Balboa-érdemrend, amelyet tudományok, művészetek és irodalom terén kiemelkedő teljesítményt nyújtó panamaiak és külföldiek kaphatnak; továbbá a Panama-csatorna csendes-óceáni bejáratánál fekvő kikötőváros is. Balboát mindössze 10 ezren lakják, az ország legnépesebb városai: a főváros, Panamaváros (1,8 millió fő), majd a jóval szerényebb méretű, Kolumbusz Kristófról elnevezett Colón kikötővárosa (242 ezer fő), továbbá a 190 ezres David és La Chorrera városa. Az ország többi települése 100 ezresnél kisebb. Az ország össznépessége közel 4 millió, a panamaiak többsége az ország középső területein él, különösen a Panama-csatorna környékén.³⁴⁸

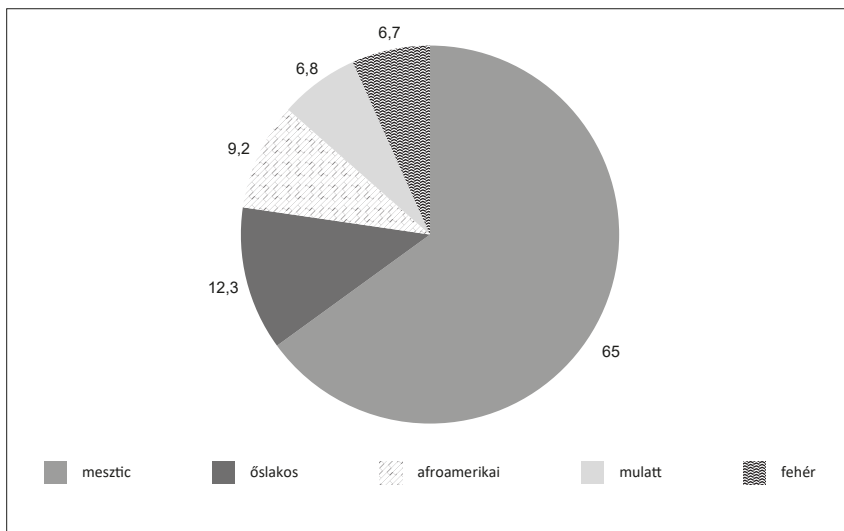
Az ország etnikailag sokszínű a gyarmati örökség és a 19–20. századi bevándorlás révén. A vallási összetétel is heterogén. A római katolikusok aránya a legmagasabb, de így is csak 48,5%, míg az evangéliumi egyházak tagjai a lakosság 30,2%-át teszik ki.³⁴⁹ A katolikusok alacsony százaléka az USA közelségével (amerikai misszionáriusok) és a jelentős társadalmi különbségekkel magyarázható. A marginalizált rétegek számára – elsősorban közösségi és felzárkóztató programjaik miatt – a neoprotestáns egyházak vonzóbbak.

³⁴⁶ World Bank: *Gini Coefficient by Country* (2021c).

³⁴⁷ BTI: *BTI 2018 Country Report – Panama*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2018b. 16.

³⁴⁸ CIA: *World Factbook – Panama*. Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2020c.

³⁴⁹ CIA (2020c): i. m.

4. ábra. Panama etnikai összetétele, 2010 (%)

Forrás: CIA (2020c): i. m.

A panamai foglalkoztatottak több mint fele az ún. informális gazdaságban dolgozik (56,1%, 2020). Ennél magasabb arányokat Latin-Amerikában csak El Salvadorban (68,5%) és Peruban (68%) találunk; továbbá még a Dominikai Köztársaságban haladja meg ez az érték az 50%-ot (54,5%).³⁵⁰ Az informális gazdaságban dolgozók sokkal inkább kitettek a gazdasági válságoknak. Így várható, hogy a koronavírus-pandémia Panamában mélyebb társadalmi nyomokat hagy, tovább nő például a szegények és gazdagok közötti szakadék.

A panamai GDP 75%-át a tercier szektor adja (a Panama-csatornából, az International Banking Centerből és a Colón szabadkereskedelmi övezetből származó jövedelmek, logisztikai szolgáltatások, biztosítások, turizmus stb.).³⁵¹ A nemzetközi beutazó turizmushoz köthető bevétel a 2010-es években a GDP

³⁵⁰ Statista: *Informal Employment as Percentage of Total Employment in Selected Countries in Latin America and the Caribbean as of 2020* (2020c); Statista: *Informal Employment as Percentage of Total Employment in Panama from 2010 to 2020* (2020b).

³⁵¹ BTI (2018b): i. m. 25.

10%-a körül mozgott (11,88% 2013-ban; 10,56% 2019-ben).³⁵² A legnépszerűbb látványosságok közé tartozik a Panama-csatorna, a csatornán átívelő hidak,³⁵³ a strandok, a tengerpart, a nemzeti parkok, a szigetek (például San Blas, Isla Colón), Panamaváros történelmi belvárosa és a város pénzügyi negyedében található *El Tornillo* (a csavarhúzó) felhőkarcoló.

Panama a magyar közgondolkodásban adóparadicsomként jelenik meg. A 2010-es évek közepén az offshore üzletekben utazó magyarok között azonban népszerűbb volt Ciprus, a Seychelle-szigetek és a volt holland gyarmat, a dél-amerikai Suriname. Panama a negyedik helyen állt.³⁵⁴ 2016-ban tört ki a Panama-iratok offshore botrány. 2016 áprilisában a *Süddeutsche Zeitung* több mint 210 ezer offshore céget érintő dokumentumcsomagot hozott nyilvánosságra. A mintegy 11,5 millió dokumentumot tartalmazó csomag egy panamai tanácsadó cég, a Mossack Fonseca segítségével 1970 és 2015 között létrejött offshore üzletekre derített fényt. Számos volt, illetve jelenlegi vezető politikus, közéleti szereplő, híresség volt az érintettek körében,³⁵⁵ mint például Sigmundur Davíð Gunnlaugsson izlandi miniszterelnök (aki a botrány következtében lemondott). A Panama-iratok számai még Magyarországra is elértek, bár név szerint csak Horváth Zsolt kecskeméti politikus, volt országgyűlési képviselő szerepelt a dokumentumokban.³⁵⁶

³⁵² Global Economy: *Panama: International Tourism Revenue, Percent of GDP* (2021).

³⁵³ *A Puente de las Américas* (Amerikák hídja) 1958 és 1962 között épült, a 21. század elejéig csak ezen keresztül lehetett közúton északról Dél-Amerikába jutni. 2004-ben nyitották meg a közlekedés előtt a *Puente Centenario*, magyarul centenáriumi hidat, amelynek építését eredetileg 2003-ban szerették volna befejezni, Panama függetlenségének 100. évfordulóján. 2013 és 2019 között épült meg a harmadik híd, közel a csatorna atlanti kijáratához, innen ered a neve: *Puente Atlántico*. A China Communication Construction Company (CCCC) tervezte, és a francia Vinci Construction cég végezte a kivitelezést. Egy negyedik híd építésére kiírt pályázatot 2018-ban a China Harbour Engineering Company és a China Construction Communications Companyból (CCCC) álló Panamá Cuarto Puente konzorcium nyerte el. A tervezett híd hatsávos, és a panamavárosi 3-as metró szelvényei is rajta haladnának át.

³⁵⁴ Portfolio: *Közel 700 panamai háttérű cég működik ma Magyarországon* (2016. április 4.).

³⁵⁵ MNB: *A Panama-iratok nemzetközi hatásai*. Budapest, Magyar Nemzeti Bank, 2016.

³⁵⁶ Euronews: *Magyarországig nyúlnak a Panama-akták* (2016. április 4.).

1876-ban nemzetközi tudományos expedíció tagjaként Közép-Amerikában járt Gerster Béla mérnök és Türr István tábornok, vízügyi szakember,³⁵⁷ hogy egy megépítendő csatornához felmérjék a terepet a mai Panama, akkor még Kolumbia területén. Céljuk egy zsilipek nélküli csatorna megépítéséhez szükséges „műszaki, kiviteli és pénzügyi feltételek” tanulmányozása volt. A csatorna nyomvonalát Gerster jelölte ki az expedíció tapasztalatai alapján. Türr 99 évre koncessziót szerzett a területre a kolumbiai kormánytól (Salgar–Wyse-szerződés, 1878), majd továbbadta ezt Ferdinand de Lesseps vállalkozásának. Az így nyert hasznat Görögországban a Korinthoszi-szorosnál épülő csatornába fektette be. Az építkezéskor minden bizonnyal a panamai tapasztalatokat is felhasználták (kivitelező: Türr István; főmérnök: Gerster Béla). A Korinthoszi-csatorna ünnepélyes átadására 1893-ban került sor. A Panama-csatorna viszont csak több mint 20 év múlva, 1914-ben nyílt meg, amerikai (USA) építetők munkája révén.³⁵⁸

³⁵⁷ Türr kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező katonai pályafutása, vízügyi tevékenysége és felesége, III. Napóleon unokahúga, Wyse-Bonaparte Adél révén.

³⁵⁸ Szilágyi Ágnes Judit – Ekaterina Rodríguez: Türr István tábornok alakja és szerepe a Panama-csatorna nyomvonalának kijelölésében és építésének francia szakaszában. In Csikós Zsuzsanna (szerk.): *A mi santeránk: tanulmányok Dornbach Mária 70. születésnapjára*. Szeged, JATEPress, 2016. 123–130.

Összefoglaló táblázat

	Guatemala	Honduras	El Salvador	Nicaragua	Costa Rica	Panama	Magyarország	Források
terület (km ²)	108 889	112 090	21 041	130 370	51 100	75 420	93 028	World Factbook ^a
népesség (millió), 2022	17,9	9,9	6,5	6,6	5,1	4,3	9,7	Worldometers ^b
GDP/fő USA-dollárban, 2020	4603,3	2389	3798,6	1905,3	12 140,9	12 509,8	15 980,1	Világbank ^c
HDI-index, 2019	0,663	0,634	0,673	0,660	0,810	0,815	0,854	HDI Report ^d 2020
születéskor várható élettartam (év), 2019	74,3	75,3	73,3	74,5	80,3	78,5	76,9	HDI Report 2020
1000 főre jutó orvosok száma, 2018	0,4	0,3 (2017)	2,9	1,7	2,9	1,6	3,4	Világbank ^f
városlakók aránya (%), 2022	52,7	59,6	74,8	59,6	82,0	69,1	72,6	World Factbook
római katolikusok becsült aránya (%)	41,7 (2018)	34 (2020)	50 (2014)	50 (2017)	47,5 (2021)	48,6 (2018)	37,2 (2011)	World Factbook
hazautalások GDP-arányosan (%), 2020	14,7	23,6	24,1	14,7	0,8	0,8	2,5	Világbank ^g
Gini-index	48,3 (2014)	48,2 (2019)	38,8 (2019)	46,2 (2014)	49,3 (2020)	49,8 (2019)	30 (2019)	Világbank ^h
100 ezer főre jutó emberölések száma, 2018	23	39	52	7 (2016)	11	9	2 (2017)	Világbank ⁱ
CPI-helyezés, 2021	150.	157.	115.	164.	39.	105.	73.	Transparency International ^j
Az USA részesedése az exportból (%), 2020	31,8	49,2	37,8	58,1	37,1	5,91	3,34	Observatory of Economic Complexity (OEC) ^k
Kína részesedése az exportból (%), 2020	1,9	0,53	3,2	0,24	2,05	10	1,83	OEC
Az USA részesedése az importból (%), 2020	33,6	42,8	26,3	23,8	39,4	17,8	1,94	OEC
Kína részesedése az importból (%), 2020	13,6	10,1	13,2	11,5	14,2	28,8	7,72	OEC

Források:

- ^a www.cia.gov/the-world-factbook/countries
- ^b www.worldometers.info/world-population/population-by-country
- ^c <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
- ^d Human Development Index (emberi fejlettségi mutató)
- ^e <https://hdr.undp.org/system/files/documents//hdr2020pdf.pdf>
- ^f <https://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.PHYS.ZS?locations=PA>
- ^g <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS>
- ^h <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>
- ⁱ <https://data.worldbank.org/indicator/VC.IHR.PSRC.P5>
- ^j Corruption Perceptions Index (Korrupcióérzékelési Index). A legjobb helyezés az első (legkevésbé korrump). A legrosszabb helyezés a 180. (legkorruptabb)
- ^k <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>
- ^l <https://oec.world/en/profile/country>

Irodalomjegyzék

- 100% Noticias: *CSE incrementa participación a 2,860,559 votantes y asigna 75 de los 90 diputados al FSLN* (2021. november 8.). Online: <https://100noticias.com.ni/politica/111285-cse-incrementa-numero-votantes-urnas-vacias>
- AFP: Honduras: Exjefe narco dice que pagó sobornos al expresidente Lobo. *El Heraldo*, 2017. március 6. Online: www.elheraldo.hn/inicio/1050410-465/honduras-exjefe-narco-dice-que-pag%C3%B3-sobornos-al-expresidente-lobo
- AFP: Exministro hondureño Yankel Rosenthal condenado por lavado de dinero del narcotráfico. *La Nación*, 2018. január 19. [2018a.] Online: www.nacion.com/el-mundo/politica/exministro-hondureno-yankel-rosenthal-condenado/7VOFD4KKLVG2JIHLE7M7QZBWGA/story
- AFP: Rights Group Calls for US Reparations over 1989 Panama Invasion. *France24*, 2018. október 17. [2018b.] Online: www.france24.com/en/20181117-rights-group-calls-us-reparations-over-1989-panama-invasion
- AFP: Trial Begins for Honduran President's Brother on Drug Charges. *France 24*, 2019. október 2. [2019a.] Online: www.france24.com/en/20191002-trial-begins-for-honduran-president-s-brother-on-drug-charges
- AFP: Marchan en Honduras en apoyo al presidente Juan Orlando Hernández. *La Jornada*, 2019. október 20. [2019b.] Online: www.jornada.com.mx/ultimas/mundo/2019/10/20/marchan-en-honduras-en-apoyo-al-presidente-juan-orlando-hernandez-9303.html
- Aguilar, Marco: Yankel Rosenthal llega a Honduras tras dos años en prisión en Honduras. *Diez*, 2020. február 10. Online: www.diez.hn/liganacionaldehonduras/1355663-498/yankel-rosenthal-llegada-san-pedro-sula-presos-estados-unidos-intento-lavado-activos-cachiro
- Aguilera Peralta, Gabriel: *Guatemala in the UN Security Council. A New Experience for a Founding Member State*. Berlin, Friedrich Ebert Stiftung, 2012.
- Al-Jazeera+: Why So Many Palestinians Live in El Salvador? *YouTube*, 2019. május 26. Online: www.youtube.com/watch?v=-_qMTzEhPSQ
- Al-Jazeera: *What Next for Nicaragua as Ortega Prepares for Fourth Term?* (2021. november 9.). Online: www.aljazeera.com/news/2021/11/9/what-next-for-nicaragua-as-ortega-prepares-for-fourth-term

- Alvis, Rafael: Día de la Descolonización en Bolivia se conmemora el 12 de octubre. *Cambio*, 2011. október 12. Online: www.eabolivia.com/social/23917-dia-de-la-descolonizacion-en-bolivia-se-conmemora-el-12-de-octubre.html#:~:text=D%C3%ADA%20de%20la%20Descolonizaci%C3%B3n%20en%20Bolivia%20se%20conmemora%20el%2012%20de%20octubre,-La%20Paz%2C%2012
- American Convention on Human Rights „Pact of San José, Costa Rica”. Ratifications. Online: <https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=08000002800f10e1>
- American Convention on Human Rights „Pact of San José, Costa Rica”. 1969. Online: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201144/volume-1144-I-17955-English.pdf>
- Anderle Ádám: *Távol Istentől...* Budapest, Kozmosz Könyvek, 1985.
- Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Szeged, Pannonica, 1998.
- Anderle Ádám: *Kuba története*. Budapest, Akkord, 2004.
- Anderle Ádám: *Latin-Amerika története*. Második, javított és bővített kiadás. Szeged, JATEPress, 2010.
- Anderson, Leslie E. – Lawrence C. Dodd – Park Won-ho: Electoral Competition and Democratic Decline in Nicaragua: Uncovering an Electorally Viable Platform for the Right. *Democratization*, 24. (2017), 6. 970–986. Online: <https://doi.org/10.1080/13510347.2016.1256284>
- AP News: *Newspaper: New Panamanian President Sworn in at U.S. Base* (1989. december 27.). Online: <https://apnews.com/article/0d77d7c5e1bdela18fafbd73892c3bfa>
- Argueta, Ricardo: *La memoria de „la guerra de las cien horas” – Victoria o legítima defensa?* San Salvador, Universidad de El Salvador, 2013. Online: <https://humanidades1historia.files.wordpress.com/2013/08/memoria-guerra-100-horas.pdf>
- Arias, Oscar: Acceptance Speech. *The Nobel Prize*, 1987. Online: www.nobelprize.org/prizes/peace/1987/arias/acceptance-speech
- Aristegui Noticias: *Las 50 ciudades más violentas del mundo en 2013* (2014. január 17.). Online: <https://aristeginoticias.com/1701/mexico/las-50-ciudades-mas-violentas-del-mundo-en-2013>
- Arlington National Cemetery: *Operation „Just Cause” Panama* (é. n.). Online: www.arlingtoncemetery.mil/Explore/Notable-Graves/Casualties-of-War/Operation-Panama
- Astles, Jacinta: *Migrant Caravans: Explained*. San José, CR, IOM Regional Office for Central America, North America and the Caribbean, 2020.
- Asturias, Miguel Ángel: *Nobel Lecture. The Nobel Prize* (1967. december 12.). Online: www.nobelprize.org/prizes/literature/1967/asturias/25600-miguel-angel-asturias-nobel-lecture-1967

- Asturias, Miguel Ángel: *A Zöld Pápa*. Budapest, Európa, 1968.
- Balázs Dénes: *Vándorúton Panamától Mexikóig*. Budapest, Gondolat, 1981.
- Bastenier, M. A.: Reportaje: la derrota del sandinismo. Violeta Chamorro: „Aquí mando yo.” *El País*, 1990. március 11. Online: https://elpais.com/diario/1990/03/11/internacional/637110005_850215.html
- BBC: *Belize–Guatemala Border Tensions Rise Over Shooting* (2016. április 22.). Online: www.bbc.com/news/world-latin-america-36114383
- BBC: *Migrant Caravan: Mexico Offers Temporary Work Permits* (2018. október 27. [2018a]). Online: www.bbc.com/news/world-latin-america-45999610
- BBC: *Migrant Caravan: What is It and Why Does it Matter?* (2018. november 26. [2018b]). Online: www.bbc.com/news/world-latin-america-45951782
- BBC: *Suharto Tops Corruption Rankings* (2004. március 25.). Online: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/3567745.stm>
- Behrman, Robert: *Operation Just Cause: The Invasion of Panama as a Case Study in Regime Change*. Fort Leavenworth, KS, School of Advanced Military Studies, 2018.
- Benda László: Iskola a határban. *Magyar Ifjúság*, 1987. február 13. 25.
- Benítez Manaut, Raúl: La ONU y el proceso de paz en el Salvador: 1990–1992. *Revista mexicana de política exterior*, 34. (1992). 35–52.
- Berkics Erika: Latin-amerikai etnikai nyelvi mozaik. *Külügyi Szemle*, 7. (2008), 3. 124–147.
- Bidsall, Nancy – John Williamson – Brian Deese: *Delivering on Debt Relief: From IMF Gold to a New Aid Architecture*. Washington, DC, Center for Global Development/Institute for International Economics, 2002.
- Bolletino: *Rinunce e nomine* (2016. május 13.). Online: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2016/05/13/0339/00791.html>
- Branigin, William: Panama Invalidates Election. *The Washington Post*, 1989. május 11. Online: www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/05/11/panama-invalidates-election/8e10adc9-8e56-4109-b9e3-1bf9997aec64
- Brenes, Danny: José Castellanos Contreras: El desobediente que salvó a miles. *La Nación*, 2019. április 15. Online: www.nacion.com/revista-dominical/jose-castellanos-contreras-el-desobediente-que-salvo-a-miles/VSCYC6FXRNEP5NBQNE2CYEBLFM/story
- BTI: *BTI 2018 Country Report – Nicaragua*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2018a.
- BTI: *BTI 2018 Country Report – Panama*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2018b.

- BTI: *BTI 2020 Country Report – Guatemala*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2020a.
- BTI: *BTI 2020 Country Report – Honduras*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2020b.
- Buzan, Barry – Ole Wæver: *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491252>
- Castro Ríos, Enrique: 20 December, National Day of Mourning. *IFF Panama*, 2019. december 19. Online: <http://2020.iffpanama.org/en/blog/20-december-national-day-mourning>
- CEPAL: *Panorama Social de América Latina*. 2020 (LC/PUB.2021/2-P/Rev.1), Santiago, 2021.
- Chomsky, Aviva: *Central America's Forgotten History: Revolution, Violence, and the Roots of Migration*. Boston, Beacon Press, 2021.
- CIA: *World Factbook – Guatemala*. Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2020a.
- CIA: *World Factbook – Honduras*. Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2020b.
- CIA: *World Factbook – Panama*. Washington, DC, Central Intelligence Agency, 2020c.
- Close, David: *Nicaragua – The Chamorro Years*. USA, Lynne Rienner, 1999. Online: <https://doi.org/10.1515/9781626371408>
- CNN: *Mitch Termed Central America's Disaster of the Century* (1998. november 6.). Online: <http://edition.cnn.com/WEATHER/9811/06/mitch.02>
- Comisión de la Verdad para El Salvador: *De la locura a la esperanza. La guerra de 12 años en El Salvador*. San Salvador – New York, Informe de la Comisión de la Verdad para El Salvador – Naciones Unidas, 1992–1993.
- Consejo Ciudadano: *Metodología del ranking (2019) de las 50 ciudades más violentas del mundo*. México, Consejo Ciudadano para la Seguridad Pública y la Justicia Penal A.C., 2019. Online: www.seguridadjusticiapaz.org.mx/sala-de-prensa/1589-metodologia-del-ranking-2019-de-las-50-ciudades-mas-violentas-del-mundo
- Constitución de 1949. República de Costa Rica*. Political Database of the Americas, 2008. Online: <https://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Costa/costarica49.html>
- Constitución de la República de Guatemala decretada por la Asamblea Constituyente en 11 de marzo de 1945*. Online: <https://archivos.juridicas.unam.mx/www/bjv/libros/5/2210/24.pdf>
- Constitución Política de la República de Guatemala, 1985 con reformas de 1993*. Online: <http://americo.usal.es/oir/legislatina/normasyreglamentos/constituciones/guatemala.pdf>
- Cosío Villegas, Daniel – Ignacio Bernal – Alejandra Moreno Toscano – Luis González – Eduardo Blanquel – Lorenzo Meyer: *Mexikó rövid története*. Budapest, Eötvös József Kiadó, 2002.
- CPI: *Corruption Perceptions Index*. Berlin, Transparency International, 2011–2021.

- Criterio: *En Honduras hay petróleo pero el gobierno mantiene el tema en secreto* (2018. szeptember 20.). Online: <https://criterio.hn/en-honduras-hay-petroleo-pero-el-gobierno-mantiene-el-tema-en-secreto>
- D’Haeseleer, Brian: „Drawing the line” in El Salvador: Washington Confronts Insurgency in El Salvador, 1979–92. *Cold War History*, 18. (2018), 2. 131–148. Online: <https://doi.org/10.1080/14682745.2017.1351430>
- Declaración de Esquipulas I*. SICA, 1986. Online: www.sica.int/documentos/declaracion-de-esquipulas-i_1_82644.html
- Declaración de Esquipulas II*. SICA, 1987. Online: www.sica.int/documentos/declaracion-de-esquipulas-ii_1_82644.html
- Declaración de Montelimar*. Guatemala, Ministerio de Relaciones Exteriores, 1990. Online: [www.minex.gob.gt/MDAA/DATA/MDAA/201011081322143051990-4-2%20%20VII%20REUNION%20ORDINARIA%20\(Nicaragua\).pdf](http://www.minex.gob.gt/MDAA/DATA/MDAA/201011081322143051990-4-2%20%20VII%20REUNION%20ORDINARIA%20(Nicaragua).pdf)
- EFE: Invasión en Panamá. Los cargos contra Noriega. *El País*, 1989. december 22. Online: https://elpais.com/diario/1989/12/22/internacional/630284412_850215.html
- Ehrenfeld, Rachel: Narco-terrorism and the Cuban Connection. *Strategic Review*, 1988. 55–63.
- El País: *El expresidente salvadoreño Saca, condenado a 10 años de cárcel por desviar más de 300 millones* (2018. szeptember 13. [2018a]). Online: https://elpais.com/internacional/2018/09/13/america/1536794667_105897.html
- El País: *El Estado Palestino abre su embajada en El Salvador* (2018. október 15. [2018b]). Online: <http://elpais.com.sv/el-estado-palestino-abre-su-embajada-en-el-salvador>
- El Periódico: *Detienen a ex esposa de Funes en El Salvador acusada por corrupción* (2018. június 12.). Online: <https://elperiodico.com.gt/noticias/internacionales/2018/06/12/detienen-a-ex-esposa-de-funes-en-el-salvador-acusada-por-corrupcion>
- El Salvador Impresive: Puente de Oro y Puente de Cuscatlán. *YouTube*, 2012. augusztus 21. Online: www.youtube.com/watch?v=_jZ-3cKVWSY
- Espinoza, Melesio Peter: *Parentesco, residencia y grupo doméstico de los miskitos: los casos de Santa Martha y Auhya Pihni. Informe final del concurso: Culturas e identidades en América Latina y el Caribe*. México, Universidad Iberoamericana, Programa Regional de Becas CLACSO, 2001. Online: <http://bibliotecavirtual.clacso.org.ar/ar/libros/becas/2000/espinoza.pdf>
- Euronews: *Magyarország nyúlnak a Panama-akták* (2016. április 4.). Online: <https://hu.euronews.com/2016/04/04/magyarorszagig-nyulnak-a-panama-aktak>

- Fadi, Shadeh: Jeruzsálem helyzete az Egyesült Államok izraeli nagykövetségének áthelyezése tükrében. *Biztonságpolitika.hu*, 2018. június 6. Online: <https://biztonsagpolitika.hu/egyeb/jeruzsalem-helyzete-az-egyedul-allamok-izraeli-nagykovetsegenek-athelyezese-tukreben>
- Fausto, Boris: *Brazília rövid története*. Budapest, Equinter, 2011.
- Fernández, Belén: The Truth Behind US' Operation Just Cause in Panama. *Al Jazeera*, 2016. január 31. Online: www.aljazeera.com/opinions/2016/1/31/the-truth-behind-us-operation-just-cause-in-panama
- FMLN: *Biografías: Farabundo Martí* (é. n.). Online: www.fmln.org.sv/index.php/nuestro-partido/historia-del-fmln/109-secciones-base/biografias/192-biografias-farabundo-marti
- Forde, Kaelyn: Banana Republic Blues: Militarization and Resources in Honduras. *NACLA Report on the Americas*, 47. (2014), 1. 10–13. Online: <https://doi.org/10.1080/10714839.2014.11721863>
- Foster, Lynn V.: *Mexikó története*. Szeged, Pannonica, 1999.
- Főzy Vilma – Gyarmati János: Amerika-gyűjtemény. In Fejős Zoltán (szerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2000. 595–609.
- Fryd, Norbert: *Mosolygó Guatemala*. Budapest, Gondolat, 1960.
- Fundación Arias: *Quienes somos* (2022). Online: <https://arias.or.cr/quienes-somos>
- Furlong, William L.: Panama: The Difficult Transition towards Democracy. *Journal of Inter-american Studies and World Affairs*, 35. (1993), 3. 19–64. Online: <https://doi.org/10.2307/165968>
- Gabriel, John: UNO ... What Happened to Autonomy? Politics and Ethnicity on Nicaragua's Atlantic Coast. *Ethnic and Racial Studies*, 19. (1996), 1. 158–185. Online: <https://doi.org/10.1080/01419870.1996.9993903>
- Garaczi Imre: Diktatúra, mágia és varázslat. Az identitás lelki és szakrális alapjai Miguel Ángel Asturias regényművészetében. *Acta Scientiarum Socialium*, 18. (2015), 45. 197–204.
- García, Oscar: La Memoria de la Mal llamada „Guerra del Fútbol”. *Iberoamericana – Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 48. (2019), 1. 67–76. Online: <http://doi.org/10.16993/iberoamericana.420>
- Gill, Lesley: *The School of the Americas: Military Training and Political Violence in the Americas*. Durham, NC, Duke University Press, 2004. Online: <https://doi.org/10.1215/9780822386001>
- Global Economy: *Nicaragua: Remittances, Percent of GDP* (2021). Online: www.theglobaleconomy.com/Nicaragua/remittances_percent_GDP
- Global Economy: *Panama: International Tourism Revenue, Percent of GDP* (2021). Online: www.theglobaleconomy.com/Panama/international_tourism_revenue_to_GDP

- Gómez Nadal, Paco: La hijastra de Ortega le denuncia ante un tribunal por violación y abusos. *El País*, 1998. május 19. Online: https://elpais.com/diario/1998/05/29/internacional/896392819_850215.html
- González Díaz, Marcos: Cómo fue la masacre del microbús en Mejicanos, el ataque más sangriento de las maras de El Salvador en el que 17 pasajeros murieron carbonizados. *BBC*, 2020. június 20. Online: www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-53074759
- Grandin, Greg: How the Iraq War Began in Panama. *Nacla*, 2014. december 24. Online: nacla.org/news/2014/12/24/how-iraq-war-began-panama
- Greene, Graham: *Ismerkedés a tábornokkal*. Budapest, Európa, 1989.
- Gutiérrez Arguedas, Alberto – Dany Villalobos Villalobos: Proyectos hidroeléctricos y resistencias comunitarias en defensa de los ríos en Costa Rica: un análisis geográfico. *Cuadernos de Geografía: Revista Colombiana de Geografía*, 29. (2020), 1. 133–151. Online: <https://doi.org/10.15446/rcdg.v29n1.75271>
- Gyarmati János: Karl Wahle Costa Rica-i gyűjteménye és az amerikai antropológia hajnala. *Néprajzi Értesítő*, 88. (2006). 119–130.
- Gyarmati János: Egy costa ricai gyűjtemény kalandos története. *Határtalan régészet*, 6. (2021), 2. 65–68.
- Haggerty, Richard (szerk.): *El Salvador: A Country Study*. Washington, DC, Department of the Army, 1990.
- Hay–Bunau–Varilla Treaty* (1903). The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. Online: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/pan001.asp
- Horváth Marcell: A Panamai Köztársaság szuverenitása a Panama-csatorna szerződésai fényében. *Iustum Aequum Salutare*, 5. (2009), 3. 195–208.
- Horváth Marcell: A Panama-csatorna semlegessége a 20. században. *Polgári Szemle*, 6. (2010), 3.
- Horváth Marcell: *A Panama-csatorna szerződések avagy egy kis nemzet küzdelmei az önállóságért*. Pécs, Dialóg Campus, 2011.
- HRW: *Human Rights Watch – Informe Mundial 2020*. Online: www.hrw.org/es/world-report/2020/country-chapters/336486
- ICE: *Hydropower Sustainability Assessment Control. Proyecto Hidroeléctrico Reventazón*. Costa Rica, Instituto Costarricense de Electricidad, 2018.
- ICHR Report: *Inter-American Commission on Human Rights*. Report No 31/93, case 10.573, United States, 1993. október 14. Online: <http://cidh.org/annualrep/93eng/USA.10573.htm>

- ICO: *Crop Year Production by Country*. London, International Coffee Organization, 2020. Online: www.ico.org/prices/po-production.pdf
- ICT: *Anuario Estadístico de Turismo*. San José, Instituto Costarricense de Turismo, 2019. Online: www.ict.go.cr/en/documents/estad%C3%ADsticas/informes-estad%C3%ADsticos/anuarios/2005-2015/1583-2019-1/file.html
- ICT: *Anuario Estadístico de Turismo*. San José, Instituto Costarricense de Turismo, 2020. Online: www.ict.go.cr/en/documents/estad%C3%ADsticas/informes-estad%C3%ADsticos/anuarios/2005-2015/1900-2020-1/file.html
- ICT: *Divisas por concepto de turismo*. San José, Instituto Costarricense de Turismo, 2022. Online: www.ict.go.cr/en/documents/estad%C3%ADsticas/cifras-econ%C3%B3micas/costa-rica/960-divisas-por-concepto-de-turismo/file.html
- IFES: *Election Guide, Honduras*. Arlington, VA, International Foundation for Electoral Systems, 2020. Online: www.electionguide.org/countries/id/97
- Independent Commission of Inquiry on the U.S. Invasion of Panama: *The U.S. Invasion of Panama: The Truth Behind Operation „Just Cause“*. Boston, South End Press, 1991.
- Infolarna: *Agricultura* (é. n.). Online: www.infoiarna.org.gt/temas/agricultura/#:~:text=En%20Guatemala%2C%20el%20cultivo%20con,el%20az%C3%BAcar%20y%20el%20banano
- Infosegura – USAID: *Caracterización de violencia e inseguridad en Honduras* (2020). Online: www.infosegura.org/wp-content/uploads/2020/03/Honduras_SC2019.pdf
- InSight Crime: *Guatemala Profile* (2017. november 29.). Online: www.insightcrime.org/guatemala-la-organized-crime-news/guatemala/
- International Agreement for the Establishment of the University for Peace*. UPeace, 1980. Online: www.upeace.org/pages/about-upeace
- IRENA: *IRENA Renewable Readiness Assessment: El Salvador*. Abu Dhabi, International Renewable Energy Agency, 2020.
- Jancsó, Katalin: Por las rutas de América: Tibor Sekelj en el Diario de Costa Rica. *Revista de historia*, 83. (2021). 81–109. Online: <https://doi.org/10.15359/rh.83.4>
- Jarquín, Mateo Cayetano: Red Christmases: The Sandinistas, Indigenous Rebellion, and the Origins of the Nicaraguan Civil War, 1981–82. *Cold War History*, 18. (2018), 1. 1–17. Online: <https://doi.org/10.1080/14682745.2017.1347637>
- Kapuscinsky, Ryszard: *The Soccer War*. H. n., Vintage Books, 1992.

- Kéri András: Közép-Amerika különös népe a garífunák vagy fekete karibok. *Nyelvvilág*, 10. (2013), 14. 37–51.
- Kireev, Alex: Panama Referendum 2006. *Electoral Geography 2.0*, 2006. Online: www.electoral-geography.com/new/en/countries/p/panama/panama-referendum-2006.html
- Knoema: *World Data Atlas – Guatemala* (2018). Online: <https://knoema.com/atlas/Guatemala/topics/Poverty/Income-Inequality/GINI-index>
- Környei Ágnes: *Emberi jogok a nemzetközi kapcsolatokban*. Piliscsaba, PPKE BTK, 2011.
- Kruijt, Dirk: Guatemala's Political Transitions, 1960s–1990s. *International Journal of Political Economy*, 30. (2000), 1. 9–35. Online: <https://doi.org/10.1080/08911916.2000.11644004>
- La Botz, Dan: *What Went Wrong? The Nicaraguan Revolution*. Leiden, Brill, 2016. Online: <https://doi.org/10.1163/9789004291317>
- La Casa del Jade: *Sobre el jade* (2020). Online: www.lacasadeljade.com/sobre-el-jade
- La Nación: *Suegro de Mauricio Funes pasa su primera noche en bartolinas luego de ser extraditado de Costa Rica* (2021. május 20.). Online: <https://lanacion.com.sv/nacionales/suegro-de-mauricio-funes-pasa-su-primera-noche-en-bartolinas-luego-de-ser-extraditado-de-costa-rica>
- La Prensa: *Caso Caja Chica de la Dama: Rosa Elena de Lobo pasará 58 años en prisión* (2019. szeptember 4.). Online: www.laprensa.hn/honduras/1315883-410/caja-chica-dama-rosa-ele-na-lobo-prision-sentencia-pepe-lobo-maccih-corrupcion
- Lakhani, Nina: Hundreds of Salvadorans Deported by US Were Killed or Abused, Report Reveals. *The Guardian*, 2020. február 5. Online: www.theguardian.com/world/2020/feb/05/salvadorans-deported-us-killed-abused-report
- Lamperti, John W.: *Enrique Álvarez Córdova: Life of a Salvadoran Revolutionary and Gentleman*. USA, McFarland and Co., 2006.
- Latinobarometro: *Análisis online, Guatemala – imagen del progreso del país* (2018a). Online: www.latinobarometro.org/latOnline.jsp
- Latinobarometro: *Análisis online, Guatemala – problema más importante en el país* (2018b). Online: www.latinobarometro.org/latOnline.jsp
- Latinobarometro: *Informe 2018*. Santiago de Chile, Corporación Latinobarómetro, 2018c.
- Lehoucq, Fabrice: *The Politics of Modern Central America: Civil War, Democratization, and Underdevelopment*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511979910>

- Lemus, Emily Joyce: *Jose Arturo Castellanos: An Unlikely Hero of the Second World War from El Salvador*. MA thesis. Greenville, NC, East Carolina University, 2017.
- Lughofer, Johann Georg: *A császár új élete*. Budapest, Gabo, 2007.
- Lukács Rita – Uherkovich Alíz – Papp-Váry Árpád: Costa Rica a boldog, zöld és fenntartható ország. *Lépések*, 26. (2021), 2. 14–15.
- Luxeor: Honduras: History of Gold Production. *24hGold*, 2020a. Online: www.24hgold.com/english/stat_country_detail.aspx?pays=Honduras&deid=24470B1670
- Luxeor: Honduras: History of Silver Production. *24hGold*, 2020b. Online: www.24hgold.com/english/stat_country_detail.aspx?pays=Honduras&deid=29364B1670
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL 1979, TÜK iratok, Costa Rica, 42. doboz, 27.1 és 27.2.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL 1985, TÜK iratok, Nicaragua 113d/111.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL 1987, TÜK iratok, Nicaragua 102d.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL OL 1987, TÜK iratok, Latin-Amerika, 140. doboz, 205-10, 00846.
- Manrique, Diego A.: Serenata para Noriega. *El País*, 2017. augusztus 29. Online: https://elpais.com/cultura/2017/08/29/actualidad/1504032435_625729.html
- Martinez, Kathia: Noriega, US Ally Turned Target, Dies after Decades in Jail. *El Paso Times*, 2017. május 30. Online: <https://eu.elpasotimes.com/story/news/2017/05/30/noriega-us-ally-turned-target-dies-after-decades-jail/356299001>
- Martínez, Óscar – Victor Peña – Hector Guerrero: The Lost Border in the Jungle. *El País*, 2019. október 11. Online: https://english.elpais.com/elpais/2019/08/29/inenglish/1567090442_049669.html
- Martínez de la Vega, Zoilo G.: *Las guerras del general Omar Torrijos. La reconquista del Canal de Panamá*. Planeta, 2021.
- Martínez Scigliani, Alexis Michelle: From Dictatorship to Democracy: Truth Commissions and the Panamanian Experience Investigating the Crimes Committed Under the Military Dictatorship. *Iustitia et Pulchritudo*, 2. (2021), 1. 19–30.
- Master, Jeff: Fifth Straight Year of Central American Drought Helping Drive Migration. *Scientific American*, 2019. december 23. Online: <https://blogs.scientificamerican.com/eye-of-the-storm/fifth-straight-year-of-central-american-drought-helping-drive-migration>

- McDermott, Jeremy: GameChangers 2019: Latin America's Top 10 Criminal Groups. *InSight Crime*, 2020. január 22. Online: www.insightcrime.org/news/analysis/gamechangers-2019-top-10-criminal-groups
- McManus, Doyle: Bush Orders Aid for Foes of Noriega: CIA Funds Election Efforts in Bid to Oust Panama Chief. *Los Angeles Times*, 1989. április 23. Online: www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-04-23-mn-1744-story.html
- Mejía, Thelma: Honduras: El Aguacate, una base militar de droga y corrupción. *InterPress Service*, 1999. augusztus 14. Online: www.ipsnoticias.net/1999/08/honduras-el-aguacate-una-base-militar-de-droga-y-corrupcion
- Merrill, Tim (szerk.): *Nicaragua: A Country Study*. Washington, DC, Federal Research Division, Library of Congress, 1994.
- Migration and Remittances Factbook*. Harmadik kiadás. Washington, DC, KNOMAD – World Bank Group, 2016.
- Miller, Leila: The Secret-poll Watchers of Nicaragua. How They Monitored a Questionable Presidential Election. *Los Angeles Times*, 2021. november 10. Online: www.latimes.com/world-nation/story/2021-11-10/how-hundreds-of-nicaraguans-secretly-monitored-the-presidential-election
- Ministerio de Cultura y Juventud: *1º de diciembre „Día de la Abolición del Ejército” será feriado de pago no obligatorio* (2022). Online: <https://mcj.go.cr/sala-de-prensa/noticias/1deg-de-diciembre-dia-de-la-abolicion-del-ejercito-sera-feriado-de-pago-no>
- Miralles, Santiago: *La tierra ligera*. Madrid, Ediciones de la Discreta, 2000.
- MNB: *A Panama-iratok nemzetközi hatásai*. Budapest, Magyar Nemzeti Bank, 2016.
- Molina Jiménez, Iván – Steven Paul Palmer: *Historia de Costa Rica: breve, actualizada y con ilustraciones*. Negyedik kiadás. San José, Editorial de la Universidad de Costa Rica, 2004.
- Moreno, Elida: Panama's Noriega: CIA Spy Turned Drug-running Dictator. *Reuters*, 2017. május 30. Online: www.reuters.com/article/us-panama-noriega-obituary-idUSKBN18Q0NW
- MOxLAD: *Montevideo-Oxford Latin American Economic History Data Base* (é. n.). Online: <https://wmich.edu/globalstudies/moxlad>
- MTI/HVG: Elképesztő fotók jöttek a Guatemalában kitört vulkánról. *HVG*, 2018. november 19. Online: https://hvg.hu/vilag/20181119_Elkepeszto_fotok_jottek_a_Guatemalaban_kitort_vulkanrol

- Murillo, Álvaro: Costa Rica abre la planta hidroeléctrica más grande de Centroamérica. *El País*, 2016. június 18. Online: https://elpais.com/internacional/2016/06/18/america/1466201396_672957.html#:~:text=Un%20embalse%20de%20700%20hect%C3%A1reas,solo%20vatio%20procedente%20de%20hidrocarburos
- Nagy Endre: Copán, Mirador. *Kilátó a világra*, 2017. május 30. Online: <http://mirador-blog.hu/post/copan>
- Nazario, Sonia: „Es como si siempre hubiera alguien que quisiera matarte”: los feminicidios en Honduras. *The New York Times*, 2019. április 17. Online: www.nytimes.com/es/2019/04/17/espanol/opinion/honduras-violencia-genero.html
- Népszava: *Szolidaritási sorsjegyakció Nicaraguáért* (1986. szeptember 3.). 11.
- Neves, Yuri: Drug Flights Coming to Guatemala Continuing to Soar. *InSight Crime*, 2019. július 18. Online: www.insightcrime.org/news/brief/drug-flights-guatemala-continue-soar
- New York Times: *Salvador Moves Embassy in Israel to Jerusalem, Joining Costa Rica* (1984. április 14.).
- New York Times: Killed in El Salvador: An American Story. *YouTube*, 2014. november 10. Online: www.youtube.com/watch?v=8E_-VwWXXLU
- Newsroom Panama: *U.S. Responsible for Death of Omar Torrijos, Former Military* (2013. február 18.). Online: www.newsroompanama.com/news/us-responsible-for-death-of-omar-torrijos-former-militar
- Newsweek: *Running a „School For Dictators”* (1993. augusztus 8.). Online: www.newsweek.com/running-school-dictators-192604
- Noe-Bustamante, Luis – Antonio Flores – Sono Shah: Facts on Hispanics of Salvadoran Origin in the United States, 2017. *Pew Research Center*, 2019. szeptember 16. Online: www.pewresearch.org/hispanic/fact-sheet/u-s-hispanics-facts-on-salvadoran-origin-latinos
- NOVA: Legends and Lore. *PBS*, 2002. Online: www.pbs.org/wgbh/nova/sharks/island/legends2.html
- OEA: Resolución N° 25/87. Caso 9726. Panama, Amerikai Államok Szervezete, 1987. szeptember 23. Online: www.cidh.oas.org/annualrep/87.88sp/Panama9726.htm
- OECD: *Country Profile: Costa Rica* (2019a). Online: <https://oec.world/en/profile/country/cri>
- OECD: *Country Profile: Guatemala* (2019b). Online: <https://oec.world/en/profile/country/gtm>
- OECD: *Country Profile: Honduras* (2019c). Online: <https://oec.world/en/profile/country/hnd>
- OECD: *Country profile. El Salvador* (2021). Online: <https://oec.world/en/profile/country/slv>

- OIG: *Feminicidio*. Santiago de Chile, Observatorio de Igualdad de Género de América Latina y el Caribe – CEPAL, 2019. Online: <https://oig.cepal.org/es/indicadores/feminicidio>
- Pál István – Szilágyi Ágnes Judit: Párbeszéd az ENSZ-ben. Adalékok a Magyarország és Costa Rica közötti kapcsolatfelvétel történetéhez. *Világtörténet*, 11. (2021), 3. 373–392.
- Panting, César: Fabio Lobo saldrá libre a los 70 años. *La Prensa*, 2017. szeptember 5. Online: www.laprensa.hn/honduras/1105577-410/fabio_lobo-narcotrafico-lorna_gail_schofield-dea-estados_unidos-culpable
- PDBA: República de Nicaragua. Resultados elección presidencial 2006. *Political Database of the Americas*, 2007. Online: <https://pdba.georgetown.edu/Elecdata/Nica/nica06.html>
- Perutka, Lukaš: La exportación de armas de Checoslovaquia a Guatemala y la caída de Jacobo Árbenz. In Avital Bloch – María del Rosario Rodríguez (szerk.): *La Guerra Fría y las Américas*. Morelia, Universidad de Colima – Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, 2013. 403–416.
- Pew Research Center: *Religion in Latin America. Widespread Change in a Historically Catholic Region* (2014. november 13). Online: www.pewforum.org/2014/11/13/religion-in-latin-america
- Population Review: *Nicaragua – Population* (2021). Online: <https://worldpopulationreview.com/countries/nicaragua-population>
- Portfolio: *Közel 700 panamai háttérű cég működik ma Magyarországon* (2016. április 4.). Online: www.portfolio.hu/uzlet/20160404/kozel-700-panamai-hatteru-ceg-mukodik-ma-magyarorszagon-229713
- Preston, Douglas: Exclusiva: Descubierta la ciudad perdida del Dios Mono en Honduras. *National Geographic*, 2012. Online: www.nationalgeographic.es/historia/exclusiva-descubierta-la-ciudad-perdida-del-dios-mono-en-honduras
- Preston, Douglas: *A Majomisten elveszett városa*. Budapest, General Press, 2018.
- Raisz Anikó: Az emberi jogok amerikaiközi védelme. *Sectio Juridica et Politica*, 28. (2010). 281–295.
- Ramírez, Pedro (szerk.): La transición: Los años de Doña Violeta. *Fundación UNO*, 2005. Online: www.youtube.com/watch?v=uNqMV8J-ZuY&t=1213s
- Reagan, Ronald: *To Restore America* (1976. március 31.). Online: www.reaganlibrary.gov/archives/speech/restore-america
- Reuters: *Político y banquero exconvicto en EEUU por lavado de dinero lanza precandidatura presidencial en Honduras* (2020. október 11.). Online: www.reuters.com/article/politica-honduras-elecciones-idLTAKBN26W0R5

- Rico: Costa Rica Concerned Over Nicaragua's Purchase of 50 Russian Tanks. *QCostarica*, 2016. április 28. Online: <https://qcostarica.com/costa-rica-concerned-over-nicaraguas-purchase-of-50-russian-tanks>
- Riding, Alan: Nicaraguans Accused of Profiteering on Help the U. S. Sent After Quake. *The New York Times*, 1977. március 23. Online: www.nytimes.com/1977/03/23/archives/nicaraguans-accused-of-profiteering-on-help-the-us-sent-after-quake.html
- Rivera Orellana, Erick (szerk.): *El Salvador: Historia mínima, 1811–2011*. San Salvador, Universidad de El Salvador, 2011.
- Rivera, Daniel: Celebrating Rigoberta Menchú and Her Fight for Justice. *Skylight*, 2017. október 12. Online: www.youtube.com/watch?v=LJziyHIOFJE
- Rodgers, Dennis – Robert Muggah – Chris Stevenson: *Gangs of Central America. Causes, Costs, and Interventions*. Geneva, Small Arms Survey, Graduate Institute of International and Development Studies, 2009.
- Rojas-Rondón, Ricardo: La curiosa luna de miel de China y El Salvador. *Deutsche Welle*, 2019. december 4. Online: www.dw.com/es/la-curiosa-luna-de-miel-de-china-y-el-salvador/a-51536358
- Rouquié, Alain – Michel Vale: Honduras – El Salvador, the War of One Hundred Hours: A Case of Regional „Disintegration”. *International Journal of Politics*, 3. (1973), 3. 17–51.
- Salinas, Carlos: Óscar Maradiaga, un papable progresista venido a menos. *El País*, 2013. március 12. Online: https://elpais.com/internacional/2013/03/12/actualidad/1363096129_716306.html
- San Juancito: *San Juancito, Enclave minero, capítulo 1. Serie Reescribiendo la historia* (2018. november 10.). Online: www.youtube.com/watch?v=M7CmqPcA0R0
- Semsey Viktória: *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. Budapest, L'Harmattan, 2013.
- Sieff, Kevin: The U.S. is Putting Asylum Seekers on Planes to Guatemala – Often Without Telling Them Where They're Going. *The Washington Post*, 2020. január 14. Online: www.washingtonpost.com/world/the_americas/the-us-is-putting-asylum-seekers-on-planes-to-guatemala--often-without-telling-them-where-theyre-going/2020/01/13/0f89a93a-3576-11ea-a1ff-c48c1d59a4a1_story.html
- Skidmore, Thomas E. – Peter H. Smith – James N. Green: *Modern Latin America*. Hetedik kiadás. New York – Oxford, Oxford University Press, 2010.

- Smith, Patrick: Memory without History: Who Owns Guatemala's Past? *The Washington Quarterly*, 24. (2001), 1. 59–72. Online: <https://doi.org/10.1162/016366001300093002>
- Smith, Peter H. – James N. Green: *Modern Latin America*. Oxford, Oxford University Press, 2019.
- SRE: *Información de contexto. Treinta aniversario de la creación del Grupo Contadora* (é. n.). Online: https://embamex.sre.gob.mx/costarica/images/pdf/contadora_info.pdf
- SRE: *Manual de la organización de la embajada de México en Guatemala* (2008). Online: <https://sre.gob.mx/images/stories/docnormateca/manexte/embajadas/MOEMGuatemala.pdf>
- Staten, Clifford L.: *The History of Nicaragua*. Santa Barbara, CA, Greenwood, 2010.
- Statista: *Homicide Rate in Costa Rica Between 2014 and 2020* (2020a). Online: www.statista.com/statistics/984826/homicide-rate-costa-rica
- Statista: *Informal Employment as Percentage of Total Employment in Panama from 2010 to 2020* (2020b). Online: www.statista.com/statistics/1039968/informal-employment-share-panama
- Statista: *Informal Employment as Percentage of Total Employment in Selected Countries in Latin America and the Caribbean as of 2020* (2020c). Online: www.statista.com/statistics/1037216/informal-employment-share-latin-america-caribbean-country
- Statista: *United Nations. 2020. Guatemala – Minugua. Facts and Figures* (2020d). Online: <https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/minuguafacts.html>
- Szabó Éva Eszter: Gólok és golyók. A salvadori–hondurasi futballháború. *Rubicon*, 17. (2006), 2–3. 43.
- Szente-Varga, Mónika: Justo Armas. Una leyenda salvadoreña... ¿Una pesadilla mexicana? In Ferenc Fischer – Antonio Domingo Lilón – Máté Deák (szerk.): *Constitución, Estado y Sociedad en Iberoamérica 1812–2012* (Iberoamericana Quinceeclesiensis 11). Pécs, Publikon, 2013. 49–64.
- Szente-Varga, Mónika: Diplomatic Relations between Hungary and Central American Countries after World War II. *Orpheus Noster*, 8. (2016a), 4. 84–97.
- Szente-Varga, Mónika: From Hungarian Major to Central American Entrepreneur? The Life of Louis Schlesinger in Exile. *Focus: Papers in English Literacy and Cultural Studies*, 10. (2016b). 75–86.
- Szente-Varga, Mónika: Interpretaciones sobre el papel de Louis Shlesinger en los eventos centroamericanos en la segunda mitad del siglo XIX. In Stefan Rinke (szerk.): *Entre espacios: la historia latinoamericana en el contexto global*. Berlin, Freie Universität Berlin, 2016c. 131–143.

- Szente-Varga, Mónika: Relaciones húngaro-nicaragüenses en la década de los 1980. In Manuel Alcántara – Mercedes García Montero – Francisco Sánchez López (szerk.): *Relaciones internacionales: 56.º Congreso Internacional de Americanistas*. Salamanca, Universidad de Salamanca, 2018. 78–86.
- Szente-Varga, Mónika: Establecimiento de relaciones diplomáticas entre Hungría y Nicaragua. *Acta Hispanica*, 25 (2020a), 2. 177–188. Online: <https://doi.org/10.14232/actahisp.2020.0.177-187>
- Szente-Varga, Mónika: Relaciones frías en la guerra fría: Hungría y Nicaragua. *Secuencia*, 32. (2020b), 108. 1–28.
- Szente-Varga Mónika – Bács Zoltán György (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Szilágyi Ágnes Judit – Ekaterina Rodríguez: Türr István tábornok alakja és szerepe a Panama-csatorna nyomvonalának kijelölésében és építésének francia szakaszában. In Csikós Zsuzsanna (szerk.): *A mi santeránk: tanulmányok Dornbach Mária 70. születésnapjára*. Szeged, JATE-Press, 2016. 123–130.
- Tamayo, Juan José: Monseñor Romero, conciencia crítica. *El Periodico*, 2018. március 22. Online: www.elperiodico.com/es/opinion/20180322/monsenor-romero-conciencia-critica-articulo-juan-jose-tamayo-anivesario-asesinato-arzobispo-romero-6709423
- Tardy Lajos: Az 1864–1867. évi mexikói önkéntes hadtest résztvevői. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990), 2. 145–171.
- Telesur: *Panama Launches Commission to Investigate Atrocities of 1989 US Invasion* (2016. július 20.). Online: www.telesurenglish.net/news/Panama-Launches-Truth-Commission-Investigating-1989-US-Invasion-20160720-0015.html
- Telesur: *Denuncian que cada 23 horas ocurre un feminicidio en Honduras* (2020. február 4.). Online: www.telesurtv.net/news/honduras-denuncian-feminicidio-20200204-0038.html
- The Dialogue: *Remittances, Migration and Development in Nicaragua* (2018. november 9.). Online: www.thedialogue.org/analysis/remittances-migration-and-development-in-nicaragua
- The Guardian: *Honduras Qualify for 2010 World Cup After Win Over El Salvador* (2009. október 15.). Online: www.theguardian.com/football/2009/oct/15/honduras-qualify-world-cup-2010
- The Guardian: *Costa Rica Unveils Plan to Achieve Zero Emissions by 2050 in Climate Change Fight* (2019. február 25.). Online: www.theguardian.com/world/2019/feb/25/costa-rica-plan-decarbonize-2050-climate-change-fight

- The Somoza Apparatus. *NACLA Report on the Americas*, 12. (1978), 6. 4–11. Online: <https://doi.org/10.1080/10714839.1978.11723830>
- Trading Economics: *Nicaragua Remittances* (é. n.). Online: <https://tradingeconomics.com/nicaragua/remittances>
- Tratado Bryan–Chamorro. *Estudios de Derecho*, 6. ([2014] 2017). 53–54. Online: <https://revistas.udea.edu.co/index.php/red/article/view/333758/20789732>
- Treminio, Juan Daniel: El pacto Ortega–Alemán sigue vigente. *Coyuntura*, 2018. augusztus 30. Online: www.coyuntura.co/post/2018/08/30/el-pacto-ortega-alem%C3%A1n-sigue-vgente
- UN: *Report by the Special Rapporteur on the Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation on His Mission to El Salvador*. A/HRC/33/49/Add.1, 2016.
- UNAH: *Observatorio nacional de la violencia*. Tegucigalpa, Universidad Nacional Autónoma de Honduras, 2020.
- UNDP: *Human Development Report 2010*. New York, United Nations, 2010.
- UNDP: *Human Development Report. The Next Frontier*. New York, UN, 2020a.
- UNDP: *Latest Human Development Index Ranking*. New York, United Nations, 2020b. Online: <http://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking>
- UNESCO: *Rio Plátano. Honduras. Biosphere Reserve Information* (é. n.). Online: www.unesco.org/mabdb/br/brdir/directory/biores.asp?mode=all&code=HON+01
- UNICEF: *The State of the World's Children. Children, Food and Nutrition*. New York, UN, 2019.
- US Congress: *Biography – Felix Maradiaga* [é. n.]. Online: www.congress.gov/116/meeting/house/109603/witnesses/HHRG-116-FA07-Bio-MaradiagaF-20190611.pdf
- US Department of State: *U.S. Relations With Honduras. Bilateral Relations Fact Sheet* (2020). Online: www.state.gov/u-s-relations-with-honduras
- US Senate Committee on Foreign Relations: *Drugs, Law Enforcement, Foreign Policy*. Washington, DC, US Government, 1988.
- Valle, Emir: *Hugo Spadafora. Bajo la piel del hombre*. Berlin, Ilion, 2020.
- Van den Berg, Stephanie: Costa Rica and Nicaragua in Border Dispute Before World Court. *Reuters*, 2017. július 3. Online: www.reuters.com/article/us-worldcourt-costa-rica-nicaragua-idUSKBN19O16N
- Vaskor Máté: Emberfolyam hömpölyög Amerika felé, Trumpnak nem is jöhetett volna jobbkor. *24.hu*, 2018. október 25. Online: <https://24.hu/kulfold/2018/10/25/honduras-migranskara-van-usa-donald-trump>

- Velasquez Nimatuj, Irma Alicia: Guatemala Suffered for U.S. Foreign Policy. *The New York Times*, 2013. május 19. Online: www.nytimes.com/roomfordebate/2013/05/19/what-guilt-does-the-us-bear-in-guatemala/guatemala-suffered-for-us-foreign-policy
- Veytskin, Yuriy – Claire Lockerby – Steven McMullen: *The Soccer War* (2009). Online: <https://sites.duke.edu/wcwp/research-projects/the-soccer-war>
- Villareal, M. Angeles: Mexico's Free Trade Agreements. *CPS Report. Congressional Research Service*, 2017. Online: <https://fas.org/sgp/crs/row/R40784.pdf>
- Wheeler, William: *State of War: MS-13 and El Salvador's World of Violence*. USA, Columbia Global Reports, 2020. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1fx4gv5>
- Witte, Benjamin: Multinational Gold Rush in Guatemala. *NACLA Report on the Americas*, 39. (2016), 1. 8–11. Online: <https://doi.org/10.1080/10714839.2005.11722362>
- Wittman Tibor: *Latin-Amerika története*. Budapest, Gondolat, 1971.
- World Bank Group: *Preparing for Internal Climate Migration*. Washington, DC, Groundswell Report, 2018. Online: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29461/GroundswellPN3.pdf?sequence=8&isAllowed=y>
- World Bank: *Gini Index (World Bank Estimate)* (é. n.). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>
- World Bank: *Urban Crime and Violence in LAC: Status Report on Activities*. Washington, DC, The World Bank, Sustainable Development Department, Latin American and Caribbean Region, 2008. Online: <http://documents1.worldbank.org/curated/pt/989421468089383689/text/719100WP0Box370iolencebrochureFINAL.txt>
- World Bank: *Intentional Homicides (Per 100,000 People) – Costa Rica* (2020a). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/VC.IHR.PSRC.P5?locations=CR>
- World Bank: *Intentional Homicides (Per 100,000 People) – El Salvador, Honduras* (2020b). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/VC.IHR.PSRC.P5?locations=SV-HN>
- World Bank: *Intentional Homicides (Per 100,000 People) – Guatemala* (2020c). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/VC.IHR.PSRC.P5?locations=GT>
- World Bank: *Personal Remittances Received (% of GDP) – Guatemala* (2020d). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?end=2020&locations=GT&start=2000>
- World Bank: *Physicians (Per 1,000 People)* (2020e). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.PHYS.ZS?>

- World Bank: *GDP Growth (Annual %) – El Salvador, Latin America & Caribbean* (2021a). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2008&locations=SV-ZJ&start=2000>
- World Bank: *GDP Per Capita PPP* (2021b). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=NI>
- World Bank: *Gini Coefficient by Country* (2021c). Online: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/gini-coefficient-by-country>
- World Bank: *Gini Index (World Bank Estimate) – El Salvador* (2021d). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=SV>
- World Bank: *Intentional Homicides (Per 100,000 People) – El Salvador* (2021e). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/VC.IHR.PSRC.P5?locations=SV>
- World Bank: *Personal Remittances, Received (% of GDP) - El Salvador* (2021f). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=SV>
- WorldData: *Tourism in Costa Rica* (é. n.). Online: www.worlddata.info/america/costa-rica/tourism.php
- Worldometer: *Population – El Salvador, Costa Rica, Guatemala* (2021). Online: www.worldometers.info/population/latin-america-and-the-caribbean/central-america
- Yao Villalaz, Julio: Omar Torrijos, muerte sigue siendo un misterio. *IELA*, 2019. augusztus 7. Online: <https://iela.ufsc.br/noticia/omar-torrijos-muerte-sigue-siendo-un-misterio>
- Zeballos, Emilia: Masacre de Albrook, en el olvido de los panameños. *El Siglo*, 2014. október 3. Online: <http://elsiglo.com.pa/panama/masacre-albrook-olvido-panamenos/23809906>
- Zolcsák Attila: A guatemalai forradalom (1944–1954) mint a periféria forradalma. *Orpheus Noster*, 8. (2016), 4. 70–82.
- Zúñiga, Alejandro: Costa Rica's Electric Grid Powered by 98% Renewable Energy for 7th Straight Year. *The Tico Times*, 2021. október 28. Online: <https://ticotimes.net/2021/10/28/costa-ricas-electric-grid-powered-by-98-renewable-energy-for-7th-straight-year>

A modern kori Latin-Amerikával kapcsolatos kutatásokon belül a közép-amerikai földhíd általában marginális szerepet tölt be, kivéve azokat a vészterhes időszakokat, amikor a konfliktusok a régióra irányítják a figyelmet. A könyv célja, hogy rámutasson, milyen politikai, társadalmi, gazdasági és környezeti biztonsági kihívásokkal szembesül a közép-amerikai térség a 21. században. Hat, spanyol gyarmati háttérrel rendelkező, a közép-amerikai földhídon elhelyezkedő ország – Guatemala, Honduras, El Salvador, Nicaragua, Costa Rica és Panama – politikai, társadalmi és gazdasági folyamatait elemzi. Kitér a külkapcsolatokra, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államokkal való változó, de mindig alárendelt viszonyra, továbbá a Kínai Népköztársaságra, amely az USA közelsége és a Tajvant elismerő országok miatt szeretné megerősíteni gazdasági és diplomáciai jelenlétét a földhídon.

A kötet hiánypótló céllal, tankönyvjelleggel íródott. Minden országelemzés magyar alfejezettel zárul, amelynek célja az adott államot a bilaterális kapcsolatok, a történelmi találkozási, avagy metszéspontok segítségével közelebb hozni az olvasókhöz. Magyar célközönségnek, elsősorban egyetemi hallgatóknak készült, de haszonnal forgathatják oktatók, kutatók és a latin-amerikai régió iránt érdeklődők.

ISBN 978-615-6598-24-0

9 786156 598240